

TEHETSÉGEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

II.

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

SZEGED
2015

TEHETSÉGEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

II.

**TÖRTÉNELEM SZAKOS HALLGATÓK
DIÁKKÖRI DOLGOZATAI**

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR**

**SZEGED
2015**

Szerkesztette
Ferwagner Péter Ákos

Szegedi Tudományegyetem
Történeti Intézet
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.
Tel./Fax.: (36) (62) 544-464

ISBN:
978-963-306-415-3

TARTALOM

Előszó	5
DOMOKOS NOÉMI	
Az 1360-as év <i>generalis congregatiói</i>	7
TÓTH EDIT	
A „rózsák háborúja” és a „zavaros időszak”. Legitimációs problémák az angol és az orosz történelemben	31
IHÁSZ BARBARA	
Francogallia, avagy az állam mindenhatóságának kérdése a hugenotta háborúk Franciaországában	55
MEZEY CSABA BENCE	
A felkelő Nap a dzsungelben – esőerdei harcok Malajziában 1941–42.....	77
KÁDÁR JÓZSEF	
Az izraeli–jordániai fegyverszüneti egyezmény megkötése, 1949	97

Előszó

Immár hagyománynak is tekinthető, hogy a Szegedi Tudományegyetem Történész Diákköre közreadja az Országos Tudományos Diákkör (OTDK) pályázati versenyében sikeresen részt vett hallgatóinak pályaműveit. Az első, még *Diákköri dolgozatok* címmel megjelent kiadvány 1999-ben látott napvilágot J. Nagy László egyetemi tanár szerkesztésében, a legutóbbi ilyen jellegű tanulmánykötet pedig 2013-ban került ki a sajtó alól. Folytatva ezt a sort most a 2013–2015 közötti OTDK-ciklus „termékeiből” válogatva adunk közre egy csokorral.

Mint látható, a hallgatók érdeklődése ezúttal is meglehetősen széles volt, a középkori magyar történelemtől az újkori egyetemes történelem nagy kérdésein át egészen a jelenkor bizonyos problémáig terjedt. Öröm látni, hogy az érdeklődés nem csupán szerteágazó, hanem elmélyült is, hogy a hallgatók szívesen vállalkoznak kutatási feladatokra, s nem zárkoznak el a megméretetés elől sem.

A tanulmányok elkészítésében természetesen meghatározó szerepet játszottak a hallgatók témavezetői. A felkészítő tanárok munkája nélkül értelemszerűen nem születhettek volna ilyen magas színvonalú művek. A feladatok oroszlánrészét mégis a szerzők vállalták magukra, akik iskolai feladataik mellett energiát nem sajnálva önként vállaltak többletmunkát. Elismerés illet mindenkit, aki közreműködött ezeknek a tanulmányoknak a megírásában. Kiadványunkkal arra törekszünk, hogy a jövőben másokat is hasonló kutatásokra, a diákköri mozgalomba való minél hasznosabb bekapcsolódásra ösztönözzünk.

Szeged, 2015. június

A szerkesztő

Az 1360-as év generalis congregatiói

DOMOKOS NOÉMI

Bevezetés

Dolgozatom célja bemutatni a nádori közgyűlés (*congregatio generalis palatinalis*)¹ intézményének működését Kont Miklós nádor által az 1360-as évben tartott közgyűléseken keresztül. Témaválasztásom igazolásául szolgál, hogy a nádor vidéki bíraskodásának története a kevésbé feldolgozott témák közé tartozik, holott az egy közel kétszáz éven keresztül fennálló igazságszolgáltatási fórum volt. Az intézmény virágkorát Nagy Lajos uralkodása alatt élte, ezért esett többek között a választásom Kont Miklós nádor időszakára, hogy a nádori közgyűlés legintenzívebb korszakának példáján keresztül mutassam be azt.

Az alábbiakban kitérek az intézmény fejlődésére, annak megszilárdulására, szemléltetvén a közgyűlés menetét és hatáskörét az 1360-as évben tartott *congregatiók* által, részletesen kitérve azok ügymenetére, valamint a tárgyalta ügyek témájára, kimenetelére. Mindenekelőtt azonban elmaradhatatlan, hogy a témával kapcsolatban eddig megjelent szakirodalmat röviden összefoglaljam.

A nádori közgyűlés szakirodalma

Fentebb már említettem, hogy a téma eddig még nemigen került feldolgozásra, és a megjelent szakirodalom nagyobb része a 19–20. század fordulójára tehető. Ezek közül kiemelendő Hajnik Imre bírósági szervezettel,² va-

¹ Általában a nádor, néhány esetben az alnádor által a megye közönsége részére tartott fórum, ahol bűnügyi és polgári ügyekkel egyaránt foglalkoztak. Petrovics in: KMTL. 474.

² HAJNIK 1899.

lamint Gábor Gyula megyei intézménnyel foglalkozó monográfiája.³ Ezek a művek azonban még nem a teljes forrásanyag feldolgozásával készültek el – hiszen akkor még az oklevelek nagyrészt magánkézen, családi levéltárakban voltak az ország minden szegletében –, ezért néhol nem teljes körűek az általuk megadott információk. Gábor Gyula például Kont Miklós neve alatt 1360-ban mindössze hat közgyűlés időpontját adta meg,⁴ holott az oklevelek tizennégy megtartott *congregatió*ról tanúskodnak.

A legnagyobb összefoglaló munka Istványi Géza két részletben megjelent tanulmánya,⁵ amelyben átfogó képet kaphatunk a nádori közgyűlés kialakulásáról és annak főbb jellemzőiről. A nádori közgyűlés mellett részletesen feldolgozta az erdélyi vajda, a macsói, illetve a horvát-szlavón bánok által tartott *congregatiók* történetét is. A legújabb irodalomból megemlíten-dő Tringli István tanulmánya,⁶ illetve Szőcs Tibor monográfiája,⁷ amelyekben a nádor vidéki bíraskodásával kapcsolatosan már újabb szempontok is előkerültek (ezekre a későbbiekben még kitérek). Kruták Anita tanulmányában a Druget Vilmos nádor által tartott közgyűlések történetét dolgozta fel.⁸ Ez utóbbin kívül nem áll rendelkezésünkre egyetlen olyan munka sem, amely egyetlen nádor tisztségviselésén keresztül végig feldolgozta volna e tevékenységét.

Összességében azonban elmondható – főként az újabb szakirodalommal kapcsolatosan –, hogy a Lajos-kori nádori közgyűlések tárgyalása nem került előtérbe (pedig ez a legjobban gyümölcsöző időszak az intézmény életében). Főként annak késő Árpád-kori, illetve Károly Róbert alatti időszakáról születtek munkák.⁹

³ GÁBOR 1908.

⁴ GÁBOR 1908. 135.

⁵ ISTVÁNYI 1939.; ISTVÁNYI 1940–1941.

⁶ TRINGLI 1997.

⁷ SZŐCS 2014.

⁸ KRUTÁK 2012.

⁹ ZSOLDOS 2003.; KRUTÁK 2012.; SZŐCS 2014.

A nádori közgyűlés intézményének kialakulása és megszilárdulása

Már Szent László törvényeiben található rendelkezés a nádori bíraskodásról. E korszakban azonban hatalma még az udvarnoki réteg feletti döntéshozatalra korlátozódik.¹⁰

A 13. század folyamán azonban sok változáson ment keresztül a magyar társadalom és az igazságszolgáltatás is. Ekkor a nádor (*palatinus*) már nem csak az udvarban működött a király helyetteseként, hanem vidéken is, a saját kúriáján önállóan bíraskodott. Az Aranybulla 8. cikkelye előírta az évi egy törvénytálat napot, amely kapcsán említésre kerül, hogy a király vagy az ő helyettese, a nádor tartsa meg azt. Ez a mozzanat már bírói tevékenységének kibővülésére utal.¹¹

Az 1267. évi törvény elrendelte, hogy a székesfehérvári törvénytálat gyűlésen minden megyéből két-három nemes jelenjen meg.¹² Ez mindössze évi egy alkalom volt, amely nem bizonyult elegendőnek minden ügy érintésére, mindemellett a nemesség számára a közlekedés is nehéznek bizonyult, ezért előtérbe került a királyi bíraskodás vidéken való lebonyolítása.¹³

A szakirodalom nagyrészt – többek között Tringli István és Zsoldos Attila – a nádori közgyűlés első előzményeit a *Várad Regesztrum*¹⁴ bizonyos feljegyzéseiben véli megtalálhatónak. Szöcs Tibor nemrégiben megjelent monográfiájában azonban új szempontokra hívja fel a figyelmet. Vélekedése szerint e feljegyzések nem hozhatók összefüggésbe a *congregatio generalis palatinalisszal*, hanem ennek előképe két, ettől teljesen eltérő úton keresendő. Egyik ezek közül a király által kiküldött, valamilyen speciális feladatot ellátó megbízottak működése. E megbízott szerepét sok esetben a nádor töltötte be. Jóllehet általában arra a területre rendelték őt ki, ahol viselte az ispánságot is, ez azonban mégis előremozdíthatta bírói szerepkörének kitágulását. A másik előzmény a királyi általános gyűlés (*congregatio generalis*) lehetett. Ezeket kezdetben csak a király tarthatta, az 1270-es évektől azonban celebrálhatta a nádor, illetve a tartományokban a bánok és az erdélyi vajda is.¹⁵

¹⁰ DRMH I/1. 19., Magyarul: MAKK – THOROCZKAI 2006. 89.; NYERS 1934. 7.

¹¹ DRMH I/1. 35. Magyarul: BERTÉNYI: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. 270.

¹² DRMH I/1. 42. Magyarul: BERTÉNYI: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. 286.

¹³ ISTVÁNYI 1939. 51–53.

¹⁴ A várad káptalan által készített jegyzőkönyv. 1208–1235 között készült, a székesegyházban tartott istenítéletekről, valamint a káptalan előtt tárgyalt jogi ügyekről. Solymosi in: KMTL. 713.

¹⁵ SZÖCS 2014. 167–169.

Az 1270-es évektől kezdve megjelennek az okiratok formuláiban is a későbbi nádori közgyűlés jellemzői, 1273-tól kezdve már az elnevezése és annak keretei is megszilárdulni látszanak. Ezt egy konkrét 1272-es esemény váltotta ki feltehetőleg – amelyet Zsoldos Attila rekonstruált tanulmányában¹⁶ –, és kezdetben csupán ideiglenes intézkedésnek szánták.¹⁷

A IV. László uralkodása alatti zűrzavaros időszak miatt terjedt el és vált rendszeressé a gyakorlat, hogy immár a nádor szállt ki vidékre bíraskodni a király helyett. Fontos azonban, hogy ekkor még a nádor nem saját akaratából, hanem királyi parancsra tartotta a gyűléseket.¹⁸

Az, hogy a nádor – és mellette az erdélyi vajda, a szlavón és a macsói bán is – saját elhatározásukból tarthattak *generalis congregatiót*, csupán a 14. század folyamán alakult ki. Megjegyzendő, hogy az ispánok és más méltóságok esetében viszont ekkor is még királyi felhatalmazásra volt szükség.¹⁹

Az 1291. évi 14. törvénycikk már elrendelte, hogy a nádor közgyűlést tartson a megyék számára.²⁰ Ekkor még azonban csak néhány megyébe utazott el, nem járta körbe az egész országot, továbbá még nem alakultak ki a szokásos megyepárok, amelyek számára közösen tartották a közgyűlést, hanem általában egy-egy megye számára külön hívták össze a *congregatiót*. Ez alól egyetlen kivételt képez egy III. András által tartott megyei közgyűlés, ahol már több megye közönsége gyűlt össze.²¹

Összességében elmondható tehát, hogy a 13. század végére az 1290. és 1291. évi törvényekkel lezártnak tekinthető a nádori közgyűlés kialakulása, és annak keretei is kirajzolódtak, beépült a nádor bírói jogkörébe.²²

A nádori közgyűlés az Anjou-korban

Az 1298-as törvény kiegészíti a nádori közgyűlés 1290-es előírásait az-
zal, hogy megtiltotta a nádornak a falvakban való megszállást, illetve a téli

¹⁶ ZSOLDOS 2003. 791–803.

¹⁷ SZÖCS 2014. 171–173.

¹⁸ ISTVÁNYI 1939. 53–54.; SZÖCS 2014. 171.

¹⁹ TRINGLI 1997. 390–391.

²⁰ DRMH I/1. 45. Magyarul: BERTÉNYI: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. 286.

²¹ ISTVÁNYI 1939. 56–58.; KRUTÁK 2012, 426.

²² SZÖCS 2014. 173–174.

ülésezt.²³ Ez feltehetőleg annak köszönhető, hogy ilyenkor a nádor és kísérete nem kevés anyagi gondot okozott vendégeskedésével a falu lakosságának, és erre a problémára próbáltak így megoldást nyújtani. Innentől kezdve figyelhető meg az a gyakorlat, hogy a *congregatió*kat egy nagyobb város vagy falu mellett (*prope, apud*) elterülő mezőn tartották, kiküszöbölve a hosszas falubéli vendégeskedését a nádornak és kíséretének.²⁴

Az *interregnum* időszakában, valamint Károly Róbert uralkodásának első éveiben a zavaros helyzet és az ország egységét visszaállítani szándékozó harcok miatt elmaradoztak a nádori közgyűlések, aminek következményeképpen a bűncselekmények száma is megemelkedett. Ezt a megyei hatóságok próbálták megoldani oly módon, hogy önszántukból, királyi megbízás nélkül tartottak gyűléseket. Ők egyszerre már több, akár négy-öt megye számára hívták össze a fórumot.²⁵

Itt megemlítenéd, hogy Istványi Géza összefoglaló tanulmányában kitért a nápolyi *generalis inquisitio* intézményével mutatott hasonlóságra, amelyet az Anjouk honosítottak meg Nápolyban. A *generalis congregatio*ban szerinte ezen intézmény hasonló vonásait fedezte fel Károly Róbert, aki ezért is szorgalmazta ennek újbóli elterjesztését Magyarországon.²⁶ Az *inquisitio*k feladata ugyan tényleg hasonló volt a *generalis congregatio*kéhoz – a „gonosztevők” (*malefactores*) felkutatása és büntetése –, azonban a lefolyásuk másképp zajlott, és nem hozhatók összefüggésbe a magyar közgyűlés intézményével. Erre mutatott rá Csukovits Enikő is a tanulmányában, ahol hangsúlyozza, hogy csupán a hasonló igények miatt lelhető fel a két intézmény között hasonlóság, továbbá a nádori közgyűlés kialakulása a magyar igazságszolgáltatási rendszer belső fejlődésének köszönhető, ahogy ezt támasztja alá az is, hogy a késő Árpád-korra visszavezethető előzménnyel bíró intézményről van szó.²⁷

Az 1310-es évektől figyelhető meg, hogy a *generalis congregatio* intézménye kezdett egyre fontosabb szerepet betölteni a bíraskodásban, ez azonban nem járt együtt azonnal a nádori közgyűlések számának emelkedésével, inkább a gyűlést tartók köre kezdett lefelé kibővülni. Ezt mutatja az is, hogy az 1320-as évek a nádor nélküli *congregatió*k időszaka, ami a fentebb emlí-

²³ DRMH I/1. 52. Magyarul: BERTÉNYI: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. 296.

²⁴ SZŐCS 2014. 174–175.

²⁵ ISTVÁNYI 1939. 57–62.; KRUTÁK 2012. 426.

²⁶ ISTVÁNYI 1939. 66.

²⁷ CSUKOVITS 2009. 50.

tett zavaros eseményeknek következtében terjedhetett el. Ezeket a megye személyzete vezérelte le. A királyi hatalom konszolidálása után azonban visszaállt a rend a közgyűlések terén is, és megindult az intézmény felvirágzása. Ekkor alakult ki az Árpád-kori *congregatiók*hoz képest az újítás, miszerint tizenkét esküdtet (*iurati assessores*) is rendeltek a nádor és testülete mellé ítélőtársnak, akiket megválasztani az adott megye nemeseinek jogkörébe tartozott.²⁸

A *congregatio generalis palatinalis* igazi virágkora 1342-től kezdődik. Ez összefügg azzal a rendelkezéssel is, hogy Károly Róbert megszüntette a nádor vidéki kúriáját, így visszakerült székhelye a királyi udvarba. Innentől kezdve bíraskodásának fő színtérévé a megyék számára tartott közgyűlés vált.²⁹ Ekkorra tágult ki a *congregatiók* határa is. Druget Vilmos nádor idején már az északi országrészben is meghonosodott a nádori közgyűlés, továbbá kialakult az a gyakorlat is, hogy két évente indult a nádor országszerte körútra. A megyepárosok is megszilárdultak, amelyek együtt üléseztek – ilyen például Pest és Pilis, Bihar és Kraszna, Abaúj és Sáros megye –, de azért előfordult olyan is, hogy csupán egy megye részére tartották meg a közgyűlést.³⁰

Fentebb említettem, hogy a 14. században már saját akaratából is tartott a nádor közgyűlést. Erre jó példa az általam tárgyalt Kont Miklós nádor egy 1357-ben kelt oklevele,³¹ amelyben megjegyzi, őt tisztségéből eredően megilleti a *congregatio* celebrálása.³²

A nádori közgyűlés Nagy Lajos uralkodása alatt

Már Lajos apja, Károly Róbert is igyekezett ezt a bírói fórumot visszahozni és elterjeszteni a megyei igazságszolgáltatásban – a Druget nádorok idején ez sikerült is –, azonban Lajos regnálása alatt működött leginkább a nádori vidéki, közgyűléseken történő ítélkezése. Az uralkodót kettős cél motiválta az intézmény minél intenzívebb működtetésére. Az egyik a vidék jogrendjének megszilárdítása volt. A megyei közgyűlésen ugyanis lehetősége nyílt a nemességnek olyan ügyeket is a nádor elé terjeszteni, amelyek vé-

²⁸ ISTVÁNYI 1939. 62.; SZÖCS 2014. 175–178.

²⁹ NYERS 1934. 7–10.

³⁰ KRUTÁK 2012. 433–436.; SZÖCS 2014. 180–181.

³¹ AO V. 236.

³² TRINGLI 1997. 395.

gett korábban a kúria elé kellett járulniuk. Így az utazás terhe is lekerült a nemesekről. A másik célja az intézmény elterjesztésével Nagy Lajosnak inkább magánjellegű volt, ugyanis az eddig még a kezére vissza nem került királyi javak visszaszerzését próbálta elérni, méghozzá a következő módon: a nádor mellé állított egy királyi embert, aki az uralkodó nevében járt el, megbízólevelével képviselte és kezdeményezte a birtok visszaszolgáltatását annak a megyének a fórumán, ahol az adott birtok megtalálható volt.³³

A nádori közgyűlést feltehetőleg már e korszakban is előzetes kihirdetés (*proclamatio*) előzte meg, amelyben az uralkodó értesítette a megye hatóságát és a nemességet a gyűlés esedékességéről. Ilyen *proclamatio* azonban Lajos korából tudomásunk szerint nem maradt fenn, csupán Zsigmond uralkodásának időszakából. A megye közönségének, azaz a nemességének kötelező volt a megjelenés.³⁴

Istványi Lajos uralkodásának idejére helyezte a *registrum* készítésének kialakulását. Ez tulajdonképpen azt foglalta magában, hogy a megyei hatóság előkészítette a bűnügyi anyagot, így a nemesek által előterjesztett magánvádak mellett megtárgyalták a szolgabírák (*iudices nobilium*) pecsétjével hitelesített *registrumban* összegyűjtött bűntevők eseteit is. Ezen a tanácskozáson viszont már nem lehetett jelen a megye összes nemese, csupán a tizenkét esküdt és a megye hatósága, és azután terjesztették elő azt a nádornak.³⁵ E köztörvényes bűnözőket a közgyűlés végén levelesítették (*proscriptio*), azaz törvényen kívül helyezték. Ezeket az embereket bárkinek joga volt bírói ítélet nélkül elfogni, vagy akár kivégezni. Aki segítséget nyújtott nekik, szintén büntetésben részesült.³⁶

A *congregatiók* általában hétfői napon kezdődtek. A nádorral tartott szinte mindig a jegyzője és ítélmestere (*protonotarius*) is, továbbá a bíráskodásban segítette a megye hatósága és a fentebb már említett tizenkét választott esküdt (*iurati assessores*).³⁷ Itt megemlítendő, hogy a nádori ítélmesternek (*protonotarius*) az 1360-as évektől kezdve kiemelkedő szerep jutott. Nem csupán a kúrián helyettesíthette már a nádort, hanem 1377-ből maradt fenn egy oklevél, amely szerint az ítélmester nádori *generalis congregatiót* tartott. Ezt a kiemelkedést támasztja alá az is, hogy az 1360-as évektől önál-

³³ GÁBOR 1908. 124–126.

³⁴ HAJNIK 1899. 66–68.; GÁBOR 1908. 139–140.

³⁵ ISTVÁNYI 1939. 73.

³⁶ TRINGLI in: KMTL. 407–408.

³⁷ HAJNIK 1899. 70–71.; GÁBOR 1908. 141–144.

ló protonotáriusi pecséttel bírt. Az ítélőmester a közgyűlést azonban nem a király, hanem közvetlen előljárója, a nádor megbízására tartotta.³⁸

Kont Miklós személye

Kont Miklós 1356–1367 között töltötte be a nádori tisztséget. Ezzel párhuzamosan viselte a vasi, soproni, trencsényi, nyitrai, szepesi, sárosi és bihari ispáni címet is.³⁹ A nádori cím megszerzése előtt több ízben Nagy Lajos követeként működött külföldön, az ország egyik legnagyobb honor-birtokosaként tartották őt számon.⁴⁰ 1350-ben Lackfi István leváltása után ő vezényelte a második nápolyi hadjáratot, alkudozással sikeresen megszerezte Aversát. 1351–1356 között viselte az erdélyi vajda címet is. Az Újlaki család őseként tartják számon, a családnak nevet adó Valkó megyei birtokot 1364-ben kapta adományul.⁴¹

Kont Miklós nádor tizennégy *congregatiót* tartott 1360-ban. Jól látható a lenti táblázat alapján, hogy június közepétől kezdve folyamatosan utazott a nádor, és tartotta egymás után a közgyűléseket egészen november végéig. Ez alapján feltételezhető a sokáig tartó enyhe idő is, ugyanis fagyok idején nem valószínű, hogy összegyűltek volna egy nyílt mezőn ülésezni.

Körutazásának első állomása a Pest és Pilis megye részére Szentterzsébet mellett tartott közgyűlés volt, majd innen indult tovább délkelet felé. A legkézenfekvőbb sorrendben haladt tovább a megyék-megyepárok között, majd Tolna megye után felutazott Észak-Magyarországra, ahol Torna megye részére Torna mellett megtartotta az év utolsó *congregatióját* is. Körútja során hosszabb szünetet nem iktatott be, folyamatosan követték egymást a közgyűlések.

³⁸ BERTÉNYI 1964. 195–202.

³⁹ ARCHONT. 3.

⁴⁰ ENGEL in: KMTL. 368.

⁴¹ ARCHONT. 201.; FEDELES 2011. 373.

Kont Miklós nádor 1360-ban celebrált nádori közgyűlései

A közgyűlés ideje ⁴²	Helyszín	Megye
június 11–14.	Szenterzsébet ⁴³	Pest és Pilis
június 29. – július 6.	Szántó ⁴⁴	Bihar és Kraszna
július 6–11.	Nádas ⁴⁵	Zaránd és Békés
július 13–19.	Arad ⁴⁶	Arad és Csanád
július 27. – augusztus 3.	Temesvár ⁴⁷	Temes
augusztus 3–8.	Gatal ⁴⁸	Krassó
augusztus 17–21.	Szeged ⁴⁹	Csanád
augusztus 24–30.	Bodrog ⁵⁰	Bodrog
szeptember 14–21.	Valkóvár ⁵¹	Valkó
szeptember 21–27.	Nagyfalu ⁵²	Baranya
szeptember 28. – október 3.	Tolnavár ⁵³	Tolna
október 26–31.	Kaza ⁵⁴	Borsod
november 2–10.	Kassa ⁵⁵	Ababúj és Sáros
november 16–23.	Torna ⁵⁶	Torna

⁴² Záró dátumként mindig azt a dátumot adtam meg, amelyen utoljára kelt az adott közgyűléshez köthető oklevél.

⁴³ DL 75 368.

⁴⁴ DL 41 438; DL 51 893.

⁴⁵ DL 94 427

⁴⁶ DL 91 555; DL 91 554.

⁴⁷ DL 91 556.

⁴⁸ DL 91 558; DL 91 557; DL 51 898.

⁴⁹ DL 91 559.

⁵⁰ DL 5262; DL 87 359; DL 78 300; DL 77 285; DF 259 540.

⁵¹ DF 265 825; DF 265 654.

⁵² DL 5362; DL 69 685; DL 4988.

⁵³ DL 106 141.

⁵⁴ DF 207 273.

⁵⁵ DL 107 293, DF 268 404, DF 232 845, DL 64 058, DL 42 684, DF 283 041, DL 84 790, DL 83 282.

⁵⁶ DL 16 109, DL 87 364.

Az 1360-as év nádori közgyűléseinek jellemzői

A nádori közgyűlések időtartamával kapcsolatosan elmondható, hogy legtöbb esetben egy hétig tartott a tanácskozás, ugyanis általában az utolsó kiállított oklevél a közgyűlés kezdetétől számított 4–6. napon kelt.⁵⁸

Hajnik Imre vélekedése szerint a nádor által tartott *congregatiók* nem is tarthattak tovább hat napnál egészen addig, amíg nem kezdett megritkulni ezek összehívása a 14. század végén.⁵⁹ Gábor Gyula ezt cáfolván úgy vélte, hogy Hajnik következtetése alaptalan, mivel semmiféle szabályozás nem volt arra, hogy meddig tartható a tanácskozás.⁶⁰ Kruták Anita a Druget Vilmos nádor által celebrált közgyűlések nyomán úgy tartja, hogy hiába nem volt erre törvényes szabályozás, a szokásjog alapján berekesztették az ülést egy hét után. Az átlag időtartam e korszakban is 4–6 nap volt.⁶¹

1360-ban már több példát is találunk azonban arra, hogy továbbnyúlt ez az időtartam: a közgyűlés 7–9. napjára kiállított oklevelekkel is találkozunk.⁶² Kiemelendő az Abaúj és Sáros megye részére tartott fórum, itt ugyanis a *congregatio* kezdetétől számított 11. napra keltezett oklevél a legutolsó. A datálás is érdekes, ugyanis nem a szokásos, a *congregatio* kezdetétől eltelt napot adja meg, hanem egy konkrét ünnepnapot jelöl meg az okirat, és utána teszi hozzá, hogy a Kont Miklós által rendezett közgyűlés ideje alatt. Ez az oklevél eredetiben ugyan nem maradt fent, de egy 1361. évi, Kont Miklós nádor által kiadott oklevélben található rá utalás az jászói konvent jelentésének átírásában.⁶³ A legtöbb oklevél is e tanácskozáshoz köthető, összesen 8 darab.⁶⁴ Bodrog megyéből maradt még fent több, 5 darab oklevél.⁶⁵ Az év többi közgyűlésén átlagosan 1–3 oklevél keletkezett.

⁵⁸ DL 75 368; DL 94 427; DL 51 898; DL 91 557; DL 91 558; DL 91 559; DL 106 141; DF 207 273

⁵⁹ HAJNIK 1899. 70.

⁶⁰ GÁBOR 1908. 150.

⁶¹ KRUTÁK 2012. 436.

⁶² DL 41 438; DL 51 893; DL 91 556; DL 77 285; DL 78 300; DF 265 654; DL 69 685; DL 16 109

⁶³ DL 83 282 (*D. In Cassa II. die Martini conf. Tempore congregationis nostre generalis ibidem celebrate*)

⁶⁴ DL 107 293; DF 268 404; DF 232 845; DL 64 058; DL 42 684; DF 283 041; DL 84 790; DL 83 282

⁶⁵ DL 5362; DL 87 359; DL 78 300; DL 77 285; DF 259 540

A fenti példa is mutatja, hogy az ügyek gyarapodásával nőtt a tanácskozás időtartama is. A fennmaradt oklevelek alapján azonban az a kép rajzolódik ki, hogy a *congregatiók* időtartama nem feltétlenül volt arányos a tárgyalta ügyek számával. Például Temes vagy Torna megye esetében is csak egy-egy olyan oklevélről van tudomásunk, amelyet az adott közgyűlésen bocsájtottak ki, mégis ezek a kezdéstől számított 8. napra keltezettek.⁶⁶ Az is lehetséges, hogy több oklevél is kiadásra került, ezek azonban nem maradtak fenn.

Korábban, a rövidebb tartamú közgyűlések idejében sem volt a nádornak általában lehetősége, hogy egy év alatt az egész országot beutazza, korszakunkban viszont ez már teljesen esélytelenné vált az egyre hosszadalmasabbra nyúló ülések következtében. Nagy Lajos regnálásának időszakában általában 3–5 évenként került sor újra egy-egy megyében a nádori *congregatio* megtartására.⁶⁷

Kritikával kell kezelnünk azon okleveleket, amelyek nem eredeti formában, hanem átírásban maradtak fenn. Főként a tartalmi átírásban fennmaradt dokumentumok okozhatnak problémát, ugyanis megeshet, hogy azt hibásan vezették át, vagy rossz dátumot adtak meg. Évünkhöz köthető közgyűléseket tartalmi átírásban említő későbbi oklevél három maradt fenn,⁶⁸ ezek közül egyikben két *congregatióra* vonatkozó átvezetés is található.⁶⁹

Fentebb már említésre került, hogy a közgyűlések kezdete a legtöbb esetben egy bizonyos ünnepnaphoz legközelebb eső hétfői nap volt. Ez az 1360-as évben is követendő példának bizonyult, kivéve Kont Miklós ez évben tartott legelső *congregatióját*. A Pest és Pilis megye részére Szentkeresztet mellett összehívott gyűlést csütörtöki napon kezdte meg, június 14-én (*f. V. prox. p.fe. quind. Penth.*).⁷⁰ Hogy ez valamely hátráltató tényező miatt kezdődött volna később, arról nincsen tudomásunk. Véleményem szerint a nádor valószínűleg nem érkezhetett meg időben a helyszínre, és ezért tolódhatott el a hétfői kezdés, bizonyosat azonban ezzel kapcsolatban nem állíthatok.

Három esetben találkozunk a problémával, hogy az utolsó közgyűlésen kelt oklevél dátuma megegyezik az azt követő nyitó dátumával. Ez többféle módon is megmagyarázható. Az egyik eset az, hogy a nádor már elutazott a következő helyszínre, és megkezdte az ottani ülésvezetést, a jegyzőjét azonban

⁶⁶ DL 91 556; DL 16 109

⁶⁷ TRINGLI 1997. 399.

⁶⁸ DL 5362; DL 42 684; DL 207 476

⁶⁹ DL 5362

⁷⁰ DL 75 368

hátrahagyta, hogy kiállítsa az elmaradt okleveleket. A másik lehetőség szerint nélküle kezdték el az ülésezést, alnádora, esetleg ítélőmestere vezetésével. Az első lehetőség tűnik valószínűbbnek, ugyanis az utóbbi esetben az alnádor vagy a protonotárius lenne feltüntetve az oklevél kiadójaként, ahol hangsúlyozná is, hogy a nádor megbízásából tartotta a közgyűlést.⁷¹

Érdekességnek számít, hogy Kont Miklós július 13-i kezdettel tartott egy *congregatiót* Aradon Arad és Csanád megye részére, majd később, augusztus 17-én Szegeden még egyszer ülésezett, immáron csak Csanád megye közönségének. Hogy mi indokolhatta, hogy Csanád megye részére újra gyűlést hívjon össze, bizonytalan. Fennáll annak a lehetősége is, hogy július 13-án csak Arad megye közönsége számára tartott Kont Miklós közgyűlést, és csak a megszokás végett – mivel a „bevett” megyepárok közé sorolható ez a párosítás is –, foglalták bele Csanád megyét is az oklevélbe, és tulajdonképpen a két megye külön tartotta ülését. E lehetőség mellett szól az is, hogy a július 13-án kezdődő gyűlésről ránk maradt két oklevél szerint az ott tárgyalandó ügyek olyan birtokokat érintettek, amelyek Arad megyében terültek el, bizonyosan ennek alapján azonban ez nem állapítható meg.⁷² A Szegeden tartott közgyűlésen csak egy oklevél kiadására került sor, ennek tartalma azonban több szempontból is érdekesebb. Zeer-i Pousa fia Miklós kéri annak megerősítését, hogy az Arad megyében lévő *Geled~Gelyd~Gyelyd* nevezetű birtok öröklés jogán megilleti őt.⁷³ Egyrészt Arad megyei birtok ügyében járult a nádor színe elé, ez alapján az előző okfejtés értelmét veszti, hiszen eszerint nem feltétlenül azon a közgyűlésen került elő a birtok ügyének tárgyalása, ahol az megtalálható volt. Emellett még ugyancsak ez a *Geled~Gelyd~Gyelyd* birtok tűnik fel az egyik Krassó megyei közgyűlésen kelt oklevélben is. Itt ugyanezen Zeer-i Pousa egy másik fia, Balázs – tehát Miklós testvére –, kéri szintén a megerősítését annak, hogy öröklés címén az említett birtok megilleti őt.⁷⁴ Mindkettejük kérése megerősítést nyert, azonban érdekes, hogy két testvér ugyanazon birtok ügyében két különböző *congregatió*n járult a nádor elé. A Pousa fiak – Balázs, Miklós és István –

⁷¹ ISTVÁNYI 1939. 67.

⁷² Például Torna megye általában Gömör megyével közösen tartotta a nádori közgyűléseit, 1360-ban azonban csak Torna megye részére tartott Kont Miklós. HAVASSY 2000. 142.

⁷³ DL 91 559

⁷⁴ DL 91 558

egyébként visszatérő szereplői az 1360-as év déli országrészben tartott nádori közgyűléseinek.⁷⁵

Megemlítendő még továbbá, hogy két oklevélben is felbukkan, miszerint nem csak a nemesség, hanem közrendűek is részt vettek *congregation*.⁷⁶ Eredetileg ténylegesen a megye egész közönsége számára tartották a *generalis congregation*okat, ennek értelmében a nemesek mellett részt vettek rajta többek között a várjobbágyok, királyi vagy királynéi *hospesek* és városi polgárok is. Számukra azonban nem volt kötelező a megjelenés, csak a nemesség számára. A nemeseknek a meg nem jelenésért 3 márkányi büntetést kellett fizetniük, míg a nem nemes jogállásúakra csak akkor róttak ki bírságot, ha felperesek voltak egy ügyben, azaz ők vádoltak meg valakit, és mégsem jelentek meg a fórumon. Jobbágy státuszúak azonban szinte sosem jelentek meg a közgyűléseken, ha esetleg nekik volt valamilyen pereskedésük – például jogtalanul elfogták őket –, akkor földesuruk járt el általában az adott perben.⁷⁷

A 14. század elején azonban a nemesség kezdett zárt renddé alakulni, és igyekezett mindenhonnan kiszorítani a közrendűeket, így a *congregation* való részvételből is. A közgyűléseken kelt oklevelek formulájából folyamatosan kiszorul, hogy a közrendűek számára is hívta volna össze a nádor, csak a megye nemességét említik meg mint résztvevőket. Istványi szerint ennek kimaradása feltehetőleg nem stílusbeli hiba, hanem azért nem foglalták bele az oklevélbe, mivel nem is vettek részt alacsonyabb státuszú népelemek a közgyűléseken.⁷⁸

Korszakunkban csak a Valkó és Torna megyei közgyűlésen kelt oklevelek említenek nem nemes résztvevőket is. Istványi említett álláspontjából kiindulva valószínűsíthető, hogy e két közgyűlés kapcsán azért került az oklevél bevezető formulájában említésre, hogy más státuszúak részére is tartja a közgyűlést, mert ténylegesen jelen is voltak a tanácskozáson. Valkó megye esetében két oklevél is fennmaradt,⁷⁹ azonban közrendűekre való utalás csak az egyikben található. Ez lehet pontatlanság is, mivel amelyik okirattól ez kimaradt, az a később keltezett oklevél, így megeshet, hogy az írásba fog-

⁷⁵ DL 91 554; DL 91 555; DL 91 556; DL 91 557; DL 91 558; DL 91 559

⁷⁶ DF 265 825 (*universitati nobilium alteriusque status hominum*); DL 16 109 (*universitati nobilium et alterius cuius vis status et conditionis hominum*)

⁷⁷ ISTVÁNYI 1939. 70–72.

⁷⁸ ISTVÁNYI 1939. 72.; ISTVÁNYI 1940–1941. 179.

⁷⁹ DF 265 825; DF 265 654

laló feledékenységéből hagyta ki a más státuszúak megemléítését, hiszen nem volt ekkor már bevett gyakorlat, hogy ők is részt vesznek a *congregatiókon*. A Valkó megyei közgyűlés oklevelében, amely említi a más státuszúakat is, más érdekesség is található. Totfalu-i István fia György járult a nádor elé panaszával, akiről kiderül, hogy Tolman-i János jobbágya.⁸⁰ Fentebb említésre került, hogy ritkaságnak számított, ha egy jobbággy szólalt fel a maga nevében, nem pedig a földesura, de ez alapján is látható, hogy néhol azért előfordult.

Az 1360. évi nádori közgyűléseinek ügyei

Korszakunkban is a *congragatiók* legfőbb feladata a bűncselekmények visszaszorítása, a „gonosztevők” (*malefactores*) feletti ítélkezés volt. A leggyakoribbnak az úgynevezett hatalmaskodási ügyek (*factum potentiale*)⁸¹ tekinthetők. A büntető ügyek mellett gyakorinak számítottak még a birtokperек, hitelesítés céljából kérvényezett átíratások, különböző okokból – általában birtokperrel kapcsolatosan – eskütételek, bizonyosságtételek. A nádori közgyűlésen tehát csak bíraskodás folyt, nem törvénykezési fórumként működött, továbbá tisztségviselőket sem választottak itt sosem, ez utóbbi mindig a kúrián zajlott. Ezt nem is lehetett volna kivitelezni, Tringli szerint ugyanis a megye ispánja (*comes*) általában nem vett részt a gyűléseken.⁸²

Tringli István fenti megállapítását alátámasztják az 1360-as év oklevelei is. Az eskütételeknél legtöbb esetben nem az ispán, hanem az alispán (*vicecomes*) került említésre résztvevőként. Az ispán jelenlétéről ebben az évben két oklevél tanúskodik, amelyek szerint az Arad és Csanád megye, valamint a Krassó megye részére tartott közgyűléseken részt vett a megye előljárója.⁸³ A legtöbb esetben azonban csak a szolgabírák (*iudices nobilium*) és az esküdt ülnökök (*iurati assessores*) voltak jelen.⁸⁴

⁸⁰ Gregorius [fi]lius Stephanus de Totfalu jobagio Johannes de Tolman de medioaliorum ex surgendo. (DL 265 825)

⁸¹ Bizonyos bűncselekmények összefoglaló neve. Magában foglal minden olyan bűncselekményt, amely valaki személye, szabadsága, vagyona ellen irányult. Büntetése fővesztés volt, azonban általában a felek kiegyezésével zárultak a hatalmaskodási üggyel kapcsolatos perek. Zsoldos in: KMTL. 255.

⁸² HAJNIK 1899. 80–81.; ISTVÁNYI 1939.73–75.; TRINGLI 1997. 396–400.

⁸³ DL 91 555, DL 91 557, DF 283 041, DF 265654,

⁸⁴ DL 91559, 91558,

Több perrel kapcsolatosan is elmondható, hogy a vádlottak nem jelentek meg, ezért nem született ítélet.⁸⁵ A vádlott távolmaradókra a szokás szerinti 3 márka bírságot szabta ki a nádor. Tringli szerint ez a büntetés a középkori jogszokásba nem illeszkedik bele, mivel a korabeli jog szerint a felperesre – mivel békétlen embernek tekintették – sokkal több kötelesség hárult, mint az általa perbe idézett alperesre. Ennek magyarázatát a közgyűlések ritkaságában véli felfedezni, hiszen mivel ez nem minden évben volt esedékes, a گردلەكەن्य működés miatt a *congregatió*ra készen kellett, hogy álljon a vádlott is. A gyakorlatban azonban ez nem működött így, számos esetben elmaradt az alperes megjelenése.⁸⁶

A legtöbb pereskedésnél, így a hatalmaskodási ügyeknél is, ahol mindkét fél megjelent, általában az eskütételt mint bizonyító erőt alkalmazták.⁸⁷ A 14. század közepén a párbaj bizonyító ereje már teljesen eltűnt a gyakorlatból, helyébe az eskütétel és az okleveles bizonyítás lépett. Megjegyzendő azonban, hogy ez az eskütétel eltért a korábbiakban is alkalmazott eskütől, immáron már nem az összes résztvevő tett tanúbizonyságot az ügygel kapcsolatban, hanem mindössze az ispán (*comes*) vagy alispán (*vicecomes*) – ha valamelyikük jelen volt a közgyűlésen –, illetve a szolgabírák (*iudices nobilium*) és az esküdt ülnökök (*iurati assessores*).⁸⁸ Elvértve azonban még 1360-ban is találunk példát arra, hogy a *congregatió*n megjelent nemesség összessége is esküt tett, de ez a szokás már letűnőfélben volt.⁸⁹

A büntetőperек közé sorolható a hatalmaskodás mellett még a jogtalan elfogás is. 1360-ban erre egy példa volt, a már említett Tolman-i János jobbagyának, Totfalu-i István fia György esete, ügyében azonban nem született ítélet, elfogói nem jelentek meg a nádor előtt.⁹⁰

Három eltiltásról (*prohibitio*) rendelkező oklevél is keletkezett. Ezek mind egy-egy birtok vagy birtokrész használatától és annak haszonvételeitől tiltják el a megnevezetteket. A nádor által kiadott oklevél révén nyert ez az eltiltás megerősítést. Az eltiltást legtöbb esetben a szomszédok (*viciniis et*

⁸⁵ DL 51 893; DL 107 293; DL 91 554

⁸⁶ TRINGLI 1997. 399–400.

⁸⁷ DL 91 557; DL 283 041

⁸⁸ ISTVÁNYI 1939. 75.

⁸⁹ DL 207 273

⁹⁰ DL 265 825

conmetaneis) ellen rendelték el. Innentől kezdve, hogyha az eltiltottak még mindig haszonélvezői a birtoknak, az már hatalmaskodásnak számított.⁹¹

1360 közgyűlései inkább – a mai szóhasználattal élve – polgári jellegű perekben bővelkedtek. Ezek közül is kiemelkednek a birtokperek, összesen tizenegy esetben került ilyen jellegű ügy a nádor elé tárgyalásra.⁹² Tágabb értelemben véve az ügyek túlnyomó része birtokperként fogható fel, ugyanis a legtöbb esetben – legyen szó eltiltásról, leánynegyeddel (*quartapuellaris / filialis*)⁹³ kapcsolatos ügymenetről, elzálogosításról – a közgyűléseken sorakoztatott ügyek legtöbbje birtokokkal kapcsolatos volt.

A legtöbb birtokper – a hatalmaskodáshoz hasonlóan – eskütétellel zárult, amelyben megerősítették a jogos tulajdonost birtoklásának jogában, és ezt a nádor kiadott oklevele által érvényesítette.⁹⁴ Az alkalmazott formulában felfedezhetők különbségek. Néhol külön kiemelték, hogy nyílt oklevelet (*litterae patentes*) bocsájt ki a nádor,⁹⁵ továbbá néhol hozzátették azt is, hogy mindezt nem csak a nádor, hanem az ispán (*comes*) vagy alispán (*vice-comes*), illetve a szolgabírák (*iudices nobilium*) pecsétjével is megerősítik.⁹⁶ Ezek csupán formai különbségek, ugyanis ahol nem kerültek ezek külön említésre az okmányban, ugyanúgy jártak el azokban az esetekben is.

Krassó megyéből egy birtokpert a nádor a kúriája elé halaszt, november 18-ra (*ad oct. fe. B. Martini conf. prox. venturas*). Ennek oka az volt, hogy a vádlott elmondása szerint bizonyos rokonai nélkül nem tud választ adni a nádornak, ezért az elhalasztotta, és a felperesnek kiadta, hogy az említett rokonokat oda idéztesse meg. Az oklevél hátlapján lévő feljegyzésből azonban arról értesülünk, hogy az ügy még tovább halasztódott.⁹⁷ Még két esetben került sor az ügy kúria elé rendelésére. Az egyik rögtön az első, Pest és Pilis megye részére tartott *congregatióról* való. Itt a továbbhalasztás okául az szolgált, hogy az alperesek nem tudták bemutatni igazoló okleveleiket, ezért a nádor három márka bírság fizetése mellett augusztus 27-re (*inoct. fe. S.*

⁹¹ DF 207 273; DF 268 404; DL 4988

⁹² DL 5362; DL 91 559; DL 91 558; DL 91 555; DL 87 359; DL 51 898; DL 42 684; DL 106 141; DF 259 540; DL 94 427; DL 69 685

⁹³ A lánygyermek része az apai örökségből. Zsoldos in: KMTL. 400.

⁹⁴ DL 5362; DL 91 559; DL 91 558; DL 91 555; DL 87 359; DL 42 684; DL 106 141; DF 259 540

⁹⁵ DL 91 559; DL 106 141; DF 259 540

⁹⁶ DL 91 555; DL 87 359

⁹⁷ DL 51 898

Stephaniregis) a kúria elé rendelte őket, ahol kötelesek voltak igazoló okirataikat bemutatni. Megjegyzendő, hogy itt szokatlan módon hangsúlyozza a nádor azt, hogy e döntést a megye hatóságával, a kijelölt esküdtekkal, továbbá a megye nemeseivel közösen hozta meg. Az oklevél hátulján itt is található feljegyzés, amely szerint a kirótt bírság 1/3-át elengedték.⁹⁸ A harmadik halasztó oklevél a Baranya megyei *congregation* kelt, ahol szintén azért került sor az elnapolásra, mert az alperes nem tudta bemutatni igazoló dokumentumait. A pert a nádor november 18-ra (*inoct. fe. B. Martini conf. nuncprox. venturi*) halasztotta. Érdekes, hogy itt nem emelte ki külön a 3 márkányi büntetés fizetését.⁹⁹

Megjegyzendő, hogy a megidézett időpontokon a nádor még *congregation* tartott az ország különböző pontjain, augusztus 27-én Bodrog megye, november 18-án pedig Torna megye részére.¹⁰⁰ Ez alátámasztja azt, hogy a nádori kúria rendszeren működött aközben is, míg a nádor országos körútján volt. Az oklevelek azonban nem emelik ki, hogy nem a nádor adta ki a diplomákat. Két helyen egyszerre azonban nem tartózkodhatott, és – mint már említésre került – a nádor távollétében a kúrián az ítélmestere (*proto-notarius*) gyakorolta a bírói tevékenységet.¹⁰¹

Két oklevél kapcsolatos birtok elzálogosításával.¹⁰² Ezek közül a Bihar és Kraszna megyei közgyűlésen kelt egy megerősítés, hogy öt év zálog lejártá után vissza kell szolgáltatni fizetség nélkül eredeti tulajdonosának.¹⁰³ Leánynegyeddel (*quartapuellaris/filialis*) kapcsolatosan két oklevél maradt fenn.¹⁰⁴

A következő kategória a hídon való átkelésnél a vámfizetés elmaradása. Ilyen ügylettel három esetben találkozunk 1360-ban.¹⁰⁵ Ebből kettő ugyanazon Bodrog megyei *congregation*on, ugyanazon Teuteus fia Miklós mester *Palyporth* nevezetű birtokán a *Woryos* folyó feletti hídvám megerősítését tartalmazza.¹⁰⁶ Mivel az egyik egy Zsigmond király általi átírásban maradt

⁹⁸ DL 75 368

⁹⁹ DL 69 685

¹⁰⁰ DL 5262; DL 87 359; DL 78 300; DL 77 285; DF 259 540; DL 16 109

¹⁰¹ BERTENYI 1964. 201–202.

¹⁰² DL 41438 ; DL 84 790

¹⁰³ DL 41 438

¹⁰⁴ DL 64 058; DL 41 438

¹⁰⁵ DL 91 556; DL 78 300; DL 77 285

¹⁰⁶ DL 78 300; DL 77 285

fenn,¹⁰⁷ egyértelmű, hogy az ügyletről mindössze egyetlen oklevelet adhattak ki.

Egy kölcsön megfizetését igazoló oklevél is született évünkben, a Valkó megyei közgyűlésen. Ebből megtudjuk, hogy a kölcsön megfizetésekor az adós félnek esküt is kellett tennie a nádori káplán (*capellanus*) előtt, majd csak ezt követően került sor a kiegyenlítésre a nádor színe előtt, aki erről nyugtázó oklevelet adott ki.¹⁰⁸

Összegzés

Jól látható, hogy a nádori közgyűlés intézménye fennállásától kezdve nagy változásokon ment keresztül. Az először ideiglenesnek szánt intézmény megszilárdult, egyik alapvető elemévé vált a nádor bírói tevékenységének. A 13. századtól figyelhető meg az a gyakorlat, hogy immár a nádor a jogköréből eredően, királyi parancs nélkül tartotta a bírói fórumait, egészen 1409-ig, amikor azt újfent királyi meghatalmazáshoz kötötték. A 13. század vége, 14. század eleje táján már nem csak a nádor, hanem az ő helyettesei is kiszálltak vidékre, az ő jogcímén tartván a közgyűlést, valamint az ő neve alatt kiadva az ott keletkezett okleveleket. Ugyanez a folyamat megfogható a kúriai bíraskodás kapcsán is, az intézmény immár a nádor távollétében is folyamatosan működött.

Összességében az oklevelek alapján megállapítható, hogy az 1360-as év nádori közgyűléseinek menete beilleszkedik a korábban is kialakult, alkalmazott sémába. 1360-ból nincs tudomásunk királyi parancsleveletről, amelyben felhatalmazná a nádort a közgyűlések levezénylésére. Ez alátámasztja azt, hogy a korszakunkban ténylegesen saját jogcímén hívta össze Kont Miklós azokat. Általánosságban elmondható, hogy a nádor által levezényelt *generalis congregatio* keretei annak elterjedése óta azonban szinte semmiiben nem változtak. Időtartamuk, a tárgyaló ügyek köre viszont jóval szélesebb lett az Árpád-kori viszonyokhoz képest.

1360-ban már nem a köztörvényes bűnözők felkutatása, és az azok feletti ítélezés volt a nádori közgyűlés legfőbb feladata. Büntető perek mellett egyre több polgári jellegű tárgyalás is került napirendre. Ezek legtöbbször valamiféle birtokügy volt. Kont Miklós vagy az ő esetleges helyettese,

¹⁰⁷ DL 78 300

¹⁰⁸ DF 265 654

ameddig az időjárás engedte, folytatta ítélkező körútját. Az intézmény ekkor már rendszeresen működött, évünkben – az oklevelek tanúsága szerint – összesen tizennégy nádori *congregatio* került megrendezésre. Később ezeket már csak királyi meghatalmazással lehetett összehívni, feltehetőleg ennek tudható be az is, hogy 1409-től a nádori közgyűlések összehívása is ismételt királyi engedélyhez kötött lett.¹⁰⁹

A 15. században kísérletek történtek ennek újbóli felélesztésére, sikertelenül. A nádori közgyűlés fennállása során több ízben változásokon ment át. 1360-ban mind a felvonultatott ügyek sokfélesége, mind a tartott közgyűlések száma jól szemlélteti, hogy ebben az időszakban működött a legintenzívebben és leghatékonyabban ezen ítélkezési fórum. Nagy Lajos halála után a *congregatio generalis palatinalis* intézményét egyre ritkábban hívták össze, helyét lassanként átvette a kihirdetett közgyűlés (*proclamata congregatio*) intézménye.¹¹⁰ Ez a fajta bírói fórum az 1400-as évek táján kezdett egyre jobban előtérbe kerülni, Mátyás király 1486. évi dekrétumának 1. törvénykönyve azonban megszüntette a nádori – és vele együtt a kihirdetett – közgyűlés intézményét, és megtiltotta ezek újbóli összehívását.¹¹¹ Ezzel a rendelkezéssel egy közel kétszáz éves bíraskodási fórum szűnt meg. Azt azonban továbbra is elrendelték, hogy a megyésispán tarthat közgyűlést, kizárólagosan a „gonosztevők” (*malefactores*) feletti ítélkezés céljából. Ilyenről azonban jelenleg csak kettőről van tudomásunk, a Jagelló-korból Zala megyéből. Ezek feltehetőleg az ilyesféle gyűlések egyik legutolsó példái lehettek.¹¹²

Egy év – jelen esetben az 1360-as – alapján messzemenő következtetéseket nem lehet levonni a nádori közgyűlés intézményével kapcsolatosan, ehhez több év, akár egy nádor egész hivatalviselésének történeti feldolgozása lenne szükséges. Dolgozatom Kont Miklós kapcsán egy ilyen jellegű feldolgozáshoz esetleges alapot nyújthat, feldolgozván a jövőben az általa tartott *congregatio generalis*ok teljes történetét. Egymás mellé párhuzamba állítván a kúrián és vidéken az ő neve alatt kiadott okiratokat, vizsgálván pecséthasználátát, talán egy megközelítőleg pontos itinerárium felállítása is lehetségessé válna.

¹⁰⁹ C. TOTH 2008. 118.

¹¹⁰ A kikiáltás a vidéki bírósági közgyűlések esetén idézéssel volt egyenértékű. Zsoldos in: KMTL. 351.

¹¹¹ DRH. 268.

¹¹² TRINGLI 2009. 507.

Felhasznált irodalom**Források:**

AO. = NAGY IMRE – TASNÁDI NAGY GYULA: *Anjou-kori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VIII.* Budapest, 1878–1920.

BERTÉNYI: SZÖVEGGYŰJTEMÉNY = *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Budapest, 2000.

DF = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény, Budapest.

DL = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár, Budapest.

DRH = *Decreta Regni Hungarie 1458–1490.* FRANCISCI DÖRY collectionem manuscriptam additam entisauerunt, commentariis notisque illustraverunt.

GEORGIUS BÓNIS – GEISA ÉRSZEGI – SUSANNA TEKE. Budapest, 1989.

DRMH. I/1 = *Decreta Regni Medievalis Hungariae. The laws of the medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301.* Eds. BAK, M. JÁNOS – BÓNIS, GYÖRGY – SWEENEY, JAMES ROSS. Bakersfield, 1999.

MAKK – THOROCZKAY 2006. = *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemből.* Szerk. MAKK FERENC – THOROCZKAY GÁBOR. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 22. Szeged, 2006.

RV. = *Regestrum Varadiense examinuun ferricandentis ordine chronologico digestum. Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom.* Szerk. BOROVSZKY SAMU – KARÁCSONYI JÁNOS. Budapest, 1903.

UB. = *Urkundebuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V.* Hrsg. WAGNER, HANS – LINDECK-POZZA, IRMTRAUT – REITER, ERICH. Graz–Köln, 1955–1999.

Szakirodalom:

ARCHONT. = ENGEL PÁL: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II.* História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5. Budapest, 1996.

BERTÉNYI 1964. = BERTÉNYI IVÁN: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. In: *Levéltári közlemények* 35. (1964) 187–205.

BOLLA 1957 = BOLLA ILONA: Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Váradi regestrum megvilágításában. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica.* 1. (1957) 84–105.

C. TÓTH 2008. = C. TÓTH NORBERT: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza, 2008.

CSOMA 1903. = CSOMA JÓZSEF: Kont Miklós nádor czimere. In: *Turul.* 1903. (1)

CSUKOVITS 2009. = CSUKOVITS ENIKŐ: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. NEUMANN TIBOR – RÁCZ GYÖRGY. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 40. *Analecta Mediaevalia* III. Budapest–Piliscsaba, 2009. 19–62.

FEDELES 2011. = FEDELES TAMÁS: Egy középkori főúri család vallásossága: Az Újlakiak példája. In: *Századok* 165. (2011) 377–418.

GÁBOR 1908. = GÁBOR GYULA: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Budapest, 1908.

HAJNIK 1899. = HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt.* Budapest, 1899.

HAVASSY 2000. = HAVASSY PÉTER: Gömör és Torna vármegyék nádori közgyűlései a 14–15. században. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 39. (2000) 141–150.

ISTVÁNYI 1939. = ISTVÁNYI GÉZA: A generalis congregatio I. In: *Levéltári közlemények* 17. (1939) 50–83.

ISTVÁNYI 1940–1941. = ISTVÁNYI GÉZA: A generalis congregatio II. In: *Levéltári közlemények* 18–19. (1940–1941) 179–207.

KMTL = *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szerk. ENGEL PÁL – MAKK FERENC. Budapest, 1994.

KÖFALVI 2006. = KÖFALVI TAMÁS: *Hatalmaskodási esetek a középkori Dél-Dunántúlon.* Szeged, 2006.

- KRISTÓ 2003. = KRISTÓ GYULA: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged, 2003.
- KRUTÁK 2012. = KRUTÁK ANITA: A nádori congregatio intézménye Druget Vilmos nádorsága alatt. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 7. Szerk. KISS P. ATTILA – PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY. Szeged, 2012. 425–438.
- NYERS 1934. = NYERS LAJOS: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Palesta Calasanciana 4. Kecskemét, 1934.
- Oklevéltani naptár*. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Budapest, 1912.
- S. KISS 1971. = S. KISS ERZSÉBET: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. In: *Acta Historica* 39. (1971) 3–56.
- SZÖCS 2013. = SZÖCS TIBOR: A nádori generalis congregatio intézményének előképe és kialakulása. In: *Acta Historica* (2013) 135. 45–55.
- SZÖCS 2014. = SZÖCS TIBOR: *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Budapest, 2014.
- TRINGLI 1997. = TRINGLI ISTVÁN: Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről. In: *Történelmi Szemle* 39. (1997) 387–400.
- TRINGLI 2001. = TRINGLI ISTVÁN: Pest megye a késő középkorban. In: *Pest Megye Monográfiája I/2*. Szerk. TORMA ISTVÁN – ZSOLDOS ATTILA. Budapest, 2001. 75–194.
- TRINGLI 2009. = TRINGLI ISTVÁN: Megyék a középkori Magyarországon. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN TIBOR – RÁCZ GYÖRGY. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 40. *Analecta Mediaevalia* III. Budapest–Piliscsaba, 2009. 487–518.
- ZSOLDOS 2003. = ZSOLDOS ATTILA: Az özvegy és a szolgabírák. *Századok* 137 (2003) 783–808.

A „rózsák háborúja” és a „zavaros időszak”.
Legitimációs problémák az angol és az orosz történelemben

TÓTH EDIT

Dolgozatomban párhuzamot keresek a „rózsák háborúja” és a „zavaros időszak” eseményeinek politikai háttere között. Az angol, illetve az orosz történelem egy-egy olyan periódusával foglalkozom, amelynek során a korábbi dinasztiák kihalását követően újabbak – Angliában a Tudorok, Oroszországban pedig a Romanovok – kerültek hatalomra. Az 1455–1485 között zajló „rózsák háborúja”, valamint az 1598–1613-ig tartó „zavaros időszak” történései olyan körülmények között zajlottak le, amelyek szilárd politikai kormányzat esetén nem történhetek volna meg. Míg Angliában III. Edvárd leszármazottai és azok támogatói között dúlt harc, addig Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően fellépő hatalmi űr okozott tragédiát.

Megfigyelhető, hogy a legitimációs harcok mellett igen jelentős társadalmi átalakulások is végbementek mindkét országban. Míg Angliában a jobbagyság intézménye végleg felszámolódni látszott, addig Oroszországban 1649-ben a *Szobornoje Ulozsenyje*¹ bevezetésével végleg röghöz kötötté vált ez a réteg, ami a 16. és 17. század eseményeinek, a Szent Györgynapi költözés folyamatos korlátozásának a következménye lesz majd. A társadalmi átalakulások pedig a gazdaságra voltak hatással. Az ezekben a változásokba való betekintést fontosnak tartom abból a szempontból, hogy a meglévő társadalmi nyugtalanság mennyire képes befolyásolni a krízis elmélyülését. Angliában, ahol a jobbagyság kezdett megszűnni és a szabad bérleti rendszer kialakulni, ez közrejátszott abban, hogy a „rózsák háborúja” nem vált olyan mértékű társadalmi eseménnyé, mint a „zűrzavaros időszak.” Az orosz események mögött megfigyelhető társadalmi változás hozzájárulhatott a harcok elmélyüléséhez, és a cári hatalom megrendüléséhez.

¹ I. Alekszej (1645–1676) cár uralkodása alatt kiadott törvénykönyv, amelynek 25 fejezete közül a XI. fejezet szól a parasztokról, illetve azok tulajdonlásáról. (Az 1649. évi törvénykönyv – részlet.) *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 275–289.

Dolgozatom egy rövidebb részében a III. Richárd (1483–1485) és Borisz Godunov (1598–1605) személyéről szóló drámák elemzését írtam le, amit azért tartok fontosnak, mert jó példát mutatnak arról, hogy miként változik meg egy uralkodóról alkotott kép a későbbi korszakokban, amikor már más idők emberei mondnak ítéletet felettük. A két mű, amelyet felhasználtam az összehasonlítás megírására: Shakespeare: *III. Richárd* és Puskin: *Borisz Godunov* című művei voltak. Shakespeare drámája a 16. század végén keletkezett, abban az időben, amikor a Tudorok propagandája révén a „rózsák háborúja” idején uralkodókról, különösen a York királyokról már negatív kép alakult ki. A drámában megjelenő egykori angol király alakja egy velejéig romlott, csak a saját előrejutását szem előtt tartó személy, aki még emberi érzelmekre is képtelen. Ezzel szemben a Puskin által lerajzolt Borisz Godunovnak sokkalta pozitívabb megítélése figyelhető meg, legalábbis azzal a cáralakkal szemben, amely a 16–17. század folyamán alakult ki róla. Azt, hogy miért változott pozitív irányba Godunov megítélése, azt elsősorban keletkezésének körülményei magyarázzák: a dráma 1825-ben,² a dekabrista felkelés³ idején íródott, olyan politikai helyzetben, amelyben a cár hatalma kérdőjeleződik meg. A Borisz Godunovot származása miatt lenéző bojár családok mindent elkövettek azért, hogy a cárrá választott bojár ne alapít-hasson dinasztiát az ország területén, folyamatosan azt híresztelték, hogy az uralkodó minden baj okozója és intézkedéseivel az ország jövőjét fenyegeti.⁴ Holott az általa hozott intézkedések alapján elmondható, reformer gondolkodású uralkodó volt, aki mindent elkövetett az állam felvirágoztatása érdekében.

² http://archivum.szinhasz.net/pdf/drama/2003_06_drama.pdf (2015. 06. 02.)

³ Az első mozgalom a cárizmus ellen, amelynek Puskin maga is híve volt. Mivel azonban ő nem tartozott ehhez az illegális szervezethez, nem ítélték halálra a felkelés leverését követően. I. Miklós nem merete bírósági eljárás elé idézni az ország egyik legnépszerűbb emberét, még annak ellenére sem, hogy a felkelők lefogását követően, a házkutatások alkalmával számos helyen találtak Puskin által írt verseket. PUSKIN 1947, 6.

⁴ A korszakban egy kisebb jégkorszak köszöntött be, ami hatalmas éhínséget okozott 1588-ban. Az éhség és az élelmiszerek magas ára parasztok tömegeit elkeseredettségükben arra kényszerítette, hogy az ország déli határain átkelve eladják magukat rabszolgáknak, vagy banditáknak álljanak. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1580-as években az adók megduplázódtak, ami tovább növelte a társadalmi feszültségeket. DUNNING 2004, 43.

A kutatások folyamán számos hasonlóságra lettem figyelmes, amelyeken belül természetesen eltérések is megfigyelhetők. A kutatás fő kérdésköre annak vizsgálata volt, hogy miképpen reagál egy fejlett nyugat-európai állam és egy elmaradottabb kelet-európai állam társadalma egy dinasztia kihalására. Természetesen a földrajzi és időbeli eltérések folyamán a különbségek szűnnek szemet első meglátásra, ám számos hasonlóság figyelhető meg.⁵ Dolgozatomban a legitimációra és annak hiányában fellépő politikai harcokra koncentrálok. Az első részben IV. Edvárd (1461–1470, 1471–1483) és IV. Iván (1533 [1547]–1584) uralkodásáról, és azon események kialakulásáról írok, amelyek III. Richárd és Borisz Godunov uralkodása alatt tovább súlyosbodnak majd. Az utóbb említett két uralkodó országlása alatt kerül sor a trón törvényes utódainak rejtélyes halálára, ami a későbbi eseményekre lesz majd hatással, különösen az ún. „zűrzavaros időszak” alatt. A dolgozatom lezárása előtt írok részletesebben az angol, illetve az orosz történelem egy-egy meghatározó időszakairól: a „rózsák háborújáról” és a „zűrzavaros időszak” meghatározó eseményeiről.

A 15. század második felében több uralkodó követte egymást az angol trónon: VI. Henrik (1422–1461 és 1470–1471), IV. Edvárd, III. Richárd és VII. Henrik (1485–1507), akik mindannyian III. Edvárd (1327–1377) leszármazottai voltak. A „zavaros időszak” alatt, a 16. század végén és a 17. század elején az orosz területeken is folytak harcok a trón megszerzéséért. Viszonylag rövid időn belül több személyt is cárrá koronáztak: I. Fjodort (1584–1598), I. Boriszt, II. Fjodort (1605), I. Ál-Dimitrijt (1605–1606), Vaszilij Sujszkijt (1606–1610). Az interregnum időszaka alatt (1610–1613) az orosz belpolitika meggyengült, a lengyelek elfoglalták Moszkvát, ami már az állam létét fenyegette, a gyakori uralkodóváltások pedig a központi hatalom meggyengülését és annak instabil jellegét jelzik. Az Oroszországban hatalomra kerülő, vagy az ahhoz közel kerülő Ál-Dimitrijek képesek lesznek megszerezni azt a legitimációt, amelyet a „törvényes” cárok képtelenek megtartani. Angliában a Lancasterek uralmát gyengítik meg a Yorkokkal vívott háborúk, ami végül a York-ház „rövid életű” felemelkedéséhez vezet, mikor IV. Edvárdot Anglia királyának kiáltják ki 1461-ben.

⁵ Az angol és orosz történelem összehasonlítására nem az én dolgozatom tesz először kísérletet, ugyanis 2009-ben megjelent a *Stuarts and Romanovs: The Rise and Fall of a Special Relationship* című könyv Paul Dukes, Graeme P. Herd és Jarmo Kotilaine gondozásában.

Gazdaság, társadalom, kultúra

Anglia és Oroszország társadalmában, gazdaságában és kultúrájában jelentős változások zajlottak le a vizsgált korszakban, amelyek közvetlen vagy közvetett hatással lehetettek az ezekben az időszakokban lezajló politikai harcokra. Elmondható a 16. század orosz gazdaságáról, hogy az 1560-as évekig fejlődő tendencia figyelhető meg, hiszen nő a lakosság, a művelés alá vonható földterület, megnő a kereskedelmi aktivitás, ami a városépítéseknek köszönhető. Ezt a fejlődő tendenciát fogja majd megakasztani IV. Iván uralkodásának második szakasza alatt hozott döntéseivel.⁶ Angliában a meginduló bekerítések okozhattak feszültségeket, de ezeket nem tartom olyan jelentősnek, ugyanis az ipar és a kereskedelem fejlődése lehetőséget biztosított a mezőgazdaságból kiszakadó munkaerő felszívására. Fontos azonban megjegyezni, hogy a két társadalom között jelentős eltérés volt. A középkori Anglia társadalmának kialakulását és fejlődését erőteljesen befolyásolták a hűbéri keretek. A 14. század folyamán – köszönhetően az ipar és kereskedelem fejlődésének – megerősödtek a pénzviszonyok, ami a feudalizmus egy merőben angol változatának, a *bastard* feudalizmusnak⁷ a megjelenését idézte elő. Nevét onnan kapta, hogy az uralkodó a neki tett szolgálatokért már nem földet, hanem járulékokat és fizetséget adott.⁸ Oroszország gazdasági és társadalmi innovációjára nem volt a feudalizmusnak behatása.⁹ Az orosz állam területén nem létezett a vazallitás intézménye a szabad szolgálat szokása miatt, aminek értelmében a bojárok, illetve a szabadsággal rendelkező emberek felmondhatták a fejedelmeknek tett szolgálatot. Nem is beszélve arról, hogy az orosz területeken az úr–szolga viszony volt a meghatározó, ami kizárta a vazallusi kapcsolatot.¹⁰ Érdekes azt is megfigyelni,

⁶ SZVÁK 2001, 135.

⁷ Elkorcsosult feudalizmus. A *bastard* feudalizmusról, annak fogalmáról, és társadalmi jelentőségéről írt tanulmányt Bárány Attila.

<http://mek.oszk.hu/02000/02097/html/barany.htm> (2015. április 28.)

⁸ SZÁNTÓ 2004, 133.

⁹ Sashalmi Endre tanulmányában a középkor kifejezés alkalmazását sem tartja helyesnek az ország történelmének korszakolásánál, hiszen itt nem létezett feudalizmus, ezáltal pedig ennek a fogalomnak a használata is helytelen. Célszerűbbnek találja, ha a történelmi periodizáció folyamán a politikai életben első helyet betöltő városok nevét használnánk egy-egy történelmi korszak leírásához. SASHALMI 2007, 23–24.

¹⁰ Uo. 139–149.

hogy a politikai válságok közepette megfigyelhető a kultúra megélénkülése mindkét országban, ami nagymértékben köszönhető a könyvnyomtatás elterjedésének, illetve a népi kultúra megerősödésének, ami elkezd teret hódítani a magasabb művészetek világában is.

IV. Edvárd és IV. Iván – a konfliktushoz vezető út

Annak ellenére, hogy ez a rész a „IV. Edvárd és IV. Iván – a konfliktushoz vezető út” címet viseli, fontos megjegyezni, hogy míg IV. Iván személye és uralkodása okkal tekinthető az események elindítójának, addig York egykori hercege inkább az események folytatásában játszik meghatározó szerepet. Az orosz cár számos olyan intézkedést hozott uralkodásának második felétől (testőr-rendőr gárdájának átokfutásai, livóniai háborúk) amelyek gazdasági és társadalmi szinten is meggyengítették az orosz államot.¹¹ Mentális zavara miatt ölte meg Ivánt,¹² az egyetlen trónra alkalmas fiát, elindítva ezzel azt az eseménysort, amely a Rurik-dinasztia kihalását követően erőszakosan söpör majd végig az országon. Fontos megjegyezni, hogy cárrá koronázásában jelentős ideológiai háttérrel nyújtott a „Harmadik Róma” elmélet. A gondolat Filofij szerzetes¹³ nevéhez köthető, aki M. G. Miszjur Munyehin¹⁴ *gyjakhoz*¹⁵ írott levelében részletesen kifejti, hogy Moszkva

¹¹ Különösen jelentős volt az 1550-ben elfogadott új *Szuzgyebnyik* (törvénykönyv), amely a korábbi, 1497-es törvénykönyv pontjait írta felül a kornak megfelelően. A *Szuzgyebnyik* rendelkezett többek között a *voicsinák*ról, a Szent György-napi költözésről valamint számos olyan rendelkezést adott ki, amelyek állama megreformálását és a Nyugathoz való felzárkózást segítette volna. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 159–166.

¹² 1581. november 22-én egy örvöngő pillanatában megölte a trónra alkalmas fiát, Ivánt, így halálát követően uralkodásra alkalmatlan gyengeelméjű fia, Fjodor lett az orosz cár. TROYAT 1998, 254.

¹³ Személyével kapcsolatban nincs rendelkezésünkre álló megbízható forrás. Annyi bizonyos, hogy a 15. század végén vagy a 16. század első felében élt, valamint a Pszkovban található Jelezar monostor csuhása volt. SISÁK 1995, 131.

¹⁴ Születésének dátumát nem ismerjük, a halála 1528-ra datálható. 1510-ben a pszkovi nagyfejedelmi *namesztnyikek*hez (helytartókhoz) szegődött. Művelt ember volt, aki a korszak számos írástudójával állt kapcsolatban. Filofej szerzetesnek írt levelében egy 1520-ban megjövendőlt és 1524-re datált világvége iránt érdeklődött, amit a szerzetes a levelében hosszasan kifejtve elutasított. SISÁK 1995, 132.

miért tekinthető Róma örökösének. Levelében a szerzetes kifejti, hogy az orosz állam lett az egykori hatalmas Római Birodalom egyetlen örököse, miután Róma és Konstantinápoly elbukott. Mivel ő az egyetlen örökös, ezért az ortodox hit egyetlen védelmezőjévé lép elő.¹⁶

„... az egész földkerekségen a keresztények egyetlen cárja és a szent isteni székek, a szent egyetemes apostoli egyház ura, amely egyház a római és a konstantinápolyi helyett van, Isten oltalma alatt álló Moszkva városában a tisztaságos Istenanya szent és dicsőséges mennybemenetelének egyháza...”¹⁷

IV. Edvárd azt folytatta, amit apja, Yorki Richárd¹⁸ már elkezdett, azzal, hogy fellépett uralkodójával, VI. Henrikkel szemben, akit jogtalanak vélt a trónra. IV. Edvárd 1461-es trónra kerülését követően még harcok dúltak közte és a VI. Henrik (valójában annak felesége, Margit) között a királyi hatalom megszerzéséért. Második országlása alatt azonban már mindent megtett, hogy országát pacifikálja, biztosítsa dinasztiájának fennmaradását és előmozdítsa Anglia gazdaságának fejlődését.¹⁹

¹⁵ 15. századi, vezető beosztású orosz hivatalnok. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 124.

¹⁶ A levél feltehetőleg 1523 vagy 1524 elején keletkezhetett. Filofej szerzetes levele M. G. Miszjur Munyehin nagyfejedelemi gyjakhoz. Részletek. *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 147.

¹⁷ SISÁK 1995, 130.

¹⁸ York hercege a legkitűnőbb és legerősebb főúr volt 1450-ben, aki származására hivatkozva jogot formált a királyi koronára. A jogalapot az szolgáltatta számára, hogy apai ágon III. Edvárd negyedik fiának, Edmundnak, York első hercegének, míg anyai ágról Clarence-nek, Edvárd második fiának a leszármazottja. Ezzel szemben VI. Henrik Johntól, a Lancaster-ház alapítójától származott. ROSS 1976, 26–28. 1460. október 16-án jelent meg York hercege a parlament előtt, ahol bejelentette igényét az angol trónra. Igényét azzal igazolta, hogy az ő családfája III. Henrikől származik, ezáltal pedig az ő családi vonala előbbre való, ugyanis Henrik bátyja volt John of Gaunt hercegének. III. Edvárd kisebbik fiának örököse, VI. Henrik így nem a jogos örököse az angol korának. *The Duke of York's claim to the throne*, 1460. EHD 1969, 415–416.

¹⁹ Második országlása alatt, 1471-től viszonylagos béke honolt Angliában. Habár a politikai intrikák továbbra is jelen voltak, azok már nem jelentettek komolyabb fenyegetést uralkodására. A mindig lázadó Észak problémája is megoldódni látszott,

Borisz Godunov és III. Richárd

III. Richárd és Borisz Godunov személyében olyan monarchák szereztek meg a hatalmat, akik országuk egy igen válságos történelmi pillanatát kihasználva szereztek meg a trónt. A róluk készült irodalmi alkotásokban az írók által megrajzolt alakok még sokáig éltek nemzeteik emlékezetében.

III. Richárd Shakespeare által megalkotott démoni alakja sokáig meghatározó maradt az angol történelemben. Utolsó yorki királyként megvoltak a csodálói és kritizálói is,²⁰ a Tudor-propagandának köszönhetően azonban rendkívül negatív kép élt tovább róla a későbbi évszázadokban. Yorki Richárd legkisebb fiaként látta meg a napvilágot, és mindvégig lojális maradt bátyjához, IV. Edvárdhoz, még a legkritikusabb időszakban (1469–1471) is, mialatt az északi területeket irányította. III. Richárd (1483–1485) uralkodásának egyik legismertebb eseménye a „*királyfiak rejtélyes esete*” volt, amiről a későbbiekben még lesz szó. Richárd testvérét, IV. Edvárdot követte a trónon, miután unokaöccsét, V. Edvárdot törvénytelen gyermeknek kiáltották ki.²¹ A parlament kimondta a fiú jogtalanságát a trónra, majd a Tower börtönébe vetették, ahova később öccsét, Richárdot is bebörtönözték.²²

III. Richárd uralkodása túl rövid volt ahhoz, hogy jelentős változtatásokat vigyen végbe a kormányzatban, az azonban feltételezhető, hogy sikeres uralkodó lehetett volna. Már testvére, IV. Edvárd uralkodása alatt eredményesen irányította Északot mind katonai, mind a politika terén. A trónra kerülve megmutatkozott tehetsége az üzleti ügyekhez is:²³ Warwick egykori grófja mellett megtanult mindent, ami a sikeres uralkodáshoz szükséges. A politikai szükségletek megkövetelték volna a reformokat, de kormányának

miután Richárdot nevezte ki Gloucester earljének. Külpolitikai téren sem fenyegette nagyobb veszély Angliát, annak ellenére sem, hogy néhány háborúra még sor került a franciákkal (1475) és a skótokkal (1482–1483), amelyek azonban nem zavarták meg az ország belső békéjét. A francia udvarban tartózkodó Tudor Henrik sem jelentett problémát, hiszen szilárd rendszert sikerült kiépítenie Edvárdnak. A trón öröklése is biztosnak tűnt, miután 1470. november 2-án megszületett Edvárd, a trónörökös. GILLINGHAM 1985, 261–262.

²⁰ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

²¹ A törvényteleniséget azzal indokolták, hogy amikor IV. Edvárd elvette Elizabeth Woodville-t, akkor már jegyben volt. IV. Edvárd házassága kellő alapanyagot adott a vádnak, a törvényértelmezéstől függött minden. PÉTER 1993, 16.

²² Uo. 16–17.

²³ KEEN 1988, 489.

jelentős része konzervatív maradt ezen a téren és elzárkózott minden változtatástól. Megörökölte bátyjától azt a kormányzati rendszert, amelyben nagyon sok minden függött az uralkodótól, illetve az őt támogató tanácsadóktól. A király elé kellett tární azokat az ügyeket, amelyek üzleti fontosságúak voltak.²⁴ A közigazgatás terén végrehajtott reformjai elsősorban a pénzügyek terén figyelhetőek meg, ami annak köszönhető, hogy Richárd uralkodásának fő problémája finansziális okokból adódott, annak ellenére, hogy jelentős jövedelemmel rendelkezett már országzásának kezdetétől fogva.²⁵ Uralma alatt Anglia továbbra is kényes diplomáciai helyzetben maradt a francia király és a burgundi herceg rivalizálása miatt, ami új tényezővel egészült ki: a francia udvarban tartózkodott Tudor Henrik, Richmond earlje, aki IV. Edvárd uralkodásával ellentétben már veszélyt jelentett Richárd hatalmára.²⁶ 1483 októberében IV. Edvárd emberei, akik a legnagyobb szerepet játszották abban, hogy Richárd régenssé nevezze ki magát, később pedig beleegyeztek trónbitorlásába, elhagyták őt.²⁷

Mielőtt Borisz Godunov cárságára témék rá, fontos néhány sort írni az „álcár” eszméjéről is, mert ez a jelenség jelentős mértékben befolyásolta I. Borisz uralkodása utolsó éveinek eseményeit, illetve adta meg a lehetőséget, hogy az I. Ál-Dimitrij megszerezhesse a cári trónt.

Az „álcár” eszméje²⁸

Az „álcár” fogalmának ismertetése igen fontos abból a szempontból, hogy megértsük, miért nem formálhattak tartósan jogalapot a „bojár cárok” (Borisz Godunov és Vaszilij Sujszkij) a trón megszerzésére a 16. századi Oroszországban, miközben egy illegitim trónkövetelőt (I. Ál-Dimitrij) cárként ismert el az orosz nép. Áluralkodók a történelem folyamán más országokban is megjelentek, de egyedül Oroszországban figyelhető meg tömeges felbukkanásuk igen rövid időn belül. A fellépő trónbitorlók közül az első volt a legsikeresebb, aki egész Oroszország cánya lett. A jelenség folyamán megfigyelhető a kozákok állandó jelenléte, akik mindvégig kitartottak az álcárok mellett, mi több, ha a helyzet úgy kívánta, akkor maguk közül

²⁴ ROSS 1983, 170.

²⁵ Uo. 177–178.

²⁶ Uo. 191–192.

²⁷ MEDIEVAL ENGLAND 1998, 640.

²⁸ SZVÁK 1988, 7.

választottak jelöltet. Azt, hogy honnan eredhetett az álcár-mese, nehéz megmondani, annyi bizonyos, hogy a kozákok ismerhették a moldvai álfejedelem intézményét, ami az alapot jelenthette a megjelenésében. A cári trón megszerzéséhez ezen a tituluson kívül szükség volt egy olyan személyre, aki képes eme címet felhasználva, valódi hatalmat és jogalapot szerezni az „ál-uralkodásához”. Erre Grigorij Otrepjev²⁹ alkalmasnak mutatkozott, aki személyiségének és a lengyel propagandának köszönhetően „álcárból” valódi cár lett, legitimálásához elég volt annyi, hogy IV. Ivánnak, az első cár utódjának kiáltsa ki magát. A nép kezdetben hitt annak a mesének, amit ő és a lengyelek hangoztattak, ugyanis várta, hogy eljőjjön az a „jó-cár,” az az uralkodó, aki majd újra betölti a földi megváltó szerepét és kivezeti az országot abból az állapotból, amelybe IV. Iván halálát követően került.³⁰

Borisz Godunov (1598–1605)³¹ „politikai pályafutása” már IV. Iván uralkodása alatt megkezdődött, 1565 után gyorsan ívelt felfelé „karrierje” az *opricsnyinai* szolgálatai és az uralkodó iránt tanúsított hűsége miatt.³² I. Fjodor gyengeelméjűsége köztudott volt, ezért sógora³³ és bizalmasa irányította az államot annak ellenére, hogy Godunov nem volt a IV. Iván által felállított régenstanács³⁴ tagja.³⁵ *Kormányzósága alatt* Borisz Godunov elkezdte ellenségeinek likvidálását, köztük legnagyobb ellenfelét, a régenstanács tagját, Iván Petrovics Sujszkijt, akit a livóniai háborút követően egyfajta

²⁹ Művelt ember volt, az oroszországi Csudov kolostorban lakott, ahol kitűnt tudásával, szónoki képességével. Ambíciója már itt megmutatkozott, gyors karriert futott be. Szolgaként kezdte az egyik szerzetes mellett, nemsokára perjel, majd diakónus lett, sőt még a pátriárka kíséretének tagja is lehetett. FJODOROVSKIJ 2001, 34.

³⁰ SZVÁK 2009b, 982–994.

³¹ Az egykori orosz cár a korai modern orosz történelem egyik sokat vitatott személye, akinek alakját hol nagyszerű államférfiként, hol az orosz történelem egy tragikus hősének festik le. A legtöbbször azonban ördögi zsarnokként jelenik meg, akinek ambíciója és elkövetett bűnei okozták a „zürzavaros időszak” eseményeit. Annyi bizonyos, hogy olyan korban szerezte meg a hatalmat, ahol az egymást követő események csak a káosz felé vezethették az országot. DUNNING 2004, 40.

³² SZVÁK 2009a, 39.

³³ Nővére révén Borisz Godunov a cár sógora lett.

³⁴ IV. Iván régensnek Fjodor nagybátyját, Nyikita Romanovics Zakarij-Jurjevet, a Romanov család fejét és a herceg Iván F. Misztiszlavszkijt jelölte ki, míg a tanács élére Iván Sujszkijt ültette. DUNNING 2004, 41.

³⁵ HELLER 2003, 191–196.

hadvezéri nimbusz lengett körbe,³⁶ s aki a Fjodor mellé felállított gyámtes-tület irányítója volt. A hatalmát féltő Borisz Godunovnak lépnie kellett, így parancsára Sujszkijt a Kirillo-Belozerszkij-kolostorba száműzték, majd megölték. Ezen tettét követően minden rosszat neki tulajdonítottak, még a természeti csapásokat is.³⁷

Borisz Godunov az I. Fjodor 1598. január 6-án bekövetkezett halála után kitört politikai harcokból győztesen került ki: a *Zemszkij Szoboron* cárrá választották 1598 szeptemberében. Sikereitől megrettenve egykori támogatói ellene fordultak,³⁸ közöttük a Romanovok is,³⁹ akik jelentős veszélyt jelentettek az uralkodóra a Rurik-dinasztiához fűződő rokoni szálaik miatt. Azonban a papság, a Godunov család és a Bojár Duma tisztségviselői támogatták őt.⁴⁰

Támogatói körének növelése érdekében ígéretet tett, hogy öt évig nem történik vérontás az országban, ahogyan politikai gyilkosságok sem. Hogy tovább növelhesse támogatóinak számát, udvari és dumai méltóságokat adományozott, valamint koronázásának napján alamizsnát osztott a rászorulóknak.⁴¹ Hatalmát nem sikerült megerősítenie, ugyanis nem rendelkezett a Rurik-dinasztiához tartozó felmenőkkel, *felkapaszkodott* volt, mindössze „törvényes” cár, aki nem rendelkezett azzal a legitimációval, amellyel egy legitim cár igen.

Legitimációjának hiánya mellett uralkodását tovább nehezítették a gazdasági, természeti tényezők is; a kitörő éhínség, majd az azt követő zűrzavar a

³⁶ Sujszkij a livóniai háború alatt Pszkov védelmét látta el sikerrel, ugyanis a Báthory István vezette seregnek nem sikerült elfoglalnia a várat. Uo. 242.

³⁷ Iván megöletése kétségbeesett lépés volt Borisz Godunov részéről, ugyanis azazal, hogy kolostorba száműzte, véget vetett politikai működésének is, hiszen a szerzetesi fogadalom letételét követően már nem vehetett részt az államügyek irányításában. Godunovot egyébként több ember megmérgezésével is összefüggésbe hozták, mint IV. Iván vagy Irina cárné. Ami azt is mutatja, hogy a politikai harcok keresztútjába került. Uo. 242., 244.

³⁸ A cárrá koronázott Borisz Godunovot a részfejedelmi családok lenézték annak alacsony és tatár származása, valamint gyors felemelkedése miatt.

³⁹ Első számú ellenfelei Fjodor és Alekszander Nyikita Romanov volt, akik I. Fjodor unokatestvérei voltak. Közbenjárásukra pletykák keltek szárnyra az országban, hogy a cárné, Irina parancsára ölték meg a kis Dimitrijt, míg mások azt hangoztatták, hogy maga Borisz Godunov felelős a haláláért. Uo. 261.

⁴⁰ Uo. 261.

⁴¹ Uo. 265.

Hlopko-féle felkeléshez vezetett.⁴² A lázadás egybeesett azzal a társadalmi változással, aminek következményeképpen a parasztok végleg jobbágyi helyzetbe süllyedtek, tovább növelve a szociális elégedetlenséget Borisz Godunov cárságával szemben. A röghöz kötés előtt sok ember a még lakatlan déli területekre menekült, ahol a szökött parasztokat az ott élő kozákok védelmükbe fogadták. (Később ez a terület az egyik fő bázisa lesz majd, a délen felbukkanó Ál-Dimitrijeknek.⁴³) Uralkodása alatt terjed el: „*Nesze neked öreganyám és Szent György napja!*”,⁴⁴ ami kifejezi az orosz nép elégedetlenségét.

I. Borisz célja az volt, hogy uralkodásával javítson állama helyzetén mind a belügyek, mind pedig a külügyek terén, az Európa felé nyitás, mint tudatos reformprogram nála jelentkezett először. Igyekezett bevonni országát a nyugati körbe, bojár ifjak tanulhattak Angliában, Németországban és Franciaországban. Megtette a szükséges lépéseket a hadsereg megerősítéséhez, hogy biztosítsa országa külügyi helyzetét.⁴⁵ Kapcsolatot keresett Angliával és Németországgal a kereskedelem és a török elleni harcok okán.⁴⁶ Hatalmának végleges meggyengülését a halottnak hitt Dimitrij cárevics „felbukkanása okozta,” aki az 1600-as évek elején jelent meg a lengyel–litván határon. Borisz Godunov helyzetét nehezítette, hogy nem rendelkezett kellő támogatottsággal, illetve társadalmi bázissal sem.

Megállapítható, hogy mindkét uralkodó anarchikus állapotok között szerezte meg a trónt, bár ez III. Richárd esetében nem igazolná azt, hogy miért nem tudta megtartani a hatalmat a fellépő Henrikkel szemben. Uralkodásukat beárnyékolta a legitim uralkodók örököseinek halála, amivel meg is vádolták őket. III. Richárd testvérét, IV. Edvárdot követte az angol trónon, miután saját unokaöccseit törvénytelennek kiáltotta ki és a Towerbe záratta

⁴² A felkelés legnagyobb részét rabszolgák alkották, akik közé cselédek és földművelők csatlakoztak. A felkelés tagjai nem rendelkeztek a szabad költözés jogával (Szent György-napján volt lehetőség a költözésre). SZVÁK 1997, 24–25.

⁴³ SZKRINNYIKOV 1997, 266–267.

⁴⁴ PUSKIN 1947, 43.

⁴⁵ „A követek és a bojárjaink eldöntötték, hogy huszonkét éves fegyvernyugvás legyen Borisz Fjodorovics cár, egész Rusz nagyfejedelem és Zsigmond lengyel király, valamint nagy országaik között 7109–7131-ig.” Az orosz cár levele a francia királyhoz 1615-ből (részletek). *A középkori orosz történelem forrásai* 2005, 248.

⁴⁶ LÁZÁR 1890, 7–15.

őket. Warwick earlje,⁴⁷ a korábbi „királycsináló” mellett mindent elsajátított ahhoz, hogy megfelelő uralkodó lehessen belőle. Arra a kérdésre, hogy uralkodása pozitív vagy negatív volt-e az angol történelemben, nehéz egyértelmű választ adni, ugyanis nem uralkodott elegendő időt ahhoz, hogy ezt meg tudjuk ítélni. Tudor Henriknek megvolt a jogalapja ahhoz, hogy sikeresen fellépjen vele szemben, és megszerezze a hatalmat. A bosworthi csatát követően megindul VII. Henrik politikájának propagandája, ami hosszú időre meghatározza a III. Richárdról kialakult képet. Az angol királlyal szemben a „törvényes,” de nem a Rurik-dinasztiához tartozó, ezáltal pedig jelentős legitimációs pillértől eselő Borisz Godunov Oroszország első bojár cárként vonult be az orosz történelembe. Próbálná reformálni országát, fejleszteni a hadsereget⁴⁸ és művelt hivatalnoki réteget létrehozni, törekvéseit azonban folyamatosan akadályozzák más bojár családok a féltékenységi miatt. III. Richárddal ellentétben I. Boriszról már uralkodása alatt kialakult a negatív kép,⁴⁹ amihez hozzátársul még I. Ál-Dimitrij felbukkanása is. Az „álcár-hit” miatt folyamatosan veszíti el legitimációját, és marad alul a Dimitrij nevet felhasználó Grigorij Otrepjevvel szemben.

Az örökösök rejtélyes halála

Mind V. Edvárd, mind Dimitrij⁵⁰ halálának körülményeit rejtély lengi körül, amelyet még a mai napig sem lehetett megnyugtatóan tisztázni. III. Ri-

⁴⁷ Richard Neville, Warwick earlje ezen korszak egyik meghatározó alakja volt, aki mind IV. Edvárdot, mind VI. Henriket trónra segítette. IV. Edvárd 1461-es koronázását követően jelentős hatalomra tett szert a királyságon belül, ugyanis Anglia megyéinek több mint a felét a tulajdonában tudhatta, valamint az ország kincstárnoka és Calais kapitánya is volt. KEEN 1988, 464–465.

⁴⁸ Szmolenszk erődjének, mely Oroszország legnagyobb erődje és egyben a nyugati védelmi rendszer kulcspontja, újbóli megerősítése a 16. század egyik legnagyobb költségét felölelő rekonstrukciós munkája volt, szintén Borisz Godunov szorgalmazása során készült el. DUNNING 2004, 25.

⁴⁹ Alakja és személye igen megosztó, ábrázolták már kiváló államférfinak, illetve az orosz történelem tragikus hősének, ugyanakkor igen gyakran ördögi zsarnokként jelenik meg, aki végtelen ambíciójában mindenre képes átgázolni, csak hogy a hatalmat megkaparintassa. Uo. 40.

⁵⁰ 1591. május 15-én rejtélyes körülmények között halálozott el Uglicsban Dimitrij cárevics, IV. Iván legfiatalabb fia, aki 1586-ban született hetedik feleségétől, Mari-

chárd és Borisz Godunov nevéhez több ember meggyilkolása fűződik, többek között a trónörökösök halála is. A halálesetek rejtélyének a legfőbb érdekességet mégis az adja, hogy a nehéz időszakok alatt megjelenő trónbitorlók kihasználták-e a trónörökösök halálával kapcsolatban felmerülő kétséget, illetve hogy azt hogyan fordították javukra. Dimitrij nevét felhasználva több „álcár” is igyekezett megszerezni a hatalmat, kihasználva a „zűrzavaros időszak” káoszát. I. Ál-Dimitrijnek még a cári trónt is sikerült megkaparintania.⁵¹ Angliában erre nem találunk példát a „rózsák háborúja” alatt, pedig jelentős legitimációs jogalapot biztosított volna a trónbitorlók számára. Angliában a hercegek halála⁵² a hatalmon levő III. Richárdra jelentett veszélyt, akit IV. Edvárd fiai gyilkosának tekintettek, elveszítve ezzel a Yorkok támogatóit, akik V. Edvárdot szerették volna a trónon látni.⁵³ A hercegek végzete így Tudor Henriknek kedvezett, ugyanis jelentősen meggyengült III. Richárd legitimációja az angol nép és a nemesek körében is. Az angol uralkodóval szemben Borisz Godunovnak nem állt érdekében, hogy meggyilkoltassa Dimitrij cárevicset, ugyanis a fiú nem veszélyeztette hatalmát, nővérének még születhetett gyermeke I. Fjodortól. A halálesetekkel kapcsolatban a valódi kérdés abban keresendő, hogy a Dimitrij nevet felhasználva miért jelent meg olyan sok trónbitorló a „zűrzavaros időszak” alatt, és miért nem használták ki a toweri hercegek halálának rejtélyét a „rózsák háborúja” alatt. A válasz valószínűleg abban rejlik, hogy az orosz ese-

ja Nagajától. A kisfiú epilepsziában szenvedett, és nagy valószínűséggel örökölte apja aggkori örületének jegyeit. SZVÁK 2009a, 35. A vallomások alapján Dimitrij az uglicsi udvarban játszott játszótársaival, a dajkák felvigyázása mellett. Késdobálós játék alatt epilepsziás rohamot kapott, ami alatt halálosan megsebezte magát és a segítségére odarohanó dajkák már nem tudtak rajta segíteni. Kihallgatási jegyzőkönyvek Dmitrij cárevics halála ügyében. *A középkori orosz történelem forrásai*, 246–247.

⁵¹ Az általa vezetett hadsereg az első volt az orosz történelemben, amely fellázadt a cár ellen. DUNNING 2004, 1.

⁵² Nem tudjuk pontosan, hogy mi történt velük, III. Richárd hatalomra kerülését követően többé már nem hallunk róluk. ROSS 1983, 99. 1483 nyarán a hercegek még játszottak a Tower udvarán, azonban télen már nem látták őket, csönd övezte a Towert, a húsvétot követően pedig már szárnyra kaptak olyan hírek, hogy IV. Edvárd fiait meggyilkolták. Haláluknak többféle változata is elterjedt: egyesek tudni vélték, hogy ágyukban ölték meg őket, mások azt hangoztatták, hogy vízbe fúltak. The disappearance of the princes in the Tower. EHD 1969, 337.

⁵³ ROSS 1976, 97.

mények jóval radikálisabbak voltak, mint az angol történetek, amit jobban ki tudták használni a trónbitorlók az álcár-eszmére támaszkodva. (Nem is beszélve arról, hogy a két ország uralkodói számára más elemek szolgáltatták a jogalapot az országláshoz.)

A legitimáció a történelemben

A politikaelmélet egyik kiemelkedő kutatási területe a legitimáció és a legitimitás kérdése.⁵⁴ Miként Bayer József írja: a legitimáció kérdése mindig akkor lesz meghatározó probléma egy állam életében, amikor egy fennálló rendszer hatalma megkérdőjeleződik, esetleg teljesen megszűnik, vagy ha egy újonnan kialakult struktúrát kívánnák megerősíteni.⁵⁵ A legitimációnak van egy tágabb (hétköznapi) és egy szűkebb (tudományos) értelmezése. Az előbbi értelmében a legitimáció a hatalom vagy az uralom egy adott tevékenységére vonatkozó igazolás. Tudományos értelemben a fogalom elsődlegesen az állam hatalomgyakorlásának, valamint az általa gyakorolt rendszer törvényességének, igazolásának, jogszerűségének alátámasztása. Egy társadalmi, illetve egy politikai rendszer akkor válik legitimmé, ha annak alattvalói (vagy polgárai) elfogadják annak a struktúráját morális eredetűnek, és hisznek abban, hogy a hatalom által felállított *rulesok* (törvények és szabályok) jogosak és morálisak. Ha ezek a kritériumok megvannak, akkor az adott rendszer legitimnek tekinthető.⁵⁶

A legitimáció esetében beszélhetünk erős, illetve gyenge legitimitásról, annak szempontja aszerint, hogy a hatalom forrása milyen mértékben igazolt a közösség számára, valamint hogy az uralmon levők mennyire képesek a rendszert úgy irányítani, hogy az megfeleljen a köz érdekének. Gyenge legitimáció akkor fordul elő, ha az alattvalók és a hatalmat gyakorlók közötti együttműködés megszakad, és ezáltal megszűnik a korábban kialakult össz-

⁵⁴ A legitimációból fakadó problémák a fogalom használata nélkül is jelen vannak, bármilyen terminológiában vagy formában legyenek is jelen. Bizonyítja ezt az is, hogy a történelem folyamán a politikai gondolkodásban más fogalmakkal helyettesítve, de már a középkor óta jelen van. Max Weber volt az első, aki ezt a problémakört beemelte a modern társadalomtudomány diskurzusába. BAYER 1997, 15.

⁵⁵ Uo. 13–15.

⁵⁶ Uo. 16–17.

hang.⁵⁷ A legitimáció meggyengülése figyelhető meg a „rózsák háborúja” és a „zűrzavaros időszak” eseményei idején is.

A legitimáció fogalma a *lex* latin szóból származik, amely egy már elkészült jogi tételt és magát a folyamatot jelölte, a *legitimus* jelző pedig egyezést mutat a szokásjoggal.⁵⁸ A korai naturális társadalmakkal szemben a bonyolultabbá váló társadalomszerkezetben a vezető kiválasztásában egyre fontosabb szerepet kap a szakralitás. (Bár a szakralitás önmagában nem jelentett egyet a stabil uralom megteremtődésével.⁵⁹) A Római Birodalom bukását követően a politikai és a vallási-egyházi hatalom összeforrt, egymást támogatva ugyanis a világi (politikai) hatalom uralkodásának legitimálására már nem alkalmazhatta a korábbi barbár hagyományokat, szokásjogokat azok elavult volta miatt. A feudalizmus folyamán az uralkodói családoknak szükségük volt olyan jogcímre, mely garantálja hatalmuk jogosságát. Legitimitásuk előkelő származásukban, valamint a választási aktusban gyökerezett. A legitimációjukhoz tartozó szakrális jegyet az egyház szolgáltatta, amely kijelölte az uralkodó számára mindazon erkölcsi tulajdonságokat, amik az uralkodáshoz szükségesek.⁶⁰ A politikai hatalom a szakrális hatalommal a jobbán nem válhatott teljes hatalmúvá, ugyanis az egyház által megalkotott uralkodói erények szubjektív alapon működtek, és könnyen megkérdőjelezhetővé váltak a legitimáció gyengülése során.⁶¹

Angliában a 13. századra az uralkodó legitim hatalmát biztosító hűbériség hanyatlásnak indult, és a 15. századra már alkalmatlan volt arra, hogy betöltse korábbi legitim szerepét. Az uralmának fenntartását egyre inkább az igazságszolgáltatás és az adószedés biztosította, amit pedig a királyi hivatalnoki intézményrendszer kiépülése tett lehetővé. Anglia korábbi hagyományai nyomán az uralkodó egész Anglia felett gyakorolta hatalmát, akinek az ország lakosai feltétlen hűséggel tartoztak.⁶² Oroszország területén a világi (politikai) hatalom és az egyházi hatalom még a 15. és 16. század folyamán

⁵⁷ Uo. 18.

⁵⁸ Példának okáért a *heres legitimus* a római korban azt a legitim (törvényes) örököst jelentette, akit nem a végrendelet útján jelöltek ki annak, vagy a *potestas legitima*, ami egy olyan ősi jog szokásban levő használatát jelöli, amely még az állam előtt létezett. Uo. 46.

⁵⁹ A római korban is szükség volt a szenátus megerősítő erejére.

⁶⁰ Ezek a tulajdonságok a következők: igazságos törvénykezés és uralkodás, jámbor hatalomgyakorlás. Uo. 50.

⁶¹ Uo. 45–52.

⁶² SZÁNTÓ 2004, 133–137.

is szoros kapcsolatban állt egymással, gondoljunk csak a Moszva mint „Harmadik Róma” elméletre, ami pedig jelentősen hozzájárult a cárok isteni legitimációjához. Az orosz népet uralkodójával az egyház kapcsolta össze, ami kiegészült egyfajta patriarchális viszonyal. A cár legitimációja mögött az Isten által legitimált, az ortodox egyház által felállított erkölcsöknek megfelelő orosz uralkodó képe állt. Ennek az eszménynek való megfelelés volt a cél, nem pedig a közjó érdekeinek a szolgálata.⁶³

A „rózsák háborúja” (1455⁶⁴–1485) és a „zűrzavaros időszak”

A 15. században sorra kerülő, az angol trón megszerzéséért folytatott küzdelmek a „rózsák háborúja” néven váltak ismertté, ugyanis a York-ház szimbóluma a fehér, míg a Lancastereké a vörös rózsza volt.⁶⁵ A kifejezést nem sokkal az események lezajlását követően Shakespeare már használta.⁶⁶ A polgárháború folyamán lezajló harcok időbeli és térbeli kiterjedései minimálisak voltak (39 grófságból mindössze 8 volt érintett a harcokban). A lezajlott csaták közül négyről maradt fenn korabeli leírás (I. és II. Saint Albans, Barnet és Tewkesbury). A legtöbb esetben kénytelenek vagyunk a krónikák és történetek tömör jegyzeteire támaszkodni, amelyek közül sokat átszerkesztettek az eseményeket követő években, nem is beszélve arról, hogy olyan emberek jegyezték le ezeket, akik távol voltak a harcoktól.⁶⁷ A

⁶³ SASHALMI 2007, 159–168.

⁶⁴ Néhány történész úgy véli, hogy a Neville és a Percie család között 1453-ban Heworthnál lezajlott csata volt a „rózsák háborújának” első összecsapása. KEEN 1988, 436.

⁶⁵ A kifejezés használatát az 1455–1458 közötti időszakra vonatkozóan, néhány kutató korszerűtlennek és történelmietlennek tartja. Állításukat azzal indokolják, hogy a Yorkok fehér rózsája csupán egy volt az általuk használt jelvények közül, valamint az utolsó York király, III. Richárd ismertebb jelvénye a fehér vaddisznó volt. A Lancasterek vörös rózsáját hatalmának szimbólumaként VI. Henrik sem használta. A rózsák mint jelkép használata majd csak VII. Henrik trónra kerülését követően terjed el. ROSS 1976, 11–13.

⁶⁶ Uo. 9–13.

⁶⁷ Uo. 109.

csatákat pedig olyan zsoldos elemek vívták,⁶⁸ amelyek a francia háborúkat követően tértek haza.⁶⁹

Shakespeare a „rózsák háborújáról” alkotott írásaiban vérontásokkal, gyilkosságokkal, kivégzésekkel, árulásokkal, ártatlan emberek vérenek kiöntásával dúló harcok rettenetes képét tárja elénk. A polgárháborúról alkotott ezen felfogás egészen a 19. századig erős maradt, s még a 20. században is jelentek meg olyan művek, amelyek a nemességet megtizedelő, olykor 100 ezer ember életét követelő véres csatákról számolnak be. A 20. században fordulnak majd először élesen szembe ezzel a sötét és hagyományos nézettel, kihangsúlyozva azt, hogy a polgárháború következményei csekélyek és ideiglenesek voltak, szemben azzal, amit korábban állítottak.⁷⁰ Becslések alapján a 14. és 15. század folyamán a nemesi családok 27%-a halt ki, aminek a legfőbb oka nem a háborúban való elesés, vagy hóhér általi halál volt. A kihalt családok helyére a 15. század folyamán hatalomra kerülő uralkodók újakat emeltek. (IV. Edvárd 32 embert léptett elő főnemessé, amibe négy herceg és tíz earl is beletartozott.) A Lancasterek és Yorkok uralma alatt egyes főnemesek annyira megerősödtek, hogy képesek voltak még az uralkodóval szemben is fellépni. A harcok folyamán megfigyelhető erőszakosság, a bírói ítéletek erkölcstelensége szintén nem tekinthető a polgárháború következményének.⁷¹ A zavaros időszak végpontja 1485,⁷² amikor is augusztus 22-én Bosworthnál VII. Henrik győzelmet arat III. Richárd felett, amivel véget vetett a Plantagenetek uralmának és dinasztiaiává emelte a Tudor-házat.

A „zürzavaros időszak” kifejezést az orosz történelemben a Rurik-dinasztia kihalása és a Romanov-dinasztia hatalomra kerülése között eltelt évtizedek megjelölésére használjuk. A korszak kezdetével kapcsolatban vetődnek fel kérdések, több dátum is felmerül: 1581, 1584, 1591, valamint 1598.⁷³ Lezárása azonban egyértelmű: 1613-ban a Romanov-dinasztia hata-

⁶⁸ Az Angliában kialakuló „bastard feudalizmus” olyan rendszer volt, amely lehetővé tette a *nobleman*nek számára, hogy beiktatott embereik szolgálatait pénzben térítsék meg. Kialakulása már a 14. században elkezdődött. Uo. 39–40.

⁶⁹ SZÁNTÓ 2003, 101–102.

⁷⁰ ROSS 1976, 10.

⁷¹ Uo. 151–176.

⁷² 1485 fordulópont Anglia történelmében, általában a középkor végének szimbolikus dátumának és az újkor kezdetének tekintik Angliában.

⁷³ 1581-ben halt meg IV. Iván legidősebb fia. 1584. március 19-én elhunyt IV. Iván is, kinek erélyes fellépése még *egyfajta rendet teremt az országban*. 1591 májusá-

lomra kerülésével ér véget ez az időszak. A belső anarchiát kihasználva, melynek okai egészen IV. Iván uralkodásáig nyúlnak vissza, svéd és lengyel csapatok támadtak Oroszországra, valamint megjelentek az Ál-Dimitrijek is. Grigorij Otrepjev valószínűsíthetően még 1604. március 15-én megjelent III. Zsigmond előtt, hogy segítségét kérje a cári trón megszerzésére, amit meg is kapott, és 1604. október 18-án átlépte a lengyel–orosz határt.⁷⁴ Nem sokkal később tömegek jelentek meg előtte, hogy segítsék őt harcának megvívásában.⁷⁵ Az orosz nép részéről megkapta azt a feltétlen szeretetet, amely a „törvényes cárnak,” Borisz Godunovnak nem adatott meg, így lett Dimitrij az oroszok „jó cárja”. I. Borisz 1605. április 13-án tisztázatlan körülmények között bekövetkezett halálát⁷⁶ követően Grigorij Otrepjevnek nem akadt jelentősebb ellenfele. Borisz Godunov fiát, II. Fjodort Moszkvába való bevonulását követően megölette. Intézkedéseivel és a hagyományok figyelmen kívül hagyásával a bojártság és a nép szemében is egyre inkább kezdett szálka lenni Dimitrij, a „megtűrt uralkodó”.⁷⁷ 1606. május 26-a hajnalán⁷⁸ Vaszilij Sujszkij vezetésével a bojárok merényletet szerveztek Grigorij Otrepjev ellen. Sujszkijnak, miután megszerezte az orosz cári trónt (1606. május 9-én), ugyanazt kellett megtapasztalnia, mint egykori ellenlábasának, Borisz Godunovnak. Nem sokkal I. Ál-Dimitrij meggyilkolását követően a „tusinói cárként” is emlegetett II. Ál-Dimitrij lépett a történelem színpadára, aki „a város közelében tábort ütött, és kiterjesztette a háborút a [vidéki] városokra... és a megyékre...”.⁷⁹ 1606-ban tört ki az Ivan Bolotnyikov vezette

ban meghalt az egykori cár legkisebb fia, Dimitrij, míg 1598-ban a cár, I. Fjodor. HELLER 2003, 186.

⁷⁴ LÁZÁR 1890, 23.

⁷⁵ SZVÁK 1988, 26.

⁷⁶ Halála előtt azonban még összehívatta a *zemszkij szobort* (cárválasztó birodalmi gyűlést), és követet is fogadott. Margaret francia zsoldos kapitány, aki az idegen csapatok irányítója volt, azt hangoztatta, természetes halált halt. LÁZÁR 1890, 26.

⁷⁷ A korábbi hagyományokkal ellentétben, maga vezette a katonai gyakorlatokat, bejelentés nélkül tett látogatásokat a bojár duma tanácskozásain. Igen gyakran keresett fel kézműveseket is. A nyugaton sok időt eltöltő cár tisztában volt az állam elmaradottságával, ezért mindent meg akart tenni annak érdekében, hogy javítson országa helyzetén. Ezzel azonban csak olajat öntött a tűzre.—FJODOROVSKIJ 2001, 41–42.

⁷⁸ FJODOROVSKIJ 2001, 43.

⁷⁹ Az orosz cár levele a francia királyhoz 1615-ből. *Középkori orosz történelem forrásai* 2005, 252.

parasztlázadás, amely egyértelműen az uralkodó, Sujszkij ellen irányult.⁸⁰ A lázadás vezetője az egykori cárért, Dimitrijért harcolt. A harcokba idegen hatalmak is beavatkoztak: a belső állapotokat kihasználva III. Zsigmond döntő lépésre szánta el magát, 1609-ben megtámadta Szmolenszket; a svédek a kezdeti támogatást követően egykori szövetségeseik ellen fordultak. 1610 júliusában a bojár дума nyomására Sujszkij kénytelen volt lemondani a cári trónról, és 19-én letennie a szerzetesi fogadalmat.⁸¹ Ezt követően hét bojár kezébe került a hatalom, megkezdődött az *interregnum* időszaka.

Új dinasztia hatalomra kerülése

Megfigyelhető, hogy a korábbi dinasztiák kihalását követően az oldalág kerül hatalomra, így egyfajta kontinuitás fedezhető fel az uralkodói hatalom gyakorlásában. A hatalomra kerülő Tudor-házbeli Henrik a Lancaster-ház oldalágához tartozott. Jasper Tudor (Pembroke earlje) és Edmund Tudor (Richmond earlje) VI. Henrik féltestvérei voltak, akik a polgárháború alatt a király hatalmának növelésén és Yorki Richárd meggyengítésén munkálkodtak.⁸² Az Oroszországban hatalomra kerülő Romanov-dinasztia rokoni szálakkal kapcsolódott a Rurik-dinasztiához Anasztázia Romanova és I. Mihály édesapja, Filaret révén, aki unokatestvére volt I. Fjodor néhai orosz cárnak. Az, hogy a korábbi dinasztiák oldalágai kerülnek a hatalomra, azzal is magyarázható, hogy az alattvalók továbbra is ragaszkodtak ahhoz a legitimációs struktúrához, amit a már kihalt dinasztiák felállítottak, és ennek elérését ebben a kontinuitásban találták meg. VII. Henriknek is azért volt kezdetben gyenge legitimációja, mert az előző dinasztia legitimációja még meggyengülve, de jelen volt. Az első Tudor uralkodó legitimitásának megerősítését, majd csak a propaganda tudja megerősíteni.

⁸⁰ Itt nem a szó klasszikus értelmében vett parasztlázadásról volt szó. A lázadás folyamán nem egymással szembenálló társadalmi rétegek feszültek egymásnak. A harc sokkal inkább a cár és a cárijelölt között zajlott. Pontosabban azért, hogy a trónbitorló Vaszilij Sujszkijt eltávolítsák.

⁸¹ SZKRINNYIKOV 1997, 298.

⁸² ROSS 1976, 36.

Befejezés

Azért a „rózsák háborúját,” és a „zűrzavaros időszakot” választottam az összehasonlítás alapjául, mert az eseménylánc eredményeként Angliában és Oroszországban is új dinasztia került hatalomra, miután a királyi hatalom legitimitációja jelentősen meggyengült, ami miatt igen „gyorsan” követték egymást az uralkodók az országok trónjain. A korábbi uralkodókat adó családok legitimitációjának megrendülését kihasználva más családok arra törekedtek, hogy önálló dinasztíát alakíthassanak és megteremtsék azt a legitimitációs alapot, amely lehetővé teszi a hatalom megszerzését.

Oroszországban a Rurik-dinasztia kihalását követően álcárok kerültek a hatalom közelébe (I. Ál-Dimitrij még a trónt is megszerezte és közel egy évig meg is tartotta azt), míg a bojár cárok sorra buktak el. A fiatal cárságnak (1547-ben cárrá koronázott IV. Iván volt az első cár az orosz történelemben) olyan problémával kellett szembenéznie, amelyre a nagyfejedelemségek alatt nem volt példa: ki legyen az örökös a cári trónon? Ezt a politikai válságot tetézték a 16–17. század folyamán felmerülő társadalmi feszültségek, amiket IV. Iván terrorpolitikája, *opricsnyinája* és a livóniai háborúja váltott ki, és amit a Borisz Godunov alatt megszűnő Szent György-napi költözés fokozott. A lesüllyedés alól sokan az ország délnyugati részébe szöktek, ahol a kozákok befogadták őket. Megfigyelhető, hogy az események alatt az álcárok megjelenésében jelentős szerep jutott a kozákságnak. A 16–17. században dúló „zavaros időszak” dinasztikus harcai az *interregnum* időszaka alatt nemzeti felszabadító jellegűvé válnak.⁸³ A lengyel és a svéd támadás felerősíti az oroszokban az államuk iránt érzett szeretetet, ami kereszteződik az idegen hatalmak ellen érzett gyűlölettel. A harcok dinasztikus jellege abból fakadt, hogy maga az orosz nép is megosztott volt a *törvényes-választott cár* és a *legitim-dinasztikus cár* között. A hatalom közelébe került Dimitrijek legitimitációjához elég volt annyi, hogy *rokonságban álltak* IV. Ivánnal, az első cárral. Az orosz népi emlékezetben a rettegett uralkodó, mint *jó cár* élt tovább.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a 15–17. századi oroszországi tudósítások során kialakult sztereotip kép él még ma is a történetírásban. Az ebben az időben készült elbeszélő források a cár korlátlan hatalmáról szólnak, s azt igen gyakran autokráciának vagy despotizmusnak nevezik. Valójában azon-

⁸³ SZVÁK 2009b, 985–986.

ban a cár hatalma is korlátozott volt, több tényező által is.⁸⁴ Ha valóban korlátlan lett volna a cár uralma, akkor az álcárok nem juthattak volna a hatalom közelébe a bojár cárok uralkodása alatt. Ugyanakkor az Ál-Dimitrijek igen jelentős fegyvere a lengyelek által használt propaganda volt, amelyben törvényes és legitim uralkodóként szerepeltek, míg a cárok trónbitorlóknak voltak feltüntetve.

Az 1455–1485 közötti időszakot forradalmi időszaknak tekinthetjük Anglia történelmében. Az uralkodóval szemben megerősödő csoportok és frakciók a politikai helyzetet kihasználva saját érdekeiknek megfelelően képesek voltak az uralkodó megbuktatására, és olyan személlyel való helyettesítésére, aki megfelelt számukra. A korona olyan tárgy lett, amelynek megszerzésére minden csoport törekedett. A vizsgált huszonöt év alatt az angol korona nem kevesebb, mint hatszor került egyik király fejről a másikéra. Ez is jelzi, hogy az események legfőbb áldozatai maguk az uralkodók és közvetlen rokonságuk voltak, a korszakban az érintett öt király közül mindössze kettő halt meg természetes halállal, mindemellett férfiágon kihalt a Lancaster- és a York-ház is.⁸⁵ A kitörő harcokban jelentős szerepet játszott III. Edvárd házassági politikája: fiait igen előkelő és gazdag családok leányaival adatta össze. Bár közelebbi előzménynek tekinthető az, hogy IV. Henrik apja, Genti János jogtalanul szerezte meg fia számára a trónt II. Richárdtól. V. Henrik erős és aktív személyének köszönhetően a királyi hatalom továbbra is erős maradt. 1422-ben bekövetkezett halálakor a koronát az alig kilenc hónapos Henrikre hagyta, aki nem örökölte apja személyiségét: a vallásnak élő, mind a politikai, mind a katonai élethez keveset értő, könnyen befolyásolható személyiség lett belőle, ami kedvezett a trón megszerzésének igényével fellépőknek és a király tanácsadóinak (Suffolk hercege VI. Henrik alatt), akik így igen jelentős hatalomra tehettek szert.

Az, hogy olyan jelentős széthúzásra nem került sor Anglia belpolitikai életében, ami során az állam egy része idegen befolyása alá kerülhetett volna, részben annak köszönhető, hogy az egymással szembenálló York- és Lancaster-ház más-más diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett. Az országban zajló harcokban a „bastard feudalizmus” következtében főleg katonai elemek vettek részt, így itt olyan jellegű népi felkelésre nem kerülhetett sor, mint Oroszországban. (Bár olyan katonai fenyegetettség sem állt fenn.) A propaganda jelentős szerepet játszott a hatalom megszerzésében: a Yor-

⁸⁴ SZVÁK 2009b, 982–983.

⁸⁵ ROSS 1976, 43.

kok azzal magyarázták hatalomra kerülésüket, hogy mindez Isten akarata, aki a York-ház mellett áll. Tudor Henrik gyenge legitimációját úgy tudta megerősíteni, hogy rendkívül negatív színben tüntette fel mind a Lancastreket, mind a Yorkokat, akiket pedig a polgárháborús időszak erőszakosságával vádolt meg.

Ha alaposan megvizsgáljuk a két időszakot, akkor a szembetűnő különbségek ellenére megfigyelhetővé válnak a hasonlóságok is. Mint ahogyan azt a legitimáció kérdésének tárgyalásánál láttuk, a legitimáció kérdése mindig akkor válik döntő jelentőségűvé, amikor egy már meglévő struktúra hatalma megkérdőjeleződik, vagy akár szélsőséges esetben meg is szűnik, esetleg ha egy új hatalmat kívánnak megerősíteni. A „rózsák háborúja” és a „zűrzavaros időszak” során a legitimációs harcok az új dinasztia hatalmának megerősítéséért folytak. Yorki Richárd fellépését azt tette lehetővé, hogy VI. Henrik uralkodása nem felelt meg a korábban kialakított struktúrának. Az ő legitimítása nem volt erős, ugyanis az általa igazoltnak vélt legitimációs forrás nem szolgált kellő erőforrással, hogy megszerezhesse a hatalmat. Fiának, IV. Edvárdnak már sikerült egy erőteljes legitimációs pillért maga mellett tudni Warwick earljének személyében, aki igen fontos támasza volt az uralkodónak. III. Richárd, akárcsak Borisz Godunov, gyenge legitimációval bírt, ugyanis uralkodásukat trónbitorlók veszélyeztették, akik később meg is szereztek a hatalmat. Az orosz események radikalizálódását abban látom, hogy a politikai bomlás mellett igen drasztikus társadalmi és gazdasági feszültségek uralkodtak az állam területén, nem beszélve arról, hogy Oroszországban a legitimáció kérdése egybefonódott egyfajta világvége érzettel, ugyanis az orosz történelem folyamán a nagyfejedelmek uralkodásának idején elképzelhetetlen lett volna a Rurik-dinasztia kihalása. Mindkét esetben megfigyelhető, hogy a belharcokba beavatkozó idegen hatalmak igen jelentős szerepet játszottak az adott ország belpolitikai életében. Ez szintén az orosz eseményekben okozott negatív következményeket, a lengyelek folyamatosan támogatták a megjelenő trónkövetelőket és segítették azokat a hatalom megszerzésében. Jelentős lengyel patronálással került hatalomra I. Áldimitrij is, aki mint trónbitorló képes volt arra, hogy megszerezze a cári hatalmat. A svédek a kezdeti támogatás után szintén támadólag léptek fel az orosz állammal szemben. Angliával kapcsolatban az az eltérés figyelhető meg, hogy a franciák inkább Burgundia ellen akarták megszerezni az angol támogatást, így nem léptek fel területi igényekkel. Jelentős az is, hogy a francia uralkodóval szemben a burgund hercegre IV. Edvárd támaszkodni tudott, mikor 1471-ben elmenekült Angliából. Mind a francia, mind pedig a

burgund uralkodó elsősorban személyeket támogatott a kitört polgárháború alatt, ami az orosz félnél nem figyelhető meg III. Zsigmond törekvése miatt, aki igyekezett megszerezni magának az orosz trónt.

A kutatás folyamán újabb kérdések merültek fel az eseményekkel kapcsolatban. IV. Edvárd és IV. Iván is fontos szerepet töltött be saját dinasztáján belül, ugyanis az angol uralkodó lesz az első York uralkodó, míg Iván lesz az orosz történelem első cára. Ez azért nagyon fontos, mert mindketten olyan hatalmi struktúrát állítanak fel utódaik számára, amely még gyenge legitimációval bír. Ugyanakkor fontos azt is megfigyelni, hogy az ezen uralkodókat követő III. Richárd és Borisz Godunov is rokon szálakkal kapcsolódott az előző dinasztiahoz. (Ez I. Borisz alatt igen gyenge kapcsolatot jelentett, különösen miután nővérét félreállította, hogy cárrá lehessen.) Mind az angol történelem, mind pedig az orosz történelem folyamán érdemes figyelni arra a jelenségre is, amikor egy régens veszi át a hatalmat a legitim uralkodó helyett. VI. Henrik vallásos buzgalma és idegösszeroppanása alkalmatlanná teszi őt az uralkodásra, s ezt kihasználva Yorki Richárd fellép, hogy megszerezze a hatalmat családjá számára. I. Borisz sógora, I. Fjodor gyengeelméjűségét használja fel, hogy megszerezze a cári koronát. Megfigyelhető a népi kultúra megerősödése a zavaros időszakok alatt, amiben jelentős szerepe volt a könyvnyomtatás elterjedésének. Az információs forradalom lehetővé tette a propaganda magasabb szintű használatát is. A propaganda, illetve eszközeinek használata igen fontos volt a vizsgált korszakokban. Különösen igaz ez I. Ál-Dimitrij és az őt támogató lengyel uralkodóra, III. Zsigmondra. De VII. Henrik is használta a rendelkezésre álló propagandisztikus eszközöket. A kultúra megerősödése abban is keresendő, hogy a politikai harcok dúlásai közepette a nép részéről megjelent egyfajta védelmi mechanizmus, fontossá vált az állam léte. Ez leginkább az orosz esetben figyelhető meg, ahol a belső széthúzás, és az idegen hatalmak támadása, már az ország fennmaradását veszélyeztette.

Francogallia, avagy az állam mindenhatóságának kérdése a hugenotta háborúk Franciaországában

IHÁSZ BARBARA

Jean Bodin (1529–1596) neve nem csupán a történészek, hanem a történelem iránt érdeklődő magyar olvasóközönség számára is ismerősen cseng.¹ Ellenben François Hotman (1524–1590) nevének hallatán csak kevesen kapják fel a fejüket, pedig a Jean Bodin neve által jegyzett „abszolutizmus-elmélet” bizonyos értelemben nem más, mint François Hotman *Franco-Gallia* (*La Gaule Française*) című művének bírálata, tételes cáfolata, amely egy évvel a Szent Bertalan éjszakai mészárlását követően, 1573-ban jelent meg latin nyelven.² Aktualitását mutatja, hogy néhány hónappal később Kölnben már „vulgáris”, azaz francia fordítását veheti kezébe az olvasó, bő évszázaddal később pedig angol nyelvű változatát fedezhetjük fel az akkori Európa könyvpiacán.³ A feledésbe merült mű tehát még a „fény századában” is az ismert és olvasott művek közé tartozott a protestáns világban!

Hotman olyan Franciaország szülötte volt, amelyet a modern állam megteremtésének igénye, és az ezzel szinte szükségképp együtt járó, vallási ellentétek formájában is manifesztálódó polgárháborúk jellemeznek. A protestáns, az 1520-as évek közepétől a lutheri, az 1540-es évektől pedig már a kálvini tanok egyre szélesebb körű elterjedése,⁴ illetve a tridenti zsinat (1545–1563)⁵ és a katolikus megújulás két egymással markánsan szemben

¹ JOUANNA, Arlette – BOUCHER, Jacqueline – BILOGHI, Dominique – LE THIEC, Guy: *Histoire et dictionnaire des guerres de religion*. Robert Laffont, 1998. 728. A továbbiakban: JOUANNA-BOUCHER-BILOGHI-LE THIEC 1998.

² Uo. 980.

³ HOTMAN, François: *La Gaule françoise*, trad. de latin en françois [par S. Goulart], Éditeur: Hierome Bertulphe. A Cologne, 1574.; HOTMAN, François: *Franco-Gallia: Or, An Account of the Ancient Free State of France, and Most Other Parts of Europe, Before the Loss of Their Liberties*, T. Goodwin, 1711.

⁴ SZÁSZ Géza: A francia állam és a protestánsok a 17. században – türeستől tiltásig. In: *Aetas*, 2000. 1–2. sz.

⁵ HAHNER Péter: *Franciaország története*. Műszaki Kvk, Budapest, 2002. 77. A továbbiakban: HAHNER 2002.

álló politikai akarat küzdelmét hozta a francia királyságban is. A Guise család⁶ vezette Katolikus Liga⁷ nyolc vallásháborúban (fr. *Guerres de Religion*) próbált a Coligny admirális⁸, a Condé herceg⁹ és a navarrai Antoine de Bourbon¹⁰ nevével fémjelzett hugenották fölébe kerekedni.

⁶ Lotaringiai származású hercegi család, mely a 16. században fontos szerepet játszott a francia vallásháborúkban. Megalapítója G. Claude, II. René lotaringiai herceg harmadik fia, a hercegi címet ő szerezte meg 1527-ben. A család legismertebb tagjai Francois és Henri de Guise, mindketten a katolikus párt vezéregyéniségei voltak. Előbbi a wassy-i mészárlásban, utóbbi pedig Szent Bertalan éjszakájának vérengzésében vett részt.

⁷ A Katolikus Liga a francia vallásháborúk katolikus résztvevőinek gyűjtőneve. A Liga 1576-ban alakult, Henri de Guise vezetésével hozták létre a katolikus észak-franciaországi nemesek és párizsi polgárok a protestánsokkal szemben. Guise herceg halálát követően, IV. Henrik uralkodásának idején a Liga felbomlott.

⁸ Gaspard de Coligny (1519–1572) Franciaország admirálisa, Coligny-le-Neuf grófja és többek között Beaupont és Beauvoir bárója. A francia protestantizmus egyik legjelentősebb alakja, a vallásháborúk során a hugenották egyik vezetője. Humanista nevelésben részesült, egyházi pályára szánták, de Coligny végül a katonaság mellett döntött. Tagja volt az 1547-ben békekötés céljából Londonba induló küldöttségnek, majd részt vett a spanyolok elleni harcokban is. 1552-ben kapta admirálisi kinevezését, 1560-ban pedig Pikárdia kormányzója lett. Ekkortájt tette magáévá – családjával együtt – a protestantizmus tanításait. 1562-ben csatlakozott Condé herceghez, 1572-ben azonban Szent Bertalan éjszakáján gyilkosság áldozata lett.

⁹ I. Louis de Bourbon-Condé (1530–1569) Condé hercege, Soissons grófja és Franciaország pairje. A későbbi IV. Henrik király nagybátyja. A francia vallásháborúk idején a protestánsok egyik vezére volt. Részt vett a boulogne-i, metz-i, touloni ütközetben, ott volt Calais ostrománál. 1560-ban a Guise-ek hatalma elleni fellépésként összeesküvést szőtt a király ellen (amboise-i összeesküvés), majd a későbbi évek során is próbált fellépni a király és a katolikus főurak befolyása ellen, többnyire sikertelenül. A hugenották másik vezérével, Gaspard de Colignyvel részt vett a saint-denis-i csatában, megütközve a királyi csapatokkal, a harcok végül egyik fél számára sem hoztak döntő eredményt. A jamaci ütközetben (1569) Condé megsérült, foglyul ejtették, majd kivégezték.

¹⁰ Antoine de Bourbon (1518–1562) Bourbon és Vendôme hercege, felesége, III. Johanna révén a Navarrai Királyság társuralkodója. Feleségével együtt a protestantizmus híve volt, később azonban – részben Medici Katalin nyomására – a katolikus királypártiak oldalára állt. Fia, Henrik 1589-től IV. Henrik néven Franciaország királya.

Történelmi tény, hogy a 16. század közepére belső zűrzavar lett úrrá Franciaországon. I. Ferenc és Habsburg V. Károly¹¹ rivalizálása, a sorozatos háborúk okozta politikai és gazdasági nehézségek szétzilálták az országot. A franciák akarva-akaratlan „elfordulnak a gazdagságtól és az örömtől, a halál felé tekintenek: mások ezek az emberek, sötét a tekintetük, bosszúvágytól remeg a kezük”.¹² Terjednek a reformáció tanai Strasbourg, illetve Elzászon keresztül, a Rajna mentén Mulhouse-ig és Bázelig, innen Burgundia felé vette az irányt, majd Párizs és Lyon volt a következő állomás.¹³ A nemes emberek és a parasztok egyre nagyobb tömegben történő áttérése aggodalommal töltötte el a monarchiát. Több mint 30 éven át tartó polgárháború kezdődött, amelyet a hugenotta háborúk koraként (1560/62–1598) tart számon a történetírás.¹⁴ A fanatikuskor ez, a vallási szenvedélyé, amelybe spanyolok és angolok is beavatkoztak, s amely felőrölte a királyi hatalmat, jöllehet évszázadokon át ez volt az ország egységének és belső békéjének a záloga.¹⁵

Kik is valójában a hugenották? A hugenotta a francia kálvinista, azaz a kálvini szellemben megreformált evangéliumi hitvallás követője, akit főképp az 1545 és 1787 közötti időszakban üldözött a francia állam, így a szó a menekült, a száműzött metaforikus áthallása is. Franciaországban magukat *réformés*-nek (megreformált, református), ritkábban *calviniste*-nek, azaz kálvinistának nevezték. Hivatalos megjelölésük a korban a *religion prétendue réformée* (úgynevezett reformált vallásúak), rövidítve RPR; e néven először az 1568-as longjumeau-i békében említik őket.¹⁶

¹¹ Habsburg Károly (1500–1558) Szép Fülöp és Örült Johanna gyermeke, I. Károly néven Spanyolország, Szicília és Nápoly királya (1516–1556), V. Károly néven pedig német király (1519–1556) és német-római császár (1530–1558). A birodalom uralkodása alatt érte el legnagyobb kiterjedését, „országában sosem nyugodott le a Nap”. Külpolitikáját legnagyobb részben az I. Ferenc francia királlyal és Szulejmán szultánnal vívott harc jellemezte. 1556-ban öccse és fia javára lemondott a trónról.

¹² DUBY, Georges – MANDROU, Robert: *A francia civilizáció ezer éve*. Bp., 1975. 257. A továbbiakban DUBY – MANDROU.

¹³ Uo. 272.

¹⁴ COTTRET, Bernard: *1598. L'Édit de Nantes*. Librairie Académique Perrin, 1997. 58. A továbbiakban: COTTRET 1997.

¹⁵ DUBY – MANDROU 279.

¹⁶ GRESCH, Eberhard: *A hugenották története, hite és hatása*. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest, 2008. 23.;

A hugenotta kifejezés (fr. *huguenots*) eredete vitatott. Egyes értelmezések szerint a szó genezise egy tours-i mondára vezethető vissza. Ez a monda egy királyról, Hugóról (fr. *Hugues*) szól, aki éjszakánként szellemként kísértett a város utcáin. Az ő nevének kicsinyítő képzős formájával, „alvilági csürhének” gúnyolták az éjszakánként gyűléseket tartó protestánsokat. Mások a német „Eidgenossen” (szövetségesek) szóból eredeztetik a hugenotta kifejezést, utalva az elmenekült és az országban maradt protestánsok közötti fontos kapcsolatra. Ez az elmélet azonban nyelvészetiileg nem alátámasztható.¹⁷

Egy dolog azonban biztos. A hugenották az 1500-as évek derekán jelentős társadalmi réteget képeztek; megtaláljuk őket mind a városlakó polgárok, mind a kereskedők, mind a nemesek körében. Katolicizmussal való szembefordulásuk markáns spanyolellenességgel párosult, így ellentétben álltak a hivatalos Franciaországgal, a Valois-k Franciaországával, akik – reálpolitikai megfontolások alapján – nem óhajtottak nyíltan szembemenni a spanyol szuperhatalommal.

A pattanásig feszült politikai helyzet mutatója az ediktumok sorozata, amelyek hol megnyirbálják, hol kiszélesítik – az erőviszonyok függvényében – a hugenotta kiváltságokat. A vallásháborúk kirobbanását követően a kormányzat többször is próbálta lehűteni a kedélyeket. Az 1562-es Saint-Germain-en-Laye-ban kiadott ediktum elsőként vesz tudomást politikai értelemben egy másik felekezet létéről, hisz lehetővé tette a hugenották számára, hogy a magánházakban és a város kapuin kívül éjszaka istentiszteleteket és zsinatokat tarthassanak.¹⁸ Az egy évvel később Amboise-ban kiadott rendelet elismerte minden ember lelkiismereti szabadságát, valamint engedélyezte az önálló bíraskodási joggal bíró nemességnek protestáns lelkipásztorok alkalmazását. Igaz, a kálvini tanok gyakorlását csak a már eddig is elismert városokban és a bírósági körzetek egy-egy városában – a városfalakon kívül – engedélyezte, de Párizsban megtiltotta. 1570-ben ismét Saint-Germain-en-Laye-ben került sor békekötésre, amelynek értelmében a hugenották polgári egyenjogúságot nyertek, hiszen megnyitották előttük, a hivatalok, egyetemek és iskolák kapuit. A negyedik vallásháborút lezáró ún. boulogne-i ediktum (1573) a protestánsok szabad vallásgyakorlását szűkebb keretek közé szorította, egészen pontosan La Rochelle, Nîmes és Montauban

<http://www.museeprotestant.org/en/glossary/religion-pretendue-reformee>
(2015.06.08.)

¹⁷ GRESCH 2008. 23.

¹⁸ COTTRET 1997. 87.

városára, valamint a felsőfokú úriszékkal rendelkező birtokokra korlátozta jogaikat. Az 1576-os beaulieu-i béke a korábbi rendeletekhez képest komoly hugenotta előretörést jelent, hiszen a 63. cikkelye biztosította a hugenották szabad vallásgyakorlását – Párizs és a királyi rezidenciák kivételével – egész Franciaországban, igaz a hugenottáknak továbbra is fizetniük kellett az egyházi tizedet, és kötelezték őket a katolikus ünnepek tiszteletben tartására is. Minden, 1547 óta vallási ügyben meghozott határozatot viszont hatályon kívül helyeztek. Ehhez képest az 1577-es poitiers-i ediktum ismét a katolikusok felle billentette a mérleg nyelvét: a lelkiismereti szabadságot elismerték ugyan, a hugenották vallásgyakorlását viszont csak az eddig is protestáns kézen lévő városokban, valamint bírósági körzetenként csak egy külvárosban tették lehetővé. III. Henrik halálával azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Az 1585-ös párizsi ediktum a katolikus kivételével minden más vallás gyakorlását betiltotta. A hugenottákat hitük megtagadására kényszerítették, és ha erre nem voltak hajlandók, el kellett hagyniuk az országot.¹⁹

IV. Henrik trónra lépésével, a Valois dinasztia kihalásával kezdetét vette a Bourbonok Franciaországának története. A többször áttért, de *lelke mélyén örök hugenotta* Henrik konszolidációs, kompromisszumot kereső politikájával véget vetett a polgárháborúknak, belső békét teremtett. 1591-ben Nantes-ban a király visszavonta a párizsi ediktumot és hatályba helyezte a poitiers-i rendelkezéseket. Ezt a folyamatot koronázta meg a Nantes-ban aláírt vallásbéke.²⁰

Eme katolikus–protestáns ellentét jegyében állandóan fluktuáló történelmi térben született François Hotman *Francogalliája*. (1573-ban jelent meg latin nyelven, egy évvel későbbi második kiadása *Libellus Statum verteris Rei publica Gallicae, tum deinde a Francis occupatam describens* címen látott napvilágot, legutolsó francia nyelvű kiadását *La Gaule française* címen 1991-ben adta ki a Fayard kiadó Párizsban.) Amint a fentebb említettük, ennek sajátos cáfolata Jean Bodin államról írott értekezése. (1576-ban jelent meg, eredeti címe: *Les Six Livres de la République*, azaz *Hat könyv a köztársaságról*.²¹) Míg a katolikus vallású Bodin – kidolgozva a szuverenitás elméletét – az örökletesség jegyében fogant abszolút monarchia államformáját tartotta követendőnek, addig a protestáns Hotman az örökletes királyság eszméjét elvetve a választható királyság ideájának volt a híve. Mindkét teo-

¹⁹ COTTRET 1997. 84–88.; GRESCH 2008. 25–28.

²⁰ Uo.

²¹ COTTRET 1997. 130.

retikus sajátos módon kötődik Navarrai Henrik személyéhez,²² a hugenotta-katolikus pártharcokhoz, amelyek jelentős befolyással bírtak mindkét említett mű ideológiai hátterére.

François Hotman (1524-1590) francia jogtudós, jogtanácsos és író. A reformációhoz való csatlakozása nem csupán gyermekkori hitétől jelentett elszakadást, de apjától is, aki a párizsi parlamentnek a – királyhoz és a katolikus egyházhoz hűséges – tanácsosa volt. Ez a kettősség nagyban meghatározta Hotman életpályáját. Jogi tanulmányait az orléans-i egyetemen végezte, és már 23 évesen jogot oktatott Párizsban.²³ Később Genfben és Lausanne-ban tanított szépirodalmat és történelmet.²⁴ Hotman 1547-ben tért át az ún. reformált vallásra,²⁵ majd Kálvin János közreműködésével professzori tisztséget vállalt Lausanne-ban.²⁶ Kálvin meghatározó szerepet töltött be az életében, egyik hozzá írt levelében úgy fogalmaz: újdonsült apját véli megtalálni benne.²⁷ Külföldről hazatérve csatlakozott Antoine de Navarre királyhoz (1518–1562), írói munkásságával párhuzamosan kérvényeket fogalmazott, valamint gondoskodott Condé herceg²⁸ neveltetéséről. A protestantizmus iránti elkötelezettsége életének, munkásságának minden területét meghatározta: a vallásháborúk résztvevője, számos pápaellenes pamflet szerzője. Nevezetesebb művei: *Épître envoyée au Tigre de France*, *Anti-*

²² IV. Henrik (1589–1610) Antoine de Bourbon és Jeanne d'Albret navarrai királynő fiaként látta meg a napvilágot. Édesanyja halálát (1572) követően ő örökölte Navarra trónját, majd 1589-től a francia trónt is. A nantes-i ediktum kibocsátásával megteremtette országában a vallásbékét, ezzel párhuzamosan pedig elérte a francia monarchia megerősödését.

²³ Hotman in: Révai Nagylexikona. Az ismeretek enciklopédiája. X. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1914. 312.

²⁴ MOUSSIEGT, Paul: *Théories politiques des réformés au XVIe siècle: Hotman et Du Plessis-Mornay*. Slatkine Reprints, Genève, 1970. 10. A továbbiakban: MOUSSIEGT 1970.

²⁵ <http://www.museeprotestant.org/notice/francois-hotman-1524-1590> (2015.06.08.)

²⁶ SZÁSZ 2000.

²⁷ „Depuis le jour où j'ai été instruit dans la vraie religion, je n'ai aimé et chéri personne plus que vous, pas même mon père.” In: François Hotman, sa vie et sa correspondance. Revue Historique, 1, 2, 1876. 3. In: JOUANNA-BOUCHER-BILOGHI-LE THIEC 1998. 980.

²⁸ I. Henri de Bourbon-Condé (1552–1588) I. Louis de Bourbon-Condé fia. Apja halála után a későbbi IV. Henrik támogatásával a hugenották egyik legkiemelkedőbb vezére lett.

Tribonian ou Discours sur l'étude des lois, Observationes juris romani, Papae Sixti V. fulmen brutum in Henricum regen Navarrae, Vie de Messire Gaspar de Coligny Admiral de France, Francogallia. Műveinek teljes, 1593-as kiadását fia, Jean Hotman rendezte sajtó alá.²⁹

Írói tehetségét először egy meglehetősen erőteljes, szenvedélyes stílusban megfogalmazott, kegyetlen iróniával tűzdelt művében, a *Le Tigre* (A Tigris) címen 1560-ban megjelent pamfletjében fedezhetjük fel. Főhőse és céltáblája Charles de Lorraine bíboros³⁰ és személyén keresztül a Guise-ek. Az írás címe tulajdonképpen Hotman egy másik alkotásának, a verses formában megírt *L'Epistre envoyée au Tigre de la France*-nak (Levél Franciaország Tigriséhez) prózai formába törtető átírata. Az eredeti alkotás valamikor az amboise-i összeesküvés³¹ és Condé herceg elfogatása (1560. október 30.) között keletkezhetett.³² A gúnyiratban a szerző kifejti, hogy Charles de Lorraine – akinek Hotman a *Le Tigre*-et címzi, és akit „*Monstre détestable*”-ként (utálatos szörnyként) szólít meg³³ – vallásossága hamis, kapzsisága háttartalan, egyetlen célja a királyság romba döntése, a fiatal II. Ferenc király megtevesztése, illetve a hatalom megszerzése. A mű konklúziója a tigris, avagy a bestia ketrecbe zárását javasolja:

²⁹ JOUANNA-BOUCHER-BILOGHI-LE THIEC 1998. 982.

³⁰ Charles de Guise (1524–1574), más néven Charles de Lorraine. Claude de Guise és Antoinette de Bourbon-Vendôme gyermeke, Chevreuse hercege, lotaringiai bíboros, Metz püspöke, Reims érseke. Utóbbi tisztségéből adódóan ő kente fel II. Henriket, II. Ferencet és IX. Károlyt. Egyházi feladatain kívül jelentős politikai és diplomáciai tevékenységet is folytatott, ennek tudható be, hogy személyét számos pamfletben támadták. A francia vallásháborúk idején a katolikus párt egyik legkiemelkedőbb vezéregyénisége lett.

³¹ Az amboise-i összeesküvés a hugenották 1560. március 15-én tett sikertelen próbálkozása arra, hogy a katolikus Guise-ek befolyása alól függetlenítsék a fiatal II. Ferenc királyt (1547–1559). Az összeesküvésben részt vett többek között Condé herceg, Jean d'Aubigné, Bouchard d'Aubeterre, Edme de Ferrière-Maligny stb. A konspirációt végül leleplezték, Condé-t is letartóztatták, és a résztvevőket kivégezték.

³² READ, Charles: *Hotman, François (1524-1590). Le tigre de 1560 [par F. Hotman] / reproduit pour la première fois en fac-similé d'après l'unique exemplaire connu... et publié avec des notes historiques, littéraires et bibliographiques.* Paris, 1875. 81. A továbbiakban: READ 1875.

³³ Uo. 44.

„De ha hallgatsz rám, jobban teszed, ha elmenekülsz és elbujdokolsz egy odúba vagy a pusztába, hogy még híredet se lehessen hallani! Így elkerülheted ama százezer kard hegyét, mely nap mint nap téged, csak téged vár!”³⁴

A *Le Tigre* tehát egy protestáns hívő lelkében, érvek érzelmek és indulatok hármasságában született irodalmi műve.

Hasonlóképpen a *Le Tigre* keletkezésének mozgatórugóihoz ismét csak a vallásháborúk és a reformált vallás híveinek üldözése késztette és ihlette Hotmant arra, hogy megírja legismertebb és legkiemelkedőbb munkáját. A *Francogallia* megírása során Hotman jelentős történetírói tevékenységet vitt véghez, forrásokra támaszkodva nyújt betekintést a frankok történetébe, a Római Birodalom fennhatósága alatti gall provincia működésébe, a „francia” név és nyelv eredetébe. Művében sorra veszi és egy-egy fejezetben görcső alá helyezi a francia királyság berendezkedését és kormányformáját, intézményeit, az általános rendi gyűlést, a királyság legfőbb tisztségeit, valamint a parlamentek és bíróságok szerepét Nagy Károly, Capet Hugó és XI. Lajos uralkodásáig visszanyúlóan. A mű húsz fejezetben keres választ a szerző által feltett legfőbb kérdésekre: „igazságos-e, hogy a zsarnok alattvalóinak lelke felett is uralkodik? Igazságos-e, hogy a szabadság eltiprója előtt hajtunk fejet? A nép a királyt szolgálja, egy olyan királyt, aki szeszélyeinek megfelelően kihasználja és megteveszti alattvalóit. Nem fordítva kellene-e lennie? A király feladata vajon nem az lenne, hogy bölcsen kormányozva, népének javát szolgálja?”³⁵

François Hotman a francia nép eredetében, történelmében, szokásaiban keresi a megoldást a már említett kérdésekre, bízva abban, hogy az ősök bölcsességéből merítve Franciaország kiemelkedhet a polgárháborúból, viágzásnak indulhat.³⁶

³⁴ „Mais si tu me veux croire, tu t'en iras cacher en quelque tannière, ou bien en quelque désert, si lointain que l'on n'oye ni vent ni nouvelles de toy! Et par ce moyen tu pourras éviter la pointe de cent mille épées qui t'attendent tous les jours!” In: READ 1875. 45–46.

³⁵ MOUSSIEGT 1970. 13.

³⁶ „Ayant proposé d'écrire des coustumes, & de la police de nostre France Gauloise, autant comme il pourra servir pour l'usage de nostre chose publique, & pour la commodité du temps d'aujourd'hui, il me semble qu'il sera bon de commencer à deduire, quel fut l'ancien estat de la Gaule, avant qu'elle fust

A mű ajánlással kezdődik, amelyben Hotman egy bizonyos Frigyesnek, Bavière, azaz Bajorország hercegének,³⁷ a kálvinizmus egyik jelentős képviselőjének címezve fejti ki nagyrabecsülését a Rajnai Palotagrófság, illetve a német államokban uralkodó békét illetően. Mindezek kapcsán méltatja Frigyes erőit, többek között előrelátását, bölcsességét, igazságosságát és mindenekelőtt jámborságát. A protestantizmus számos követője menekült már – mint mondja – a palotagrófság területére, egy jobb és békésebb élet reményében. Ezzel szemben Franciaország az összeomlás szélére sodródott, kiváltképpen, ha a korábbi évtizedek, évszázadok Franciaországának kulturális örökségét és a francia egyetemek európai jelentőségét nézzük. A válásháború tönkretette az országot, az országban uralkodó zsarnokság pedig eleven gátja minden felemelkedésnek. Hotman, bízván a francia nép ítélőképességében – és reménykedve a támogatásban – a herceg és az olvasó elé tárja kutatásának és fáradozásainak gyümölcsét, az országban honoló problémák megoldását illetően. Francia és német történetírók munkáit tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy a már felsorolt problémák okozta sebek begyógyítására a legjobb mód és az egyedüli lehetőség az ősök, az elődök tapasztalatainak és bölcsességének újragondolása, megértése és a múltból táplálkozó eszményeknek a jelen idők szavához igazítása. Ezt szándékozik részletesen feltárni munkájában, mindehhez pedig Frigyes pártfogásért esedezik. Íme, ez Hotman invokációja.

A *Francogallia* központi problémája a kormányzás kérdése. Hotman a tizedik fejezetben ismerteti a királyságban fennmaradt kormányzati forma sajátosságait, összevetve azt a szomszédos országok politikai berendezkedésével. Fejtegetésének kiindulópontját a római fennhatóságot megelőző, az uralkodó és a gall nép között fennálló, kölcsönösen egymástól függő viszony képezi. Ekkor tudniillik a francia nép még őrizte jogát nem csupán a király megválasztására, hanem a leváltására is. Következésképpen a király nem rendelkezett abszolút, végtelen hatalommal. Nem úgy a zsarnokság esetében, amikor is – idézve Tacitust – a nép elnyomás alatt él, olyan király

assuiettie, & reduite en forme de Province par les Romains.” In: HOTMAN, François: *La Gaule françoise*. 1574. 1. A továbbiakban: HOTMAN 1574.

³⁷ Frédéric III du Palatinat (1515–1576), azaz III. Frigyes rajnai palotagróf, más néven Jámbor Frigyes. A Wittelsbach-ház tagja, katolikus hitben nevelkedett, ám 1546-ban áttért a kálvinista hitre, amit később hivatalos vallássá is nyilvánított a palotagrófság területén. A Heidelbergi Káté az ő felügyelete alatt került kidolgozásra.

fennhatósága alatt, aki zsoldosokat alkalmazva nem alattvalói érdekeit tartja szem előtt, csupán a saját jólétét és biztonságát helyezi előtérbe. Így volta-képpen hiányzik a királyság belső szerkezetéből az ellensúly, ahol a nép szuverén és együttesen kormányoznak; nevezetesen a három rend által együttesen alkotott általános gyűlés.³⁸

Ez a gyűlés tudniillik a záloga az ország békéjének és kormányzásának. A rendek félretéve egymás közötti ellentéteiket próbálnak egyességre jutni, tanácskozni egy közös cél érdekében. Az általuk felhozott, orvosolandó problémákat a gyűlés rendeltetése összegyűjteni és megoldani. Ezt a folyamatot Hotman a zenében uralkodó harmóniához hasonlítja, amit az egyes hangok és dallamok – szimbolizálva a társadalom egyes rendjeit – összhangba kerülve alkotnak meg. Az így felépített gyűlés teszi lehetővé az igazságosság permanens jelenlétét a kormányzásban.

De ki is irányítja, felügyeli ezt a kormányzatot? Hotman ennek kapcsán kifejti, hogy nem elegendő, ha egy állam vezetője csupán azért tölti be tiszt-ségét, mert tudásával és bölcsességével kiemelkedik embertársai közül, mindemellett a népnek kell megválasztania, együttesen elismerve uralkodás-ra való alkalmasságát. Feladatának teljesítésében két testületnek kell a segí-teni; ez az általános gyűlés és a királyi tanács.

Hotman a fejezet további részében európai párhozamok példázatát hozza. Az évente meghatározott időpontban összeülő – a király, a hercegek és a tartományok küldötteiből álló – gyűlés hagyománya már a gall ösöknél is megfigyelhető volt. A német birodalomban a császár képviselte a kormányzat a hercegekkel, az arisztokráciával, a városok képviselőivel és követekkel kiegészülve alkotta a monarchiát. A régi görögök 12 városból és tartományból álló tanácsát Cicero közös gyűlésnek, míg Plinius közös, nyilvános gyűlésnek, vagy egész egyszerűen a görögök általános gyűlésének nevezte.³⁹ Az angol példa kapcsán külön kiemelendő, hogy a parlament létszáma korlátozható, minősége emelhető, a hozzá nem értők által okozható esetleges károk elkerülése érdekében. Az Hotman számára a leginkább követendő modell a spanyol, ezen belül az aragóniai országgyűlés, amely – a királlyal szembeni felsőbbrendűségét jelezvén – a megválasztást követően jelentős korlátok közé szorítja az uralkodó hatalmát. Hotman konklúziója nem más, mint a felsorakoztatott példák és hagyományok követése, azaz a szokásjog-

³⁸ HOTMAN 1574. 97–98.

³⁹ Uo. 103.

rendszeren nyugvó történelmi partikularizmus zsarnokságot ellensúlyozó funkciójának kidomborítása.

A *Francogallia* ezen ponton szoros összefüggésbe hozható a kálvinizmus államelméleti nézeteivel, melyek az állam mibenlétét három fő tényezőben látják. Ezek alapján az állam alkotmányos, választáson alapul és demokratikus. Zwingli⁴⁰ szerint az állam szükségességét a bűn hívta életre, a bűn örökön való létezéséből adódóan pedig mindig szükség lesz rendfenntartó védelmezésére. Ahogy Kálvin fogalmazott a polgári kormányzatról, „az a rendeltetése, hogy amíg itt élünk az emberek között, életünket úgy fegyelmezze, hogy az emberi társadalomba beilleszkedjék, erkölcsünket a polgári tisztesség követelményei szerint alakítsa, megtanítson bennünket összeférni egymással, és erősítse és védelmezze a közbékét és nyugalmat”.⁴¹ Láthatjuk: itt is valamiféle harmóniáról, egyensúlykeresésről van szó. Ennek a társadalomnak a talpköve – és egészen pontosan itt kanyarodnánk vissza Hotman állásfoglalásához – egyfajta egyezség, szerződés. „Az uralkodó és az alattvalók közti viszonyt Kálvin a kölcsönös kötelezettség viszonyaként formulázza (*mutua obligatio*); az uralkodó kötelessége alattvalói alapjogait megvédelmezni, az alattvalóké a törvények keretében engedelmeskedni.”⁴² Ezért szükséges, hogy az uralkodó tisztelettel tekintsen népére, és az ő javaikat szolgálja, úgy, ahogyan azt már a sokat idézett ókori filozófusok – Plátón, Arisztotelész, Cicero – is megfogalmazták, mintegy felvázolva az ideális államot.

Jóllehet Hotman ebben a fejezetben nem részletezi, de nagyon is sejteti a zsarnokkal szembeni ellenállási jog szükségességét, tudniillik a zsarnok – mivel vét Isten és a nép ellen – törvényes keretek között elmozdítható helyéről, ahová egyébiránt a nép emelte. Ez az elv ugyancsak megtalálható a kálvinista ideológiában. A királyok, fejedelmek, vagy akár az általános érte-

⁴⁰ Zwingli Ulrich (1484–1531) Svájc reformátora, eleinte Luther Márton követője, majd radikálisabb nézetekre tett szert. Egyetemi tanulmányait Bernben, Bécsben, majd Bázelen végezte. Téziseinek legfőbb pontjai a következők voltak: a cölibátus eltörlése, a szentmise és a nagyböjt megszüntetése. Ezen nézetei miatt eretneknek nyilvánították. A svájci kantonok vallási ellentéte miatt kirobbant ütközetben lelte halálát Kappel mellett.

⁴¹ KÁLVIN János *Institutiója*, 1536. Magyar Református Egyház, Pápa, 1936. 299. In: KÓNYA István: *Kálvinizmus és társadalomelmélet. A kálvinizmus szociális doktrína teológiai-elméleti alapjainak bírálata*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1979. 385–386. A továbbiakban: KÓNYA 1979.

⁴² BOHATEC József: *Kálvin művelődéstörténeti jelentősége*. Pápa, 1932. 12. In: KÓNYA 1979. 389.

lemben vett feljebbvalók esetében, „ha az ő felsőbbtségük Isten dicső felségének elnyomására fejti ki erejét; mert amint ez a felsőbbtség Isten dicsőségétől függ, úgy kell, hogy arra is vezessen minket”.⁴³ Következésképpen a felsőbb, világi hatalom abban a pillanatban elveszti tekintélyét, amint az isteni törvény(ek) megszegésére sarkall és kényszerít. Az ellenállás végrehajtására, a lázadásra mindazonáltal magánszemélyek nem vetemedhetnek, nem alkalmasak erre a feladatra. Isten által erre a célra kijelölt testületnek minősül a már sokat említett általános gyűlés – természetesen a cselekvésre felhatalmazó körülmények továbbra is ugyanazok. „Ez tehát a zsarnokkal szembeni híres »alkotmányos ellenállás« jogának megfogalmazása.”⁴⁴

Tömören összefoglalva, az általános gyűlés – azaz „plaid”, más elnevezéssel élve Placitum vagy Placita – tárgykörei a következők: a király megválasztása és adott esetben leváltása, döntéshozatal háború és béke kérdésében, kormányzás és adminisztráció az állam intézményeinek szabályozása, a trón öröklésének kérdése.

Ez az évi általános gyűlés tulajdonképpen nem más, mint a politikai elit legfőbb fóruma. De kik alkotják Hotman politikai elitjét? *Les Grands*, azaz *la noblesse d'épée* (kardnemesség), *la noblesse ancienne* (katonai lovagi nemesség), *la noblesse de robe* (taláros nemesség) és a főpapság, beleértve a református, azaz hugenotta püspököket is.⁴⁵ Az általános gyűlés rendszere tehát sajátos ötvözete a választás és a döntés demokratikus, illetve arisztokratikus jellegű kompozíciójának.

A gyűlés feladatainak felsorolását Hotman különböző példákkal – francia királyok, neves írók és történétírók személyével – illusztrálva egészíti ki. Gyakorta idézi Aimoin de Fleury⁴⁶ műveit, teszi ezt jelen esetben is, igazolva az általános gyűlés kormányzói funkciókhoz kötődő kapcsolatát: Kopasz

⁴³ KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere*. Magyar Református Egyház, Pápa, 1909–1910. I. kötet. 380. In: KÓNYA 1979. 401.

⁴⁴ KÓNYA 1979. 411.

⁴⁵ DUBY, George (szerk.): *Franciaország története I.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 218. A továbbiakban: DUBY 2005.

⁴⁶ Aimoin de Fleury (?–1008) középkori francia krónikaíró. Villefranche-du-Périgord-ban született és a saint-benoît-sur-loire-i Fleury kolostorban halt meg. Legjelentősebb alkotása a latin nyelven íródott *Historiae Francorum Libri IV*, amely a francia történelem ókori forrásainak kiemelkedő gyűjteménye. A négy kötetben megjelent mű a kezdetektől Kis Pipin uralkodásáig tárgyalja a frankok történelmét. Egyéb szerzeményei: *Vita et martyrium S. Abbonis abbatis*, *Translatio Patris Benedicti*, *Histoire des abbés de Fleury*.

Károly⁴⁷ mielőtt Rómába utazott volna, összehívta az általános gyűlést Compiègne-ben, melynek keretén belül fiát, Lajost bízta meg távollétében a kormányzással.⁴⁸ Károly ezen tette – melynek köszönhetően 875-ben császárrá koronázták⁴⁹ – ugyanakkor együtt járt a királyi hatalom meggyengülésével, tudniillik a támogatás, más részről a semlegesítés elérése céljából birtokokat és különböző előjogokat adományozott a főuraknak. Az arisztokrácia ilyenén szintű hatalomhoz, befolyáshoz jutása a birtokadományok egyre nehezebben megvalósítható visszavonását, majd lázadásokat idézett elő, később pedig a királyi hatalom elértéktelenedéséhez vezetett.

Ugyancsak Aimoinra hivatkozva említi Nagy Károlyt,⁵⁰ és azt a főurakkal és hercegekkel közösen meghozott döntését, miszerint fiait még életében megkoronáztatta, Neustria,⁵¹ Itália és Aquitánia⁵² királyává téve őket. Mindezt tette annak érdekében – egy germán szokáshoz igazodva –, hogy hosszú távú legyen a béke.

A fentebb említett funkciókon túl az általános gyűlés véleményét az uralkodók akkor is kikérték, ha példának okáért egy templom vagy monostor építését határozták el, vagy épp adományozni készültek. Az uralkodók tehát nemes cselekedeteikhez is kikérték a gyűlés véleményét. Ilyetén elképzelések és tevékenységek már a Karoling-reneszánsz korszakában is jócskán előfordultak, gondoljunk csupán Nagy Károly és Alkuin oktatást intézmé-

⁴⁷ II. Kopasz Károly, franciául Charles le Chauve (823–877) a Karoling-dinasztia tagja, nyugati frank király és római császár. Apja, Jámbor Lajos halálát követően ő örökölte a birodalom nyugati felét, ahol először testvérével, Lajossal, majd a vikingekkel és a breton lázadókkal kellett megküzdenie. Unkaöccse, II. Lajos császár halála után Rómába utazott, ahol 875 decemberében VIII. János pápa császárrá koronázta.

⁴⁸ HOTMAN 1574. 115.

⁴⁹ DUBY 2005. 249.

⁵⁰ I. Nagy Károly, franciául Charlemagne (742–814) Martell Károly unokája, Kis Pipin fia, a Frank Birodalom alapítója. 800-ban III. Leó pápa császárrá koronázta. Védelve a pápaságot és Rómát, visszaverte a lombardok és szaracénok támadását, majd több hadjáratot indított a szászok ellen. Uralkodása a Karoling-reneszánsz elnevezéssel is fémjelezhető, amely alatt egységes jog- és pénzügyi rendszert hozott létre és megszilárdította a nyugati kereszténység egyeduralmát. A trónon egyetlen életben maradt fia, I. Jámbor Lajos követte.

⁵¹ Neustria a nyugati frank királyság a 6–8. században. Körülbelül a mai Franciaországnak a Meuse folyótól nyugatra és a Loire-től északra fekvő területe.

⁵² Franciaország délnyugati régiója.

nyesítő tevékenységére, illetve a már említett Karlomann⁵³ egyházszervező jelentőségére.

Hotman a fent említett szemléltető példák felsorakoztatását követően, azt az egyértelmű következtetést fogalmazza meg, hogy a királyság minden szintű, adminisztrációt érintő ügye a gyűlés fennhatósága alá tartozik. Az alattvaló, azaz a nép pedig ezeknek az – általános gyűlésben közös tanácskozás eredményeképpen megszületett és az uralkodó aláírása által hitelesített – rendelkezéseknek és törvényeknek köteles engedelmeskedni. Hotman célja tehát a rend, a tekintély állama, csakhogy ennek záloga az önkény lehetőségének a kizárása. Így az általános gyűlés által hozott bölcs döntések a királyság és a nép javát szolgálják.⁵⁴

Mely tisztségeket és intézményeket tekinti különösen fontosnak Hotman? A következőkben ezeket vesszük sorra, úgymint a szuperintendáns, a connétable és Franciaország pairjei, a parlamentek és a bíraskodás, valamint a korona és az örökletesség kérdése.

A szuperintendáns kifejezés (fr. *superintendant*) gyökerei a latin *superintendere* – felügyel valamit – igére vezethetők vissza. 1569-től ezt az elnevezést alkalmazták azon különböző hivatalnokok megnevezésére, akik Franciaország közigazgatásának felügyeletéért és a pénzügyekért voltak felelősek. Utóbbi feladatkör az Ancien Régime egyik miniszteri posztjává vált.⁵⁵

A szuperintendánsi hivatal Hotman leírása alapján a Merovingok⁵⁶ óta ismeretes a *Maires, Maîtres du Palais* elnevezés alatt, de nevezik *Comtes de*

⁵³ Karlomann (751–771) Kis Pippin fia, Nagy Károly öccse, I. Karlomann néven frank király (768–771). Apja halálát követően ő örökölte az Austrasia, az Alaman királyság és Thüringia feletti fennhatóságot. Rövid uralkodását leginkább bátyjával való konfliktusa jellemezte, melynek 771-ben hirtelen bekövetkezett halála vetett véget.

⁵⁴ „*Son rêve est donc de voir la nation élire elle-même ses représentants qui, réunis en assemblée permanente, veilleront aux intérêts du pays et le gouverneront avec sagesse.*” MOUSSIEGT 1970. 49.

⁵⁵ *Superintendant*. In: *Dictionnaire historique de la langue française I.* (DHLF) Dictionnaires Le Robert, Paris, 1995. 1038.

⁵⁶ A Meroving-dinasztia a mai Franciaország és Belgium nagy részén, az 5–8. század között uralkodott. Eredetük a száli frankokig, I. Childerich királyig vezethető vissza. A dinasztia elnevezése Merovech vezér nevéből eredeztethető, akinek személye nagy valószínűséggel csupán mondabeli. A dinasztia tagjai voltak többek között I. Klodvig, I. Chlothar, I. Dagobert stb. A Meroving állami adminisztráció részét képezték

la Maison du Roy-nak, *Gouverneurs* avagy *Superintendants de l'hotel*nek és *Comtes de Palais*-nek egyaránt. Az idők folyamán egyre nagyobb befolyásra szert tevő szuperintendánsok a királyság szinte minden területére kiterjedő hatalom birtokosai lettek. „A comes (fr. *comte*; ném. *Graf*) kezében összpontosul minden közigazgatási, igazságszolgáltatási, pénzügyi és katonai hatalom.”⁵⁷ A *comes*eket a király nevezte ki elsősorban a frank főúri családok tagjai közül. Feladataik elvégzéséért cserébe semmiféle javadalmasban nem részesültek, csupán földbirtokot biztosítottak számukra. Ily módon nem meglepő az esetleges visszaélések és hatalmi túlkapások gyakorta történő előfordulása, ezzel párhuzamosan pedig – már a 9. századtól⁵⁸ – a királyi tekintély csökkentése, lerombolása.

Clothar uralkodása alatt – egészen pontosan egy bizonyos Ebroin⁵⁹ nevéhez kapcsolódóan – teljesedett ki a szuperintendánsi feladatkörök listája. Ekkor ugyanis Ebroin szuperintendáns már a királyság minden tisztségét a magáénak tudhatta – legyen szó az udvar, a király vagy a királynő személyéhez tartozó ügyekről –, mindent az irányítása alá vont. Ugyanakkor, mondja Hotman, ez azzal járt együtt, hogy az uralkodó mindeközben – a kevesebb felelősség tudatában – elmerülhetett a tétlenségben és az élvezetekben, ebből adódóan nem volt több, csupán a királyi cím birtokosa, és voltaképpen teljesen haszontalan személlyé vált. Így volt ez egészen az utolsó Meroving király, Childerich⁶⁰ uralkodásáig.⁶¹

olyan tisztségek – melyekről Hotman is előszeretettel beszél –, mint a *connétable*, a *comte du palais* és *maire du palais*, azaz a *majordomus*ok. Utóbbiak megnövekedett hatalma révén Martell Károly majordomus fia, Kis Pippin vetett véget a Merovingok uralmának 751-ben, letaszítva trónjáról III. Childerich-et.

⁵⁷ DUBY 2005. 186.

⁵⁸ Comte. In: DHLF.

⁵⁹ Ebroin III. Chlothar, I. Theuderich és III. Theuderich uralkodása alatt töltötte be a *maire du palais* tisztségét. Kegyetlenségéről volt híres, különösen Bathild királynő visszavonulását követően vált erőszakos katonává, álnok miniszterré, kegyetlen despotává. Chlothar halálát követően Luxeuil kolostorába vonult vissza.

⁶⁰ III. Childerich (714–755) 743 és 752 között frank király, a Meroving-dinasztia utolsó tagja. Életéről nagyon kevés forrás áll a történészek rendelkezésére. Apja, IV. Theuderich király halálát követő hétéves *interregnum* után Kis Pippin és Karlmann segítségével került a trónra. Valójában az említett két majordomus kormányozta a királyságot Childerich helyett, akik 751-ben végül meg is fosztották trónjától, véget vetve ezzel a Merovingok uralmának.

⁶¹ HOTMAN 1574. 131.

A *connétable* méltóságának kialakulása, kiépülése a Karolingok uralkodásának idejére tehető. Kezdetben – az udvari méltóságok egyikeként – a király személyi szolgálatát végzők köréhez tartozott, aki a vándorló királyi udvarhoz tartozó lovak és közlekedési eszközök ápolásáért és karbantartásáért volt felelős.⁶² Később a feudális hadseregben katonai szerepet is betöltött, „*chef des armées du roi*”, „a királyi seregek vezére” címet viselve irányította a haderőt.⁶³

A *maire du palais*, *majordome* tisztség megszüntetésével párhuzamosan olyan mértékben szertefoszlott ennek a titulushoz a jelentősége, hogy még ősünk emlékezetéből is továtűnt – írja Hotman.⁶⁴ Ellenben az idők folyamán, betöltve a kiüresedett tisztséget, létrejött a *Comte de l'Étable*, azaz „az istállók grófja” méltóság, amely elnevezés folyamatos átalakulás eredményeképpen előbb mint *Cometable*, majd mint *Conetable* vált ismeretessé. A *connétable* személye olyan királyi előjoggal rendelkezett – mely természetesen a király kormányzásban való segítségét célozta –, amely lehetővé tette egy-egy tartomány irányítását és az igazságszolgáltatás gyakorlását.

A pairek kérdésében már nem ennyire egyértelmű Hotman, tudniillik azt írja, hogy kevés forrás áll rendelkezésre ahhoz, hogy a pairek számát, a státusz mibenlétét, lényegét, feladatkörét és jellegzetességeit minden kétséget kizáróan meg lehessen határozni. Mindemellett a pairek számát illetően 12 főről beszél: visszavezetve ezt a hagyományt egészen Arthur királyig,⁶⁵ aki hercegeket kijelölve felosztotta birodalmát 12 tartományra, minden herceget felruházva és megbízva egy-egy kormányzó feladattal.⁶⁶

Ezek a hercegségek – melyek élén a pair állt – a Karoling közigazgatás sajátos képződményei voltak, a királyság védelme érdekében kialakított ka-

⁶² DUBY 2005. 217.

⁶³ Connétable. In: DHLF.

⁶⁴ „*Outre l'Estat & dignité de Maistre du Palais, de laquelle nous venons de parler, il y avoit encore un autre office à la Cour, auquel il faut donner lieu icy, à raison de ce que l'Estat de Maire venant à estre comme ensevely & supplanté, de la memoire de nos ancestres, cestuy-cy succeda en sa place, comme il semble, & eut la vogue en son reng.*” In: HOTMAN 1574. 140–141.

⁶⁵ Arthur király legendáját Geoffrey of Monmouth angol történétíró tette ismertté és népszerűvé a 12. században. Arthus – más elnevezéssel élve Artus – hadvezér volt az 5–6. század fordulójának Britanniájában. A személye köré kialakult – szinte mindenki által ismert – monda szerves részét képezi az Excalibur, a kerek asztal lovagjai, Merlin és a szent Grál által alkotott misztérium.

⁶⁶ HOTMAN 1574. 146–147.

tonai egységek, grófságok részét képezték. Kopasz Károly halálát követően ugyanakkor, a külső intervenciótól védő körzetek kormányzói a belpolitikában idéztek elő felfordulást, megtagadva királyi hivatali mivoltukat, a beszedett adók átadását, korábbi feladatköreik ellátását.⁶⁷ Ily módon a magukat fejedelemmé nyilvánító pairek a királyság tekintélyének hanyatlását és belső rendjének felbomlását idézték elő.

Nagyon fontos helyet kap Hotman elképzelésében a parlamentek rendszere, amely szintén ősi intézmény, hiszen Capet Hugó⁶⁸ uralkodása alatt jött létre, két részre, az ún. *praticienek* és a *plaideurök* tanácsára tagolódva. Ez a kettős felosztás a későbbiekben három kamarává alakult át (*la Grande Chambre, la Cour des Enquetes, la Chambre des Requetes*). Franciaországban hét ilyen parlament alakult ki: Párizs, Toulouse, Rouen, Grenoble, Bordeaux, Aix és Dijon városában, ezeken felül pedig létezett még egy, nevezetesen a *Grand Conseil*, amely mindig mozgásban volt az uralkodó tartózkodási helyének függvényében. A krónikákban *colloque* néven is szereplő parlament – Hotman meghatározásában – olyan intézmény, amely különböző tanácskozások és eszmecserék által a királyság közügyeit érintő problémákra hivatott megoldást nyújtani.

A *Francogallia* által tárgyalt tisztségek rendszerének történelmi beágyazottságával Hotman a kálvinizmus logikájában megragadható és felépítendő állammodell történelmi gyökereit, múltbéli örökségen nyugvó beágyazottságát igyekszik hangsúlyozni. Rendszere a történelmi múlt és a kálvini hierarchia párhuzamán nyugszik. Miként a presbiterek és más egyházi személyek tevékenysége, arra hivatott, hogy együttesen, minden keresztyén javát szolgálva kormányozzák egy adott régió, megye vagy ország vallási közösségét, így talán az Hotman által felvázolt hivatalnokok és parlamentek rendszere is ezt a célt tudná szolgálni. Mind az évi általános gyűlés, mind a *comesek*, a *connétable*-ok és a pairek összességének egy közös cél érdekében kell tevékenykedni, azért, hogy „a királyság irányítását és az uralkodó kormányzási tevékenységét elősegítvén – és korlátozva is egyúttal a hatalmát – megakadályozza zsarnokság kialakulását”. Így születnek meg azok a

⁶⁷ DUBY 2005. 251.

⁶⁸ Capet Hugó (939/941–996) frank király (987–996), a Capeting-dinasztia első uralkodója. Megkoronázását követően szinte azonnal – biztosítva az öröklés kérdését és szakítva a királyválasztás hagyományával – társkirállyá nyilvánította fiát, Róbertet. Uralkodására a viszonylagos béke, a kultúra és a kereskedelem fellendülése jellemző.

körülmények, melyek lehetővé teszik, hogy az állam – miképpen erre rendeltetett – összefogja és szabályozza „a világi életet, és a polgári társadalom minden területét”.⁶⁹ E történelmi örökség diszharmoniójában véli felfedezni Hotman a jelen Franciaország bajainak forrását. A korona öröklésének kérdése kapcsán szintén a régi Franciaország szokásaira, ha tetszik, szokásjogára hívja fel a figyelmünket, amikor azt írja, hogy a királyi korona apáról fiúra való öröklődésének szokása nem mindig volt magától értetődő, sokkalta inkább a nép és a rendek döntéshozatalának függvénye volt a régmúltban.⁷⁰ Így tehát a rendek általános gyűlése – mint ahogyan azt már a fentiekben is említettük – az a kulcsfontosságú testület, amelyik kinevezheti, ugyanakkor meg is foszthatja a herceget, a fejedelmet az uralkodói hatalomtól.

Hotman a királyi hatalmat és annak kötelezettségeit négy komponensre bontja. Az első csoportba azok az elidegeníthetetlen jogok tartoznak, amelyek minden herceget megilletnek. Ezután következnek a nép, a haza által odaítélt és kijelölt hatáskörök; ezek elsősorban az ország általános értelemben vett védelmét, az esetlegesen váratlanul bekövetkező problémák megoldásának lehetőségét szolgálják. A fennmaradó két további feladatkör a közügyek irányításából, valamint a királyság feletti atyai gondoskodás gyakorlásából tevődik össze. A nép tehát saját maga kormányzására, szabadságának védelmére és fenntartására választja meg királyát, ahogy azt Hotman a *Francogallia* egyik korábbi fejezetében is megfogalmazza, rávilágítva ezzel a köztársasági szellemű monarchia eszményére és kormányformájára.⁷¹

Hotman külön kiemeli, hogy nincs a királyságnak – értelemszerűen Hotman korában – olyan írásba foglalt törvénye, rendelkezése, ha tetszik, alkotmánya, amely a királyi hatalom öröklésének rendjét szabályozná. Igaz ugyan, hogy példának okáért Burgundiában érvényben volt a szeniorátus

⁶⁹ KÓNYA 1979. 384.

⁷⁰ „...le Royaume de la France Gauloise, ne souloit pas anciennement estre transferé des peres aux enfans, comme par droit successif, mais estre decerné et deferé au plus digne par l'advis des estats & par les voix du peuple.” In: HOTMAN 1574. 72.

⁷¹ „Les François mesmes eurent bien toujours des Roys, voire mesmes lors qu'ils se nommoient publiquement & se portoyent pour auteurs & protecteurs de la liberté: mais quand ils elisoient de Roys, ils ne les elevoyent pas là pour estre des tyrans, ou des bourreaux, mais pour estre de leurs Gouverneurs, leurs tuteurs gardiens & défenseurs de leur liberté: ce que monstoit bien la formule de la République Françoise, comme elle estoit establee pour lors: ainsi que nous verrons tantost.” In: HOTMAN 1574. 49.

hagyománya, de ez nem vonatkoztatható általános értelemben a királyság egészére, legfőképpen a korona öröklődésére. Bevett tradíciónak számított a királyság különböző területeinek utódok közötti felosztása, így cselekedett I. Klodvig király is, amikor négy fia, Theuderich, Chlodomer, Childebert és Chlothar között osztotta fel a Frank Birodalmat. Mindazonáltal ez és a későbbi évszázadok alatt bekövetkező felosztások a királyság tekintélyének hanyatlásához vezettek, tudniillik az uralkodói hatalom és tekintély minél koncentráltabb, annál erősebb. Jó példa erre Dagobert⁷² uralkodói tevékenysége, ő ugyanis erős kézzel fogta össze királyságát, melynek kiterjedése Hispániától egészen Magyarorszáig tartott.⁷³ Hotman konklúziója mindezek alapján tehát a következő: a rendekbe tagolódott politikai elit feladataként nevezi meg egy, a királyi korona öröklődését szabályozó egységes rendszer megteremtését.

A *Francogallia* ezen fejezetében levezetett elmélet – mely szerint a nép, az általános gyűlés feladatkörébe tartozik az uralkodó megválasztása – persze nem mond ellent az isteni szuverenitás tanának. Hotman és a kálvinizmus népszuverenitásról alkotott elképzelése a következő: „A kálvini népszuverenitás-fogalom a nép szuverenitását nem mint a választott magisztrátus tekintélyének *causáját*, hanem mint annak *conditióját* értelmezi, amely *conditiót* Isten szuverenitása mint végső *causa* határozza meg végérvényesen.”⁷⁴ Voltaképpen tehát a nép szuverenitása nem tekinthető a királyi hatalom eredőjének, kiindulási pontjának, mindössze egyik feltételének. Az uralkodó hatalmának forrása – miként több évszázad tradíciójában – egyedül és örökkévalón Isten; rendszere így válik a végtelen isteni kegy kinyilatkoztatásává.

A *Francogallia* korabeli fogadtatása meglehetősen ambivalens képet mutatott. Protestáns körökben azonnali és kiemelkedő renomét szerzett, megjelenését követően a mű egy éven belül három kiadást ért meg. 1574-ben franciául Simon Goulart szerkesztésében *La Gaule françoise* címmel jelent meg, majd újabb kiadások követték egymást 1576-ban és 1586-ban, végül

⁷² I. Dagobert (629–639) II. Clothar fia, a Frank Birodalom királya. Egyesítve birodalmát, hatalmának megerősítése érdekében békét kötött a bizánci császárral, hadjáratot vezetett a szlávok és az avarok ellen, valamint legyőzte és uralma alá hajtotta a bretonokat is.

⁷³ HOTMAN 1574. 77.

⁷⁴ KÓNYA 1979. 343.

egy posztumusz 1600-ban.⁷⁵ Nem így a katolikus Valois-kormányzat részéről. Ők elutasították Hotmant és *Francogalliáját*. Mindazonáltal heves érzelmeket váltott ki ez a mű. Az első legismertebb „antifrancogallia” Antoine Matharel⁷⁶ tollából származik, aki az anyakirályné, Medici Katalin védelmében írt válasza apropóján utasítja vissza Hotman nézeteit. Matharel a *Francogallia* fejezeteit tanulmányozva tételeken cáfolja meg azok állításait, mondván, Hotman igazán fel sem fogja az általa idézett nagy gondolkodókat és krónikásokat; félreértelmezi Platón-t ugyanúgy, mint Tours-i Szent Ger-gelyt. Parlamenti tanácsosi mivoltából fakadóan teljesen kívülállónak, a témához hozzá nem értő sarlatánnak titulálja Hotmant, aki szerinte nem más, mint rendbontó hugenotta lázadó.⁷⁷

A *Francogallia* persze jóval több ennél. Hotmant, a gondolkodót minde-nekelőtt az izgatja, hogy hite és királysága jövője hogyan egyeztethető ösz-sze. A végső cél természetesen Franciaország újbóli felvirágzásának előse-gítése. Úgy látja, a történelmi múlt és az említett kálvini tanítások tökéletes összhangban állnak egymással.⁷⁸ Hotman nagyon fontos kérdéseket boncol-gat, hiszen államelméleti elképzeléseiben felbukkan a szabadság-fogalom kérdése, a szuverén hatalom problematikája és a zsarnokság ellenpontjaként a demokratikus kormányzat garanciáinak dilemmája.⁷⁹ Ahogy Jules Michelet is fogalmazott: a *Francogallia* mellett csupán a *Társadalmi szer-ződést* lehetne kiemelni, amely ekkora mértékben befolyással lett volna a köztársaság politikai eszméjére.⁸⁰ Hotman – saját bevallása szerint – a zsar-nokság elleni fellépés elvének fontosságát és annak a társadalomra, a nép jogainak kiszélesítésére gyakorolt hatását tartotta munkája legnagyobb ér-

⁷⁵ JOUANNA-BOUCHER-BILOGHI-LE THIEC 1998. 216.

⁷⁶ Antoine Matharel (1537–1586) francia író, Hotman *Francogalliájára* adott vála-sza révén ismert, melynek címe: *Ad Franci Hotomani Franco Galliam, Antonii Matharelli, Reginae Matris a rebus procurandis primarii, responsio* (1575).

⁷⁷ MOUSSIEGT 1970. 20.

⁷⁸ Uo. 55.

⁷⁹ MOUSSIEGT 1970. 7.

⁸⁰ „L’imprescriptible souveraineté des nations sur elles-mêmes, disent-ils, n’avait point encore été prêchée parmi nous avec tant de vigueur et d’autorité; et l’on peut dire qu’après la Gaulefrançaise, il faut aller jusqu’au Contrat social, pour ren-contrer dans notre littérature une œuvre de politique républicaine supérieure en influence à l’œuvre de Hotman.” MICHELET, Jules: *Histoire de France*. X. 33. In: LAURENT, François: *Études sur l’histoire de l’humanité*. Librairie internationale. Paris, 1867. 559.

demének. Tudniillik a *Francogallia* olyan *monarchomaque* eszmét körvonalaz, amely a 16. században karakterisztikusan szembehelyezkedett a királyi hatalom abszolút jellegével. François Hotman mellett olyan jeles francia személyiségek tartoztak e névsorhoz, mint Théodore de Bèze, vagy Philippe Duplessis-Mornay.⁸¹

Mindent egybevetve nyugodtan kijelenthetjük: azok az attribútumok, melyek a *Francogallia* kiemelkedő jelentőségét adják, egyben a történelem évszázadai folyamán elhalványuló és korunk embere számára ismeretlen, vagy alig ismert arculatáért is felelősek. A vallásháborúk uralta 16. századi Franciaország az erős kezet keresi, ezért Hotman önkényellenességében a lázadó hugenottát és az állam tekintélyének további gyengítőjét látja. Vele ellentétben Jean Bodin volt az, aki az általunk tárgyalt korszak nagy teoretikusa lett, kidolgozva a szuverén állam elméletét, amely aztán „tankönyv” lesz. Amint arra már fentebb utaltunk, Jean Bodin 1576-ban⁸² *Az állam* címen elhíresült művében fejtette ki téziseit az Istentől eredeztethető királyi hatalom és ennek megkérdőjelezhetetlenségéből adódóan az állam abszolút hatalmát illetően. Bodin végeredményben azt állítja, hogy a király hatalma és tekintélye megkérdőjelezhetetlen, ha „rossz” király ül is a francia trónon, az csakis Isten szándéka szerint történhet, a népre kirótt büntetés és megváltás céljából.

Így voltaképpen szöges ellentét figyelhető meg Bodin és Hotman szemléletében, koncepciójában. A két teoretikus egyazon történelmi miliőben, két különböző világnézetet képviselve dolgozta ki államelméleti téziseiket. Míg Hotman kiemelkedő munkássága szinte feledésbe merült, addig az anti-hotmannak is nevezhető Jean Bodint a modern francia állam kulcsfontosságú gondolkodójaként tartja számon a történelem.

⁸¹ Théodore de Bèze (1519–1605) protestáns teológus, humanista, Biblia-fordító. Jogi tanulmányait az orléans-i és párizsi egyetemeken végezte. 1548-ban lett a reformáció elkötelezett híve, az első vallásháborúban Condé herceg lelkészeként vett részt. Kálvin János követője, tanítványa volt, akinek közreműködésével a genfi akadémia tanára, majd Kálvin halálával a francia–svájci reformáció vezéralakja lett. Philippe Duplessis-Mornay (1549–1623) francia államférfi. 1560-ban tért át a református hitre, a francia vallásháborúk alatt diplomáciai feladatokat vállalt. Navarrai Henrik szolgálatába állt, akinek királlyá koronázását követően kormányzóí és államtanácsosi kinevezést kapott. IV. Henrik király katolicizmus felé fordulásával párhuzamosan azonban Mornay kegyvesztetté vált. CORNETTE, Joël: *La monarchie entre renaissance et révolution*. 1515-1792. Éditions du Seuil, 2000. 90–91.

⁸² COTTRET 1997. 130.

A felkelő Nap a dzsungelben – esőerdei harcok Malajziában 1941–42

MEZEY CSABA BENCE

Bevezetés

Az offenzíva, melyet a Japán Császárság indított 1941. december 8-án Malajzia ellen, a második világháború alatt mérföldkőnek számított a csendes-óceáni térségben. Egyszerre jelentette a brit tengeri uralom és a távolkeleti európai gyarmatbirodalom végének egyik legfőbb állomását, valamint a japán hódítások csúcspontját. A világ legerősebb városának, bevehetetlen erődnek tartott Szingapúrt és a majdnem 150 000 fős brit és nemzetközösségi hadsereg által védett Malajziát kevesebb, mint két hónap alatt feleakkora erővel hódították meg. A nyersanyagforrásaitól és kereskedelmétől javarészt megfosztott Japán talán legnagyobb diadala volt ez. Hasonlóképpen a britek számára ez volt a háború egyik legmegalázóbb veresége.

Az alábbiakban Malájföld japán meghódításának eseménytörténetét, valamint a dzsungelben vívott harcot és az ahhoz szükséges feltételeket, kiképzést, felszerelést és fegyverzetet szeretném bemutatni. A trópusokon és esőerdőkben vívott harc merőben más ugyanis, mint amelyet Európában vívtak. A csendes-óceáni szigetvilág harcterein nemigen került sor olyan nyílt ütközetekre, melyeket nagy területen, széles fronton vívtak, erre ez a hegyes, sűrű esőerdővel borított terep egyszerűen nem volt alkalmas. Az európai és afrikai frontokon megszokott páncélosok, tüzérség és légierő itt csak korlátozott mértékben volt bevethető. A főszerep a gyalogságra hárult.

Az ehhez a fajta harchoz és hadviseléshez szükséges eszközök, taktika és stratégia kidolgozásának fontosabb megállapításait is be fogom mutatni. A világháború során kellett ugyanis kifejleszteni azokat az eljárásokat, melyek lehetővé tették a dzsungelben folytatott hatékony harcot. A katonák egészségének védelme és a megfelelő táplálkozás szintén nagyon fontos szerepet játszott, melyek fontosságára csak a harcok kezdete után kezdtek igazán odafigyelni.

Munkámban főleg angol nyelvű forrásokra építettem, mint például a brit, nemzetközösségi, ausztrál és új-zélandi hadsereg interneten is elérhető katonai iratai és dokumentumai, vagy brit és amerikai könyvek és tanulmányok a malajziai harcokról. Felhívnám a figyelmet arra, hogy a téma magyar szakirodalma rendkívül szűkös. Ugyanakkor a külföldi szakirodalomnak is vannak olyan részei, melyek nem hozzáférhetők, az internetes források megbízhatósága pedig sok esetben kérdéses. Ezért hagyatkoztam az adott ország kormánya vagy hadereje által elérhetővé tett anyagokra, gondolok itt az új-zélandi katonai iratokra és könyvekre, az amerikai hadvezetés által közzétett dokumentumokra és a szemtanúk könyveire, beszámolóira, melyek mind elérhetők az interneten.

Az első világháború után Nagy-Britannia rendelkezett a legnagyobb gyarmatbirodalommal. A Távol-Keleten Malajzia (és azon belül Szingapúr) volt a legfontosabb, hiszen földrajzi helyzetéből adódóan stratégiai fontossággal bírt: innen ellenőrizték a térség kereskedelmét. Épp ezért Szingapúr városát jelentősen megerősítették a tenger felőli oldalon, olyannyira, hogy a britek a „Kelet Gibraltárja” nevet adták neki. Az itt kiépített kikötő volt a régió központja, innen biztosították az anyaországba induló konvojokat. Nem mondhatjuk tehát, hogy alábecsülték a félsziget jelentőségét, és miután Japán 1937-ben lerohanta Kínát és megerősítette jelenlétét Koreában, Malajzia helyzete még inkább felértékelődött. A feszült európai helyzet és a gazdasági nehézségek miatt azonban nem tudtak egymagukban elegendő erőt a félszigetre vezényelni, és a nemzetközösségi országokhoz, valamint Amerikához fordultak segítségért (az USA-val sok vita folyt a távol-keleti támogatás elosztásáról, mert az amerikaiak a fennhatóságuk alatt álló Fülöpszigeteteket részesítették előnyben).¹

A japánok a győztes antant oldalán álltak az első világháborúban, és sikerült területi gyarapodást elérniük, bár ez nem volt elégséges országuk ellátására, mely szinte minden fontosabb nyersanyag tekintetében importra szorult. Ezen területi expanzió útján akartak változtatni. Már 1941 közepén hozzáláttak, hogy eldöntsék, egy közelgő háborúban mely terület elfoglalása lenne fontos cél. Miután a Szovjetunió elleni háború tervét elvetették, egyértelművé vált Délkelet-Ázsia megtámadása. A döntésnek komoly gazdasági okai voltak. Japán nem volt képes győzelem reményében végigharcolni egy háborút a szövetségesek ellen megfelelő anyagi erőforrások nélkül. A Szovjetunió megtámadása nem javította volna Japán gazdasági gyengeségeit.

¹ *United States Army in World War 2 – The war in the Pacific.*

Délkelet-Ázsia azonban komoly természeti erőforrásokkal rendelkezett; 1939-ben például Malajziából származott a világ gumitermelésének 40%-a, az óntermelésnek pedig kb. a 60%-a.² Ennek nagy részét az USA vásárolta fel. A japánok, hogy megszerezzék a háborúhoz és a terjeszkedéshez szükséges gazdasági utánpótlást, 1941 októberében, Tódzsó³ hatalomra kerülése után villámháborúra szánták el magukat. Igaz, azzal tisztában volt a japánok többsége, különösen Iszoroku Jamamoto tengernagy,⁴ a Pearl Harbor elleni támadás kidolgozója is, hogy teljes győzelmet nem arathatnak, csak a korábbiál jóval kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek a szövetséges hatalmakkal szemben.

Helyszín és szemben álló felek

Malajzia félsziget Délkelet-Ázsiában. Éghajlata trópusi. Területe 136 100 km², mely 3 részre tagolódik: Szingapúr és a part menti területek, önálló maláj államok és szövetséges maláj államok. Vegyes népessége malájokból (kb. 2 000 000), kínaiakból (kb. 2 000 000), indiaiakból és tamilokból (kb. 1 000 000), arabokból, jávaiakból, örményekből és burmaiakból állt, valamint kb. 20 000 európaiból, akik főleg Szingapúrban éltek.⁵ 1941-ben Szingapúrnak kb. 720 000 lakosa volt. Nagy-Britannia stratégiai fontosságához mérten komoly erőt állomásoztatott Malajziában. Az angol és nemzetközösségi

² http://www.britain-at-war.org.uk/WW2/Malaya_and_Singapore/body_index.htm, letöltés: 2014. február 10.

³ Hideki Tódzsó (1884. december 30. – 1948. december 23.). Japán katona és államhivatalnok, 1941–1944 között Japán miniszterelnöke. Nagy szerepe volt a háborús bűnök elkövetésében, ugyanis kegyetlenségre buzdította népét, amiért később ki is végezték.

⁴ (1884. április 4. – 1943. április 18.) japán tengernagy, a Japán Császári Haditengerészet összevont flottájának főparancsnoka a második világháborúban. Rengeteg változtatásba fogott bele, főként a tengerészeti repülés terén. A második világháború első éveiben főparancsnok volt és olyan csatákban irányította a japán haderőket, mint Pearl Harbor vagy Midway. Egy ellenőrző körút során halt meg a Salamon-szigetek felett, amikor az amerikaiak lelőtték repülőgépét. Halála hatalmas csapás volt a japán katonai morálra a világháború során.

⁵ Noel Barber: *Sinister Twilight. The Fall of Singapore*. Collins, London, 1968. vö. Erdős László: *Katonai évkönyv*. 1936.

csapatok létszáma a félszigeten kb. 150 000 volt Arthur Ernest Percival altábornagy főparancsnoksága alatt.⁶

Szingapúr esetében a tengerre néző oldalt számos hajóágyú és partvédelmi üteg védte, amit a főként a part mentén felállított repülőterek és kifutópályák is megerősítettek. Elvben ez a védelem elégséges is lett volna. A japán felderítés azonban azt mutatta, hogy az akadályok java nem készült el, és a repterek állapota sem volt kielégítő (kivéve a nyugati–délnyugati térségben). A dzsungelen belül nemigen voltak védelmi létesítmények (még utak sem), mert úgy vélték, áthatolhatatlan, így minden erőt a félszigeten körülfutó műút és annak hídjai védelmére szántak. A flotta szintén nagy szerepet kapott, de elsősorban a konvojok és kereskedelmi utak védelme volt a feladata. Nagy-Britannia úgy vélte, számíthat az Egyesült Államokra, mint aktív szövetségesre a térségben, és a Fülöp-szigeteket egyfajta előőrsként kívánta használni. Haditechnikailag azonban igencsak elavultak voltak, még maga az erőd is, melyet nem ennek a kornak a háborúira terveztek. (Ez részben azért is volt, mert a félszigetet nem katonailag hódították meg, és a lakosság sem lázadozott.) Nem rendelkeztek közepes vagy nehézpáncélosokkal, csak páncélautókkal és kimustrált első világháborús könnyűpáncélosokkal. Repülőgépparkjuk hasonlóan szomorú képet mutatott. Védelmi készülődéseiknek lökést adott 1941. december 7-e, a japán támadás Pearl Harbor és az amerikai flotta ellen, mely a brit tervek is gyökeresen felforgatta: innentől nem számíhattak a térségben az USA tengeri segítségére. Vésztartaléknak ott volt ugyan a Matador-terv, mely azt taglalta, hogy a britek egy szárazföldi japán támadás esetén előrenyomulnak Sziámba, semleges thai-földi területre, ez azonban nem járt sikerrel.⁷ Ugyancsak a britek védelmét szavatolta a francia és holland kolóniák és gyarmatok vonala Malajzia térsé-

⁶ (1887. december 26. – 1966. január 31.) Brit főtiszt és első világháborús veterán. A két háború között a sikeres parancsnokot bízták meg a malajziai brit és nemzetközösségi csapatok vezetésével. Az ő kapitulációja volt a brit történelemben a legjelentősebb, és nagy morálromboló hatása volt a Távol-Keleten és a Birodalomban egyaránt. Csak az utóbbi idők kutatási eredményei révén alakult ki irányában szimpátia, hiszen egy rosszul felszerelt és tapasztalatlan sereget vezetett. A. E. Percival: *The War in Malaya*. <http://thewarinmalaya.wordpress.com>, letöltés: 2014. február 8.

⁷ Cambridge University Press, *Journal of Southeast Asian Studies*, <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?jsessionid=38AFA3D2D20DA4F82DE98EEE4BFC5914.journals?fromPage=online&aid=4458636>, letöltés: 2014. február 10.

gében, azonban 1940-ben mindkét anyaországot legyőzték, gyarmataikat pedig a japánok megkaparintották.⁸

A japánok már az 1930-as évek végén agresszív terjeszkedésbe fogtak, ami a hadsereg fejlesztését is magával vonta. Leginkább a gyalogság, a légi-erő és a flotta fejlődött. Németországgal és a Szovjetunióval ellentétben a nehézpáncélosok és a tüzérség fejlesztése itt nem ért el magas szintet, részben, mert eddigi tapasztalataik alapján feleslegesnek ítélték, másrészt ehhez hiányzott a megfelelő ipari kapacitás. Könnyű és közepes kategóriába tartozó harckocsijaikról elmondható, hogy elégtelen páncélzattal és tüzérrővel rendelkeztek, ami fájdalmasan nyilvánvalóvá vált, mikor a háború későbbi szakaszában szembekerültek a szövetséges harckocsikkal. Legfontosabb típusuk a Ha-Go 95-ös könnyűharckocsi volt.⁹ Azonban a pusztán gyalogság ellen vívott harcokhoz, oldaltámadásokhoz vagy bekerítő hadmozdulatokhoz elegendőnek bizonyultak, különösen azért, mert a britek nem rendelkeztek elegendő páncélelhárító ágyúval és gyalogsági páncélelhárító fegyverzetrel.¹⁰

A hadműveletben a következő alakulatok vettek részt: 5. és 18. hadosztály, és a Konoe császári gárdahadosztály, valamint a Királyi Thai Hadsereg egységei. Ez összesen nagyjából 70 000 katonát foglalt magában. Támogatást 200 könnyű és közepes harckocsi jelentett. Ezek az erők alkották a 25.

⁸ http://www.britain-at-war.org.uk/WW2/London_Gazette/Malaya_and_Netherlands_East_Indies/html/events_from_22nd_november_to_m.htm, letöltés: 2014. február 11.

⁹ A Type 95, vagy a Ha-Go harckocsi tervezésére az 1930-as évek elején a japán hadsereg elvárásainak megfelelően került sor. Amikor 1943 elején megszüntették a típus gyártását, már több mint 1100 ilyen harckocsi készült el. A Type 95 legnagyobb hiányossága az volt, hogy a parancsnoknak, egyéb feladatai mellett, még az ágyút is kezelnie kellett, ami jelentősen korlátozta a harcjármű hatékonyságát. Ez a hátrány egészen addig elhanyagolható volt, amíg a típus Mandzsúriában csupán gyalogsággal állt szemben. Ellenben amikor a háború későbbi szakaszában már amerikai harckocsikkal került szembe, katasztrofális következményekkel járt. Annak ellenére, hogy a típus fegyverzetét gyártása során megerősítették, gyenge páncélzata és csekély tüzereje miatt teljesen hatástalan harckocsinak bizonyult. *Tanks Encyclopedia*. 2014, http://www.tanks-encyclopedia.com/ww2/jap/Type_95_Ha-Go.php, letöltés: 2014. február 12.

¹⁰ *Japanese Tanks and Tactics*, 1945.

<http://usacac.army.mil/cac2/cgsc/carl/wwwIIspec/number26.pdf>, letöltés: 2014. február 12.

hadsereget, Tomojuki Jamasita tábornok vezénylete alatt. A hadsereget a levegőből a 3. légi hadosztály és a 22. légiflotta biztosította, 600 repülőgéppel, melyek felülmúlták brit vetélytársaikat, és jó néhányat felvonultattak a hamarosan legendássá váló Zero vadászipülőgépekből is.¹¹ További segítséget a Kesatuan Melayu Muda (kb. Ifjú Malájok Szövetsége) jelentett. Ez a csoport abban bízott, hogy Japán ígéretéhez híven valóban elhozza a szabadságot hazájuknak, így belülről járultak hozzá a győzelemhez. (Függetlenségi kérésük később nem teljesült, sőt a japánok feloszlatták a csoportot.¹²) Ezenfelül a japán légi, tengeri és szárazföldi erők közötti, többnyire zökkenőmentes viszony is a támadókat segítette, ahogy az egy japán főtiszt vallomásából is kiderült.¹³

A hadművelet lefolyása

A japán támadást alaposan előkészítették. A hadsereg ezelőtt ugyan nem volt felkészülve az esőerdei harcra, de a maláj hódítást csaknem egy évig tervezték. Első lépésként felállították a Doro Nova (lefordíthatatlan, kb. köpönyegdandár) nevű különítményt, más néven a Tajvani Hadsereg Kutatási Részlegét.¹⁴ Hivatalosan a tajvani hadsereg kötelékébe tartozott, de igazi parancsnoka Josihide Hajasi ezredes volt. Az egység hírszerzéssel, felderítés-

¹¹ Az A6M Zero nagyhatósugarú japán vadászipülőgép volt a második világháborúban, melyet a Császári Haditengerészet megbízásából fejlesztettek ki flottalégvédelmi feladatokra. A flotta 1940-ben rendszeresítette, ebben az időben a csendes-óceáni térség inváziója alatt mind sebességben, mind manőverezőképességben felülmulta a legtöbb, térségben rendszeresített brit, francia és amerikai vadászipülőgépet. A kiválóan kiképzett japán pilóták jelentős sikereket értek el az 1942-es év második feléig, utána viszont egyre inkább hátrányba kerültek a szövetséges repülőgépekkel szemben. *About.com, Military History*, <http://militaryhistory.about.com/od/militaryaircraft/p/a6mzero.htm>, letöltés: 2014. február 14.

¹² Joyce C. Lebra: *Japanese-Trained Armies in Southeast Asia*. Institute of Southeast Asian Studies (April 16, 2010).

¹³ INTERROGATION NAV NO. 81.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/AAF/USSBS/IJO/IJO-81.html>, letöltés: 2014. február 14.

¹⁴ Cudzsi M.: *Szingapúr 1942*. Debrecen, 2000. 19.

sel és adatgyűjtéssel foglalkozott. Az ő munkájuk tette lehetővé, hogy a japán csapatokat a lehető legalaposabban felkészítsék az esőerdei viszonyokra.

Maga a támadás 1941. december 8-án, alig néhány órával Pearl Harbor után indult meg (tulajdonképpen azzal egy időben, de az időzónák közti különbségek miatt malajziai idő szerint később). A Maláj-félszigeten három helyen (lényegében azonos időpontban) bekövetkezett a japán partraszállás. Singoránál és Pátaninál a japán 5. hadosztály, míg Khota Barunál a 18. hadosztály szállt partra. A Konoe császári gárdahadosztály néhány nappal később ugyanitt ért partot és csatlakozott a 25. hadsereghez. Utóbbi partraszállás egyik célja az elterelés és a brit erők megosztása volt.¹⁵ Ugyanekkor japán gépek bombatámadást hajtottak végre Szingapúr ellen. A briteket felkészületlenül érte a többnyire védtelen, vagy elégtelenül őrzött partok elleni összehangolt támadás, így a japán erők gyorsan előretörték, és számos repülőteret és bázist foglaltak el. A helyzet nem volt jobb a levegőben sem: alig 24 óra leforgása alatt a brit légierő java megsemmisült, tehát a japán légierő kivívta a légi fölényt a térségben.¹⁶ Az angolok pánikszerű gyorsasággal küldték ki a *Repulse* és *Prince of Wales* csatahajókat, melyeket a védelem erősítése végett vezényeltek Szingapúrhoz a Z-csoport keretében, néhány rombolóval. A két hajó december 10-én futott ki a nyílt vízre, hogy a partraszálló és utánpótlást szállító japán hajókat támadják. Eredetileg egy repülőgép-hordozó is a kötelék része lett volna, de az *Indomitable* a Karib-tengeren zátonyra futott tesztelés közben, így nem vehetett részt az akcióban. A vadászfedezet nélkül maradt hajókat aztán gyorsan, alig órákkal a kikötő elhagyását követően lokalizálták és elsüllyesztették a japán repülőket. Ez véget vetett a (már inkább csak elvben létező) brit tengeri uralomnak, és súlyos csapást mért az angol és nemzetközösségi erők moráljára. Ezen felül számos szövetséges hajót ért bombatámadás, pl. az *U.S.S. Wakefield* is, így a brit tengeri erő javarészt harcképtelenné vált.¹⁷

¹⁵ *History Project, Lieutenant-General Arthur Percival.* <http://no-history.blogspot.hu/2012/03/lieutenant-general-arthur-percival.html>, letöltés: 2014. február 14.

¹⁶ Denis Richards: *The Royal Air Force, 1939-45.*

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/UN/UK/UK-RAF-II/UK-RAF-II-2.html>, letöltés: 2014. február 14.

¹⁷ *U.S.S. Wakefield, Bomb Damage, January 30th, 1942.*

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/USN/rep/WDR/U.S.S.%20WAKEFIELD%20%28AP-21%29,%20BOMB%20DAMAGE%20-%20Singapore,%20January%2030,%201942.pdf>, letöltés: 2014. március 4.

Erre a napra virradóra a japánok már Kedah tartományban jártak, Északnyugat-Malajziában. 12-ére Jitra városa is a kezükben volt. Ez különösen fájó volt a briteknek, mert itt volt az egyik legnagyobb repülőterük, Alor Starnál, valamint számos kisebb kifutópálya. Visszavonulás közben a védők igen nagymennyiségű ellátmányt hagytak hátra. Olyan sokat, hogy a japánok „Churchill-ajándéknak” nevezték el, és nagyban segítette a csapatok előrejutását, mert nem kellett megállniuk, hogy bevárják a saját utánpótlást.¹⁸ A britek azzal próbálták késleltetni az előrenyomuló japánokat, hogy minden hidat felrobbantottak, és a szigeten körbefutó műutat is megrongálták. Jamasita erői azonban rendelkeztek utászokkal, akik gyorsan helyreállították a károkat, így a brit sereg nem nyert sok időt. 17-én Percival elhatározta, hogy a Perak folyónál alakítanak ki új védelmi vonalat, ezzel időt nyerve a Szingapúrba beérkező erősítésnek. A folyónál valóban sikerült feltartóztatni a japánokat, de 26-ra, jelentős veszteségek árán ugyan, mégis áttörtek. Egy második védelmi vonalat is kijelöltek a Slim folyónál, de a támadók január 7-re ezt is leküzdötték. Ez volt az utolsó természetes akadály Kuala Lumpur előtt, mely a 3. indiai hadosztály főhadiszállásaként és hadianyag-raktárként szolgált.¹⁹ A védők ugyan megsemmisítették az ottani üzemanyagkészletet, de a többi ellátmány elpusztítására nem jutott idejük. A harmadik vonalat a Muar folyónál alakították ki, Szingapúrtól alig 120 kilométerre, de ez sem állhatta sokáig a japán rohamokat, 19-én elesett. A hónap végére minden elérhető brit és nemzetközösségi csapatot Szingapúrba vontak vissza. Az egyetlen lehetséges ellenlépésük a várost a szárazfölddel összekötő töltésút elpusztítása volt. 25-én a japánok újabb partraszállást hajtottak végre Endaunál, kevesebb, mint 160 kilométerre a városnak otthont adó félszigettől. Az ausztrál légierő megpróbálta ugyan megakadályozni a japán csapatok partra érkezését, de az ellenséges légierő túlerőben lévő vadászgépei gyorsan visszaverték őket. A japánok tüzérséggel és légierővel támadták a várost, melynek dzsungel felőli oldala szinte teljesen védtelen volt. A britek a harcok egész ideje alatt úgy vélték ugyanis, hogy nagyobb csapatokat lehetetlen átjuttatni a vadonban, így maga a természet lesz az ő

¹⁸ Cudzsi, 103.

¹⁹ Mary H. Williams: *World War II, Special Studies*.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/USA-SS-Chronology/USA-SS-Chronology-2.html>, letöltés: 2014. március 5.

Maginot-vonaluk.²⁰ Ez azonban nem vált be, a védelmi előkészületekhez pedig túl későn fogtak hozzá. Február 7-én a 25. hadsereg lerohanta a várost és 15-én a britek megadták magukat. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a japánok győzelmében a felkészültség és harci szellem mellett a szerencse is nagy szerepet játszott, ugyanis messze nem volt elég lőszerük és katonájuk a brit védők eliminálásához és a város elfoglalásához. Ahogy Jamasita fogalmazott: „Támadásom Szingapúr ellen blöff volt... blöff, mely bevált. 30 000 katonám volt, háromszoros emberfölénnyel néztem szembe. Tudtam, ha elhúzódik az ostrom, legyőznek. Ezért volt fontos, hogy minél gyorsabban megadják magukat. Nagyon féltem, hogy a britek rájönnek, nincs elég katonám és ellátmányom, így heves utcai harcokra kényszeríthetnek, ahol felmorzsoltak volna minket.”²¹ A brit és nemzetközösségi csapatok összvesztése kb. 135 000 ember volt (6000 halott, 5000 sebesült, 120 000 hadifogoly), a japánoké 5000 (3500 halott, 1500 sebesült).

A dzsungelharc szabályai, feltételei és módszerei

A háború kitörésekor még egyik fél sem rendelkezett komoly tapasztalattal az esőerdei harc terén. A britek és a japánok is más-más véleménnyel voltak a dzsungelek használhatóságát tekintve. Az angolok úgy vélték, természetes védvonalként használhatják, és az esőerdő belsejét szinte egyáltalán nem védték. Úgy számították, hogy egy esetleges támadást Szingapúr felől a partvédelem és a flotta, északról, a szárazföld felől pedig az ott kiépített védelem és a partokon futó utakat óvó csapatok fogják elhárítani. Ezen a hadszíntéren, ahogy már említettem, a gépesített egységek, a páncélosok és a tüzérség csak korlátozottan tudnak érvényesülni. A britek is ebbe fektették minden bizalmukat, mondván, a kiépített utak és átkelőhelyek tartásával, illetve elpusztításával megállíthatnak bármilyen támadást.

Ez a hadszíntér azonban a gyalogságé volt. Egy megfelelően felszerelt és kiképzett gyalogos alakulat képes a dzsungelben szinte észrevétlenül mo-

²⁰ A vonal, mely az építést elrendelő hadügyminiszterről kapta nevét, a belga és a svájci határ között húzódott, rendeltetése az esetleges német támadások elhárítása volt, ám kudarcot vallott.

²¹ Shores, Christopher F. – Cull, Brian – Izawa, Yasuho: *Bloody Shambles. The First Comprehensive Account of the Air Operations over South-East Asia, December 1941 – April 1942. Volume One: Drift to War to the Fall of Singapore*. Grub Street Press, London, 1992. 383.

zogni, és lecsapni a felkészületlen ellenfélre. A japán hadvezetés is felismerte ennek jelentőségét, tekintve, hogy kiszemelt célpontjaik többnyire ilyen területeken helyezkedtek el. A páncéloserők a műutak mentén törtek előre, fedezetüket az esőerdőben haladó gyalogosok biztosították.

Környezeti és éghajlati viszonyok

Az Egyenlítő közelében fekvő Malajzia éghajlata szélsőségektől mentes, trópusi. Két évszak váltja egymást, száraz és esős. A novembertől márciusig tartó forró, száraz időt, áprilistól októberig meleg, esős időszak követi. Az ország keleti partvidékének időjárása a nyugati oldalhoz képest fordított. A júniustól szeptemberig tartó száraz nyarat egy hosszabb esős időszak követi októbertől decemberig. A hadszíntér leírásához amerikai kiképzési anyagokat vettem alapul 1944-ből²² és 1982-ből.²³ Az esőerdők mérete sokat változott ugyan a második világháború óta, de főbb tulajdonságaikat tekintve nem történt jelentős változás. Ezekben a dokumentumokban elsődleges és másodlagos dzsungelre osztják fel az esőerdőket a környezet szempontjából. Mindkét típusra jellemző a párás meleg és a hirtelen esőzés. Attól függően, hogy milyen fák találhatók a környéken, ezek lehetnek trópusi esőerdők, vagy lombhullató erdők. A trópusi esőerdőkben a fák lombkoronái (melyek a talajtól 10 méterre is kezdődhetnek) összefüggő mennyezetet alkotnak, mely szinte teljesen eltakarja a napfényt. Emiatt a fák tövében ritkás az aljnövényzet. Gyakoriak a föld feletti gyökerek és a fákról lógó liánok. A talaj nedves és vizenyős, így járművek igen nehezen boldogulnak a területen. Gyalogszerrel mozogni azonban itt a legkönnyebb, hiszen nem kell állandóan utat vágni az aljnövényzeten keresztül, ráadásul légi úton felfedezni az egységeket az összefüggő lombtakaró miatt gyakorlatilag lehetetlen (hacsak nincsenek kidőlt fák, ültetvények, épületek vagy építési területek a haladási útvonalon), bár ez azzal is együtt jár, hogy az ott harcolók nem hagyatkozhatnak a légierő támogatására. A látótávolság nagyjából 50 méter, így az itt előrehaladó csapatok majdhogynem észrevétlenül tudnak mozogni, és a motorizált járművek hiánya miatt ezt nagyon csendesen tudják megtenni. Ma-

²² FM 72-20, War Department Field Manual, 27th October, 1944. <http://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/ref/FM/PDFs/FM72-20.PDF>, letöltés: 2014. március 8.

²³ FM 90-5, Jungle Operations, 1982. <https://www.fas.org/irp/doddir/army/fm90-5.pdf>, letöltés: 2014. március 8.

lajziában ez volt a fő erdőtípus, lévén az Egyenlítőől nem túl távol helyezkedik el, északi irányban, így a trópusi éghajlatú területek közé tartozik.

Az időjárás nagymértékben befolyásolhatja a hadműveleteket vagy a csapatok mozgását. Száraz időben az előrehaladás viszonylag könnyen megoldható, a talaj nem nehezíti a mozgást. Nedves idő és monszun esetén a felázott talaj és a megáradt mocsarak, folyók és patakok rendkívül nehezítik az előretartást, az eső pedig nagyban lecsökkenti a látótávolságot, illetve megkívánja a felszerelés fokozott óvását és karbantartását.

A lombhullató erdők a szubtrópusi zónákban fordulnak elő, ahol esős és száraz évszakok is vannak. Esős évszakban a fák kibontják összes levelüket, míg a száraz évszakban a lombzat nagy része elhal. Általában a fák sűrűsége is ritkább ezekben a térségekben, így több napfény és nedvesség jut le a talajra, ezért itt sűrű aljnövényzet alakul ki. Ha a támadók a nedves évszakban hatolnak be ide, a növényzet és a lombok sűrűsége miatt nehezen észlelhetők mind a levegőből, mind a szárazföldről, bár a mozgás itt már nehezebb, mint a trópusi esőerdőkben. A száraz évszakban könnyebben lehet ugyan mozogni, de ugyanakkor ez meg is könnyíti az ellenséges felderítés dolgát.

A másodlagos dzsungel az eső- és lombhullató erdők szélén található, valamint irtásterületeken, melyekkel később nem kezdtek semmit. Megjelenésükhöz a napfénynek is sok köze van, ahol ismételt és gyakran érte a talajt, felbukkantak ezek az erdők. Növényzetét leggyakrabban fű, gyomok, bozót, tüskés bokrok, páfrányok, nád és cserjék alkotják. Épp ezért itt a mozgás, különösen a gyalogságé, rendkívül lassú és nehéz. A növényzet magassága akár a két métert is elérheti, ezért a látótávolság mindössze néhány méter. Ezek a területek nagyban kedvezhetnek a védőknek, hiszen ha van a közelben valamilyen magaslat – legyen az domb, emelkedő vagy töltés –, akkor az itt áthaladó ellenséges erőt nagyon könnyen a földhöz szögezhetik és megállásra kényszeríthetik. A műszaki akadályok (drót, csapdák, aknák) észlelése is igen nehéz ezen a terepen. Ezek használata egyrészt lelassíthatja az ellenséget, másrészt veszteségeket okozhat és pánikot kelthet.

Azonban, mint minden terepen, a dzsungelben is előfordulnak speciális területek, melyek kihasználása alapvető fontosságú mind támadás, mind védekezés esetén. A terepviszonyok és adottságok megfelelő ismerete csatadöntő tényezőnek bizonyulhat.²⁴

²⁴ Esposito, V. J.: *The West Point Atlas of American Wars, volume II. 1900-1953*. New York, 1959.

A dzsungelokban gyakran találkozhatunk mocsarakkal. Akkor jönnek létre, amikor az alacsonyan fekvő területeken sok a víz, mely párosul a talaj rossz vízvezető képességével. Két tipikus fajtája a mangrove és a pálma. A mangrovemocsarak a partvidéki területeken találhatók, ott, ahol az árapály befolyásolja a víz áramlását. Maga a mangrove egy cserjeféle, amely 1 és 5 méter közötti magasságot ér el. Gyökerei kuszák, és egyaránt megtalálhatók a talaj felett és alatt, ami megnehezíti, sőt akár el is lehetetlenítheti a gyalogosok és kisebb hajók mozgását. A látási viszonyok csapnivalók mind a földről, mind a levegőből, ez viszont kiváló lehetőséget ad az álcázásra. A pálmamocsarak sós és édesvízi környezetben is előfordulnak. A mangrovemocsarakhoz hasonlóan itt is rendkívül körülményes a mozgás, olyannyira, hogy leginkább csak hajóval járhatók. Járművek egyáltalán nem boldogulnak ezen a terepen, csak ha utászok által kiépített utak vagy töltések állnak rendelkezésükre. A látási viszonyok itt is igen rosszak, de álcázási szempontból ez a hely is igen megfelelő.

A szavannák, bár ritkák, de megtalálhatók a forró égővi dzsungelokban is. Ezeken a helyeken nem a fák, inkább fű és bokrok alkotják a vegetációt, mely 1 és 5 méteres magasság között változik. Széles, viszonylag nyílt terep ez, így járművekkel is járható, de a magas hőmérséklet és az éles fűszálak miatt a gyalogság lassan és nehezen halad át rajta. A látási viszonyok minősége a növényzet magasságától függ, és a levegőből tisztán belátható, így nem sok lehetőséget biztosít a csapatmozgások elrejtésére.

Egy másik viszonylag gyakori elem a bambusz. Sűrű, tömött csoportokban, változó magasságokig növekszik. Kiválóan alkalmas bármilyen kerekess vagy lánctalpas jármű megállítására, valamint a gyalogság is csak lassan, nehezen és nagy zajt csapva tud átkelni rajta, ezért az efféle területeket ildomosabb elkerülni.

Az esőerdőkben is vannak megművelt földek, melyek lehetnek nagy kiterjedésű, jól megtervezett és gondozott farmok és ültetvények, vagy kicsi területek, melyeket egyének művelnek. Három általános típusa a rizsföld, az ültetvény és a kis farm.

A rizsföldek sík, vizes területek, ahol rizst termesztenek. A mezők vízszintjét gátak és öntözőárok bonyolult rendszere szabályozza, melyek akkor is megnehezítik az áthaladó járművek és gyalogosok mozgását, ha a terület száraz. A rejtőzködésre igen korlátozottak a lehetőségek, fedezéket csak a gátak biztosíthatnak, de légi és tüzérségi támadás esetén azok sem. A terület könnyen belátható és megfigyelhető, ami szintén a védelemnek kedvez. Ha a mezők víz alatt vannak, nagyon nehéz az előrejutás, hiszen a ka-

tonáknak körülbelül másfél méteres vízben, mély és puha sárban kell mozogniuk. Ha a földek nincsenek elárasztva, csak a 2-3 méteres gátak jelentenek akadályt.

Nagy mezőgazdasági területek esetében, mint amilyenek például a gumi- és kókuszfa-ültetvények, meglehetősen könnyű mozogni, hiszen ezeket a területeket gondosan megtisztítják az aljnövényzettől, és szabályos közönként vannak beültetve. A fasorok között a látási viszonyok is jók, épp ezért az ott mozgó katonák elég feltűnők. Fedezékként leginkább a fák szolgálnak. A japánok Malájföldön főleg ezzel a típusú mezőgazdasági területtel találkoztak, és a britek is itt próbálták feltartóztatni őket (a műutakat és hidakat leszámítva). Cukornádültetvények is lehetnek a területen, melyek leküzdéséhez létrákat vittek magukkal, hogy leküzdjék a magas nádat, vagy fára másztak, hogy jobban lássák a terepet. Támadás során, mivel a nádon túlra nemigen lehet látni, ez nagyon jó hely az ellenség átkarolására és bekerítésére, és védelmi szempontból sem utolsó: az apróra vágott, drótra rögzített nád szögesdrótként vagy bukózsínórként is funkcionálhat.

Kisebb farmok és irtásterületek mindenhol fellelhetők. Ezek kis területű, nem túl alaposan megtervezett, 1-2 éven belül hátrahagyott területek, melyek visszahódítását már megkezdte az erdő, így ott másodlagos dzsungel alakulhatnak ki. Itt tehát viszonylag nehéz mozogni a kidőlt fák és a cserjés miatt. Az itt esetleg még meglévő házak és kunyhók ideiglenes bázisul is szolgálhatnak.

A dzsungelben számos vízforrás található, köztük folyók, patakok és folyamok is, melyeken létfontosságú volt minél gyorsabban átkelni. A britek a már meglévő, dzsungelen kívül épült hidakat használták erre a célra, az esőerdőn átkelő japánok viszont (lévén képtelenek lettek volna hagyományos hídelemeket és utánszereköket magukkal vinni) bambuszból, ágakból, vászonból és egyéb, könnyű anyagokból készült pontonhidakat használtak. Többnyire nem rögzítették őket, hanem a vállukon tartották, míg mindenki át nem ért a túlpartra. Ezeket a hídelemeket könnyű volt elkészíteni és tárolni, így roppant hasznosnak voltak az ott harcoló, gépjárművekkel nem rendelkező japán gyalogságnak.²⁵

Összességében megállapítható, hogy a megművelt területek jobb látási viszonyokat és nagyobb mozgásszabadságot biztosítanak, ugyanakkor az álcázást is nehezebbé teszik. Ez a tény mind a mai napig megállja a helyét. A

25 *FM 90-5*. http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm90_5.pdf, letöltés: 2014. március 9.

dzsunglek mechanikája és szerkezete pedig nem változott, így a mai katonai akciók is többnyire olyan környezetben és olyan feltételek mellett mennek végbe, mint az 1941–42-es malajziai hadjárat, vagy bármely más harcselekmény a csendes-óceáni szigetvilágon.

Kiképzés és összehasonlító elemzés

A harcoló felek eltérő stratégiákat és eljárásokat dolgoztak ki a dzsungelharcra való felkészülés során. Japán oldalon leginkább a Cudzsi-féle munkát veszem alapul. Tanulmányozva az amerikai és japán kiképzési anyagokat, az időbeli eltérésektől eltekintve megállapítható, hogy számos egyezést mutatható ki bennük. A támadó japánoknak ugyanilyen terepviszonyok között kellett előrehaladniuk, és a britek is hasonló körülmények között voltak kénytelenek védekezni. Japán szempontból a gyorsaság volt a fő kulcsszó, nem akartak időt adni a briteknek, hogy bármiféle védelmet kiépíthessenek, vagy hogy minden egyes hidat, átkelőt, katonai létesítményt, vagy egyéb, a támadók szempontjából is értékes és használható objektumot megsemmisítsenek. A britek pedig egész egyszerűen nem tudtak hatékony válaszlépést adni a dinamikus japán előrenyomulásra. Nem voltak felkészülve ilyen arányú és gyorsaságú támadásra, rögtönzött és kapkodva elkészített védelmi terveik és intézkedéseik pedig rendre megghiúsultak. Azok a brit katonák, akik a dzsungelbe menekültek a harcok során, rövid úton előjöttek és fogásba estek, mert nem tudták, hogyan maradhatnának életben a rengetegben. Ennek többnyire a vízhiány volt a fő oka.

A gépjárművek számára igen megterhelő feladat volt áthaladni a dzsungelen. A hadsereg azonban mindenáron megkövetelte az átkelést. Cudzsi szavaival élve: „Mindenképpen törjenek előre, még akkor is, ha a hátukon kell cipelni a gépkocsijukat.”²⁶ A karbantartásra vonatkozó szabályok természetesen a járműveket és azok személyzetét is érintették, minden lehetséges pihenőidőt erre kellett fordítaniuk, nehogy a technika a harctéren mondjon csődöt. A benzinnel is takarékosan kellett bánni, hiszen a forróságban az átlagosnál is jobban párolgott, a motorok pedig könnyen túlhevülhettek. Az olaj szintjének és állagának mérése állandó feladatot jelentett, mert a figyelmetlen sofőrök és szerelők akár motortűzet is okozhattak. A sós víz hű-

²⁶ Cudzsi, 241.

tőfolyadékként való használata még vészhelyzetben is tilos volt, minden körülmények között gondoskodni kellett megfelelő mennyiségű tiszta vízről.

Minden harcoló fél felismerte, hogy a trópusokon nem mindig a velük szemben álló katonák a legfélelmetesebb ellenfelek. Ahogy az emberek egymással csatáztak, úgy dacoltak azzal a seregnyi betegséggel, az azokat terjesztő rovarokkal és veszélyes, mérgező állattal is, amelyek ebben a közegeben megtalálhatók, példának okáért a malária, beriberi, kolera, tífusz, pestis, himlő, kígyók, szúnyogok, legyek. Fel kellett készülniük arra a lehetőségre is, hogy az ellenség beveti ezeket a vírusokat, ezért többek között nem ihattak a másik fél által hátrahagyott kutakból, és vigyázniuk kellett a kutyákkal is, hisz éltek a gyanúperrel, hogy veszettek. Egészségük megőrzése rendkívül fontos volt, többek közt azért is, mert ember- és időhiány miatt nem engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy a katonákat betegség, nem pedig harctevékenység miatt veszítsék el. Az utóbbi ugyanis nem hiábavaló.

A brit vereség okai

Malajzia és Szingapúr brit főparancsnoka a japán támadás idején Arthur Percival altábornagy volt. Róla úgy emlékszik meg a történelem, mint Nagy-Britannia egyik legnagyobb vereségének közvetlen okozója, aki 136 000 emberét hagyta fogságba esni, és szégyent hozott a koronára, továbbá foltot ejtett a birodalom becsületén. De valóban ő az egyetlen, aki ezért a kudarcért hibáztatható? Valóban kizárólag rajta múlt ez a vereség? Megítélése enyhén szólva is változó. Kortársai és kritikusai szerint tehetségtelen ember volt, aki képtelen volt elvégezni a feladatát, az újabb vizsgálati és kutatási eredmények szerint azonban erre nem is lett volna képes, és pusztán bűnbakot csináltak belőle. Bár hazatérése után megírta saját beszámolóját a malajziai harcokról, kritikusai szerint sokat „szépített” az eseményeken és saját szerepén.

Stratégiai szempontból nézve Malajzia elestét, a fent leírtak alapján megfigyelhető, hogy Szingapúrt – lett legyen bármilyen nagy jelentőségű hely – nem vették komolyan. A brit kormány és a hadsereg figyelmét 1941-ben túlságosan lekötötték a Harmadik Birodalom és Olaszország ellen folytatott balkáni és észak-afrikai harcok, illetve a németek elleni tengeri háború az Atlanti-óceánon. Ez azzal járt együtt, hogy a tapasztalt, illetve jól képzett és ígéretes tiszteket rendre kivonták a Távol-Keletről, hogy Európában és Afrikában lássák hasznukat, arra számítva, hogy a Szingapúrban állomásozó ka-

tonák pusztá tömege elég elrettentő erőt képvisel, és stratégiaileg jó helyen van. A legnagyobb baklövést viszont Churchill követte el. Ő volt az ugyanis, aki az erősítésért (főleg páncélosokért és harci repülőkért) könyörgő Percivalt elutasította, és a harceszközöket, melyekre oly égető szükség lett volna a Távol-Keleten, a Szovjetuniónak adta, hogy ezzel az ajándékkal bizonyítsa felé jó szándékait. Azt, hogy a harckocsikra mégiscsak szükség lehet a térségben, később felismerte ugyan, de csak azután akart erősítést küldeni Szingapúrba, hogy a líbiai sivatagban vívott harcok kedvezően alakulnak.²⁷ A félszigeten egyáltalán nem maradtak harckocsik, csak teher- és páncélautók, valamint könnyű Bren Carrierek²⁸. Ráadásul ezek többnyire sík terepre voltak felkészítve, a dzsungelben nehézkesnek bizonyultak, és igen sok lerobbant közülük a visszavonulások és a harcok során. Elégségesnek vélte a Malajziában állomásozó haderő létszámát és a flottát, hiszen, ha a japánok úgyis gyengék, vélte, ez is bőven elegendő lesz ellenük. Bizonyítékul a gyengén felszerelt, rosszul kiképzett és polgárháború által is gyengített kínaiak elleni harcban nyújtott teljesítményüket tekintette, hiszen, bár ekkora már 4 éve harcoltak az országban, képtelenek voltak elfoglalni annak egész területét, vagy végérvényesen megtörni haderejét. A japán kormányral és a császári udvarral eközben az Európában már egyszer csődöt mondott megbékéltetési politikát (*appeasement policy*) folytatta, igyekezett kedvezni nekik, hogy elkerüljék a háborút. Mindezt többek közt azért, mert, ahogy ő látta, a japánok Ázsia olaszai. Egyáltalán nem vette komolyan az általuk képviselt fenyegetést. Igaz volt rá és a vezérkarra is, hogy azokat, akik bármiféle stratégiai elemzést vagy hiteles adatokat akartak Japán lehetséges erőviszonyairól, „Japanophile”-nek, „japánmániás”-nak nevezték. Olyan emberek tartoztak ebbe a cseppet sem megtisztelő kategóriába, mint G. T. Wards ezredes, a tokiói brit katonai attasé, aki már jóval a támadás előtt felhívta a figyelmet a japánok rendkívüli megerősödésére, jártasságukra a megfélemlítés, a meglepetés és beszivárgás területén, de nem hallgattak rá. Eloszlatta az olyan mítoszok ködét, minthogy a japánok nem tudnak éjszaka harcolni, pocsék szerelők és még rosszabb pilóták, kiemelte, hogy mind a katonák, mind a parancsnokok harcra készek, a végtelenségig eltökéltek, és kiváló kondícióban vannak. Munkatársai is hiába akarták megerő-

²⁷ Winston Churchill: *A második világháború*. 3. köt. 730.

²⁸ Kisméretű, torony nélküli, gyengén páncélozott láncaltalpas járművek egy, legfeljebb két géppuskával, kicsiny rak- és utastérrel. Általában könnyű teher- és lövészszállítóként vagy összekötői feladatokra használták.

síteni véleményét, minden ilyen irányú próbálkozásuk kudarcra volt ítélve. A britek többsége továbbra is elképesztő közönnyel és lenézéssel viseltetett a japánokkal szemben, ami csakhamar megbosszulta magát. Churchill maga is csak 1942 januárjában ismerte fel a valódi veszélyt, amikor is tanácsadói előtt kifejtette: „Ha a japánok elfoglalnák Szingapúrt, hosszú légi és haditengerészeti védekezésre képes rendszert építhetnek ki magunknak”.²⁹

Percival mellett természetesen más főtisztok is részt vettek a harcban. Közülük az egyik legvitatottabb H. G. Bennett tábornok volt, az ausztrál hadsereg parancsnoka, és a Szingapúrban állomásozó 8. ausztrál hadosztály vezetője. Róla is megoszlanak a vélemények, egyesek szerint tehetséges katonai vezető volt, aki keményen edzette a katonáit, és Percivalnak az ő példáját kellett volna követnie.³⁰ Mások szerint nem volt más, mint nagyravágó, karrierista vezető, aki semmiben sem közösködött a katonáival. Csak a számára fontos katonai ügyekkel foglalkozott, olyanokkal, amik előrevihették pályafutását. Egoizmusa nagy segítségére volt japán ellenfeleinek. Kijelenthető, hogy mindkét parancsnok hibázott a hadművelet során. Percival azzal, hogy képtelen volt határozottan kézbe venni az irányítást, Bennett pedig azzal, hogy túlságosan alábecsülte az ellenséget, és nem készítette fel katonáit a várható nehézségekre, habár tudatában volt a japán előkészületeknek. Nagyhangú parancsai pedig, bár nagyobb harci szellemről tettek tanúbizonyságot, mint Percival esetében, nemhogy hátráltatták a japánokat, hanem segítették őket.

Természetesen a brit és nemzetközösségi erők tevékenysége nem merült ki az állandó visszavonulásban, vagy tarthatatlan állások védelmezésében. Az ausztrál és indiai gurka csapatoknak sikerült lenyűgöző eredményeket elérnie. Példának okáért a 2/30. ausztrál zászlóalj katonái a Gemencheh folyónál, Gemas közelében a 2/4. tankelhárító század kétfontos ágyúinak segítségével kitűnő csapdát állítva megállítottak és vissza is vertek egy japán harcokcsiegységet, súlyos veszteségeket okozva. Vagy azok a rendkívül bátor katonák, akik kitörtek a japán bekerítésekből, és képesek voltak visszatérni a saját vonalaikhoz, egységeikhez. Ezek a taktikai sikerek, bár jelentő-

²⁹ Churchill, 816.

³⁰ COATES, J.: *Outgeneralled, outwitted and outfought: generals Percival and Bennett in Malaya, 1941-42.*

http://www.army.gov.au/Our-future/Publications/Australian-Army-Journal/Past-editions/~/_media/Files/Our%20future/LWSC%20Publications/AJ/2004Winter/19-OutgeneralledOutwittedA.pdf, letöltés: 2014. április 1.

sek, de nem pótolhatták a stratégiai veszteségeket, és minden ilyen apró győzelem csak csepp volt a tengerben, és a csapatoknak többnyire vissza kellett vonulniuk a védvonalak eleste után. Erre jó példa az 1941. december 14–15-én vívott guruni csata. A kb. 4000 méter magas Kedah-csúcsot védő gurka³¹ és brit erőket a harckocsikkal előrenyomuló japánok bekerítették, számos tisztjüket megölték, majd lerohanták a szétzilált ellenséges erőket, melyek gyorsan megtörttek és szétfutottak, vagy fogságba estek.

Hogy a brit morálról is szó essék: a katonák (főleg a sorozott gyarmati katonaság) többnyire nem volt elszánva a harcra. Sokuk nem tudta feldolgozni a hihetetlenül gyors és könnyörtelen japán előrenyomulást és harcmódot, sőt voltak köztük, akik még harckocsit sem láttak életükben, leküzdeni őket pedig nem tudták. Gyakorlatilag egyetlen ember volt, aki végig nagy hangon biztatott kitartásra: Churchill. Az ő szavaival élve: „Nem szabad a katonák vagy a lakosság kímélésére gondolni. A harcot egészen a keserű végig folytatni kell. A parancsnokoknak a katonáikkal együtt, azok élén kell meghalnia.”³²

Összegzés

A japán győzelem jelentőségét nem lehet elvitatni. Jamasita tábornok 25. hadserege eddig példa nélkül álló haditettét hajtott végre, és újabb leckét adott a világnak a modern hadviselés fortélyairól. Lenyűgöző precizitással és gyorsasággal vágtak keresztül Malajzián, leküzdöttek minden akadályt és megverték túlerőben lévő ellenfelüket.

A britek lekezelő hozzáállása, alaptalan erőfölény-érzete, túlzott magabiztossága és kezdeményezőkézség szikrájának is híján lévő parancsnokai együttesen azt eredményezték, hogy képtelenek voltak hatékony ellenállás kifejtésére. A felső vezetés alkalmatlansága rendkívül sokba került a Brit Birodalomnak. Egyszerűen nem tudtak, vagy nem akartak túllépni az előző

³¹ A gurdák India, Nepál és az Egyesült Királyság által kötött 1947-es háromoldalú szerződés alapján az indiai hadsereghez kerültek. A gurdák nepáli eredetű elítálat, mely 1815-től a brit gyarmati hadseregbe is integrálódott és máig létezik.

³² Barber, 1.

nagy háború stratégiai és taktikai leckéin, alig-alig történt törekvés a modern hadviselési formák és sajátosságok elsajátítására.³³

Ez a hadszíntér megmutatta, hogy egy eltökélt hadsereg számára még a legsűrűbb, legnagyobb dzsungel sem átjárhatatlan, leküzdhetetlen akadály. Alapos felkészültség és kellő elszántság birtokában az „áthatolhatatlan” védelmi vonalak korántsem olyan biztosak, mint amilyeneknek az első világháborús stratégiák hitték. A japánoknak sikerült kidolgozniuk azokat az alapvető eljárásokat, melyek segítségével legyőzték ellenfeleiket, de a hadjárat a szövetségesek számára is értékes tapasztalatokkal szolgált, melyeknek az elkövetkezendő években roppant hasznát látták.

Felhasznált irodalom

- PERCIVAL, A. E.: *The War in Malaya*. London, 1949.
 CHURCHILL, W.: *A második világháború*. 3. köt.
 CUDZSI M.: *Szingapúr 1942*. Debrecen, 2000.
 MORTON, L.: *United States Army in World War 2 – The war in the Pacific - Strategies and command: the first two years*. Washington D.C., 1962.
 ESPOSITO, V. J.: *The West Point Atlas of American Wars, volume II 1900-1953*. New York, 1959.
 BARBER, N.: *Sinister Twilight*. London, 1968.
 HOLMES, R. & KEMP, A.: *The Bitter End*. Chichester, 1982.
 ERDŐS, L.: *Katonai évkönyv*. 1936.

Internetes oldalak

- ULIO, J. A.: *FM 72-20, Jungle warfare field manual*. Washington D.C., 1944. október 27.
<http://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/ref/FM/PDFs/FM72-20.PDF>
 TAYLOR, R.: *Malaya and Singapore*. 1997. http://www.britain-at-war.org.uk/WW2/Malaya_and_Singapore/body_index.htm
FM 90-5, Jungle operations field manual. 1982.
http://armypubs.army.mil/doctrine/DR_pubs/dr_a/pdf/fm90_5.pdf

³³ Bicycle Blitzkrieg,
<http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/RisingSun/BicycleBlitz/#V>, letöltés: 2014. április 1.

FARREL, P. F.: *Malayan Campaign 1941-42*. Singapore, 2008.

http://www.mindef.gov.sg/imindef/publications/pointer/monographs/mono6/_jcr_content/imindefPars/0005/file.res/Malayan%20Campaign.pdf

BULL, S.: *Osprey - Elite 151 - World War II Jungle Warfare Tactics*. Oxford, 2007.

<http://pdfspider.com/65079-Osprey-Elite-151-World-War-II-Jungle-Warfare-Tactics-pdf>

U. S. Military Intelligence Service: *Japanese tanks and tactics*. Washington D.C., 1944. <http://usacac.army.mil/cac2/cgsc/carl/wwIIspec/number26.pdf>

AIZAWA, K.: *Japanese Strategy in the First Phase of the Pacific War*. <http://www.nids.go.jp/english/event/forum/pdf/2009/04.pdf>

The official history of New Zealand in the second world war. Victoria University of Wellington, 2014. <http://nzetc.victoria.ac.nz/tm/scholarly/tei-corpus-WH2.html>

Australian War Memorial

http://www.awm.gov.au/histories/second_world_war/

Bicycle Blitzkrieg: The Malayan Campaign and the Fall of Singapore.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/PTO/RisingSun/BicycleBlitz/>

RICHARDS, D.: *The Royal Air Force 1939-45*. Vol. II.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/UN/UK/UK-RAF-II/UK-RAF-II-2.html>

Az U.S.S. Wakefield kárjelentése, 1942. december 30.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/USN/rep/WDR/U.S.S.%20WAKEFIELD%20%28AP-21%29,%20BOMB%20DAMAGE%20-%20Singapore,%20January%2030,%201942.pdf>

Interrogation of Captain FUJITA, Masamichi, IJN; Staff Officer of 2nd Fleet, Southern Sea from 1941 to 1942; Staff Member of Bureau of Military Affairs, Navy Department, Tokyo from 1942 to 1945. Interrogated by: Commander T. H. MOORER, U.S.N.

<http://www.ibiblio.org/hyperwar/AAF/USSBS/IJO/IJO-81.html>

WILLIAMS, H. M.: *U. S. Army in World War II: Special Studies: Chronology 1941-45*. <http://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/USA-SS-Chronology/USA-SS-Chronology-2.html>

United States Army in World War 2: The war in the Pacific: Strategy and Command: The first two years. <http://www.ibiblio.org/hyperwar/USA/USA-P-Strategy/Strategy-7.html>

Australia's War 1939-45: Invasion of Malaya.

<http://www.ww2australia.gov.au/japadvance/malaya.html>

Journal of Southeast Asian Studies: Operation Matador: Britain's War Plans Against The Japanese 1918-41.

<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract;jsessionid=38AFA3D2D20DA4F82DE98EEE4BFC5914.journals?fromPage=online&aid=4458636>

The Malayan Scene

<http://static.awm.gov.au/images/collection/pdf/RCDIG1070098--1-.PDF>

COATES, J.: *Outgeneralled, outwitted and outfought: generals Percival and Bennett in Malaya, 1941-42.*

<http://www.army.gov.au/Our-future/Publications/Australian-Army-Journal/Past-edi->

[tions/~media/Files/Our%20future/LWSC%20Publications/AAJ/2004Winter/19-OutgeneralledOutwittedA.pdf](http://www.army.gov.au/Our-future/Publications/Australian-Army-Journal/Past-edi-tions/~media/Files/Our%20future/LWSC%20Publications/AAJ/2004Winter/19-OutgeneralledOutwittedA.pdf)

Az izraeli–jordániai fegyverszüneti egyezmény megkötése, 1949

KÁDÁR JÓZSEF

Absztrakt

Az első arab–izraeli háborút lezáró fegyverszüneti egyezmények nagy jelentőséggel bírnak a Közel-Kelet történetében. A dolgozat betekintést ad a jordániai–izraeli fegyverszünet megkötésének történetébe, mindenekelőtt pedig abba, hogy mik voltak Jordánia és Izrael politikai céljai, és azokat milyen eszközökkel kívánták elérni. Ezenkívül a két ország között lezajlott konfliktusokra is nagy hangsúlyt fektet.

Kulcsszavak: arab–izraeli háború, fegyverszünet, 1949, Abdalláh király, Izrael, Jordánia

Bevezetés

Az Izrael Állam létrejötte miatt kirobbant első arab–izraeli háborút lezáró fegyverszüneti egyezmények problémaköre eddig nem tartozott a magyar történetírás kedvelt témái közé. Az arab–izraeli konfliktussal foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom kevés van, és azok is jórészt a katonai eseményekre koncentrálnak.¹ Épp ezért e dolgozat elsősorban az angol nyelvű szakirodalomra és a szintén angol nyelvű forrásgyűjteményekre épül. Úgy vélem, szükség van arra, hogy ne csak a hadi eseményekre, hanem a mögötte húzódó politikai csatározásokra is koncentráljunk, ugyanis ez is fontos része a térség történelmének. A háborút lezáró, 1949-ben megkötött fegyverszüneti egyezmények pedig máig ható következményekkel jártak.

A Közel-Kelet történelmének bonyolult szövedékében érdemes külön vizsgálni az izraeli–jordániai fegyverszünetet és születésének körülményeit.

¹ Pl. Makai György: *Izrael három háborúja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.; Oszetzky Tamás: *Arab–izraeli háborúk, 1948–1982*. Zrínyi, Budapest, 1984.

Jordánia uralkodója, Abdalláh király, aki már évtizedek óta szoros kapcsolatot ápol a palesztinai zsidókkal, legfőbb célja a háború idején az volt, hogy megszerezze a Nyugati Part területét, és azt saját államához csatolja. Az Izraellel való tárgyalásait is ebben a szellemben folytatta. Épp ezért a zsidó állam és Jordánia közötti fegyverszüneti tárgyalások különböztek a többi tárgyalássorozattól, amely a zsidó állam és a többi arab állam között zajlott.

A jordániai–izraeli kapcsolat a háború alatt

Abdalláh még 1947. november 17-én megállapodott a cionistákkal, miszerint ha Jordánia rákényszerülne a „Palesztina invázióját végrehajtó arab erőkhöz történő csatlakozásra, tevékenységét kizárólag az arab területekre fogja koncentrálni”.² Célja elsősorban a Nyugati Part (Ciszjordánia) annektálása, valamint Egyiptom és Szíria térségben való közvetlen megjelenésének megakadályozása volt.³ Fontos azonban megemlítenünk, hogy egészen Izrael Állam megalapításáig Abdalláh politikai céljai között nemcsak a Nyugati Part, hanem az egész palesztinai brit mandátum területének saját államába való beolvasztása is szerepelt, ahol a zsidók csak autonómiával rendelkeztek volna.⁴

Amikor a háború 1948. május 15-én megkezdődött, az Arab Légio⁵ átlépte a Jordán folyót, és behatolt a Nyugati Part területére, hogy az arab lakta területeket birtokba vegye. Május 28-án pedig Jeruzsálem óvárosát foglalta el. Jeruzsálem megszerzése mindkét fél céljai között szerepelt, így érthető,

² Rostoványi Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina, Budapest, 2006. 104.

³ Ennek érdekében Abdalláhnak még azt sikerült elérnie, hogy az Arab Liga őt nevezze ki az arab hadseregek közös főparancsnokságának élére, és így a Palesztina megtámadására vonatkozó tervet az ő érdekei szerint dolgozzák ki. Uo. 106–107.

⁴ Karsh, Efraim: *The Collusion That Never Was: King Abdullah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine*. *Journal of Contemporary History*, 34. évf., 4. sz. (1999. október) 570., 582.

⁵ Jordánia britek által vezetett és kiképzett hadserege. Élén a brit John Bagot Glubb (Glubb pasa) (1897–1986) állt, aki a transzjordániai brit mandátum ideje alatt érkezett a térségbe. 1930-tól az Arab Légio részeként felállított Sivatagi Erők parancsnoka lett, 1939–1956 között az Arab Légio főparancsnoka. Salibi, Kamal: *The Modern History of Jordan*. I.B. Tauris, New York, 2010. 115–116.

hogy éppen itt zajlott a háború legvéresebb csatája.⁶ A Nyugati Part északi részét, az ún. Náblusz–Túl-Karm–Dzsenin háromszöget viszont az iraki hadsereg tartotta ellenőrzése alatt.⁷ A nyugati parti katonai helyzet a háború alatt ezt a képet mutatta.

A háború kezdeti szakaszában az izraeli–jordániai hivatalos kapcsolat is megszakadt egy rövid időre. 1948 augusztusában azonban ismét tárgyalóasztalhoz ültek. Jordánia azt akarta elérni, hogy a Nyugati Part Jordánia kezén maradjon, és ehhez Izrael támogatására is szüksége volt. A zsidó állam azonban ekkor még nem foglalt állást ebben a kérdésben.⁸ Sőt Avrahám Sela tanulmánya szerint Izrael ekkor még egy gyenge palesztin államot is szívesebben látott volna a szomszédságában, mivel azt nem tartották volna saját magukra nézve olyan veszélyesnek, mintha az arab területeket Jordániához csatolták volna.⁹ Móse Sárett¹⁰ ezzel kapcsolatban tett kijelentése szerint Izrael „annyira ki van ábrándulva Abdalláh királyból céltalan vadsága miatt, hogy egy kisebb és gyengébb szomszédot sokkal vonzóbbnak tart egy nagy és erős szomszédnál”.¹¹

A két állam hadseregének tisztikara azonban az ENSZ kezdeményezésére már 1948 júniusától kezdve tárgyalt egymással. Ennek eredményeként november 30-án Izrael részéről Móse Dajan alezredes¹², Jordánia részéről

⁶ Rostoványi, 109.

⁷ Jensehaugen, Jørgen – Henriksen Waage, Hilde: Coercive Diplomacy. Israel, Transjordan and the UN – a Triangular Drama Revisited. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39. évf., 1. sz. (2012. április) 82–83.

⁸ Ben-Dror, Elad: The Armistice Talks between Israel and Jordan, 1949: The View from Rhodes. *Middle Eastern Studies*, 48. évf., 6. sz. (2012. november) 880.

⁹ Sela, Avraham: Transjordan, Israel and the 1948 War: Myth, Historiography and Reality. Uo. 28. évf., 4. sz. (1992. október) 669.

¹⁰ Móse Sárett (1894–1965) cionista politikus, 1933-tól a britekkel való kapcsolat-tartás volt a legfőbb feladata. Izrael Állam megalapítása után az első külügyminiszter. Az izraeli delegációk közvetlen felettesének számított a fegyverszüneti tárgyalások alatt. 1954–1955-ben miniszterelnök.

¹¹ Idézi: Bradshaw, Tancred: Israel and the West Bank, 1948–1951. *Israel Affairs*, 16. évf., 2. sz. (2010. április) 239.

¹² Móse Dajan (1915–1981) katonatiszt. Nagy érdemeket szerzett az 1948-as háborúban és az 1949-es fegyverszüneti tárgyalásokban is tevékenyen részt vett. Később az izraeli hadsereg vezérkari főnöke (1953-tól), majd politikusként mezőgazdasági miniszter (1959–1964), védelmi miniszter (1967–1974) és külügyminiszter is volt (1977–1979).

Abdalláh at-Tall alezredes¹³ tűzszünetet kötött.¹⁴ Ezzel azonban nemcsak a harcokat szüntették be, hanem megállapodás született Jeruzsálemmel kapcsolatban is. Az Arab Légiónak ugyanis május vége óta megszállás alatt tartotta az óvárost, ezzel teljesen elvágya az izraeliek elől a Szkópusz-hegyen lévő zsidó enklávé. Az egyezség értelmében a jordániai csapatok „rendszeresen engedélyezik az izraeli konvojok áthaladását a Szkópusz-hegyre”.¹⁵ A tűzszünet jelentősége abban áll, hogy fontos lépést tett afelé, hogy a két fél elismerje egymás területi igényeit és katonai hódításait, vagyis ekkor kezdett létrejönni az a demarkációs vonal, amit később a fegyverszüneti megállapodásban is rögzítettek.¹⁶

Abdalláh, annak érdekében, hogy a Nyugati Part annektálása könnyebben végbemehessen, 1948. december 1-jén konferenciát hívott össze Jerikóba. A gyűlésen kb. 2-3 ezer palesztinai arab vett részt. A konferencián Abdalláhot legfontosabb palesztinai támogatója, Mohamed Ali al-Dzsabari sejk¹⁷ segítségével Palesztina királyává kiáltották ki, amivel jelentősen megnőtt a befolyása az arab világban. Remélte, hogy a Nyugati Part Jordániával való egyesülési folyamata így felgyorsul, és Izraelt kvázi kész tények elé állíthatja a területtel kapcsolatban, hogy így a zsidó állam mihamarabb megegyezzen vele.¹⁸

A december 25-i jeruzsálemi tárgyalásokon felszínre kerültek bizonyos nézeteltérések. Reuven Siloáh¹⁹, Móse Dajan, valamint Saukat asz-Szeti²⁰ és Abdalláh at-Tall Ramle és Lúd (Lydda) városok hovatartozásáról tárgyaltak.

¹³ Abdalláh at-Tall (1918–1973) az Arab Légiónban szolgált alezredesként, a háború alatt az 1948. májusi jeruzsálemi csata hőseként tisztelik, amely után Jeruzsálem katonai kormányzója lett. 1949-ben Kairóba ment, majd 1951-ben, Abdalláh király halála után távollétében halálra ítélték azzal a váddal, hogy részt vett a király elleni merényletben, de ő ezt végig tagadta. Salibi, 188.; Abidi, Aqil Hyder Hasan: *Jordan. A Political Study 1948–1957*. Asia Publishing House, New York, 1965. 13. jegyzet. 27–28.

¹⁴ Ben-Dror, 880.

¹⁵ Gilbert, Martin: *Izrael története*. Pannonica, Budapest, 2000. 226.

¹⁶ Sela, 672.

¹⁷ Al-Dzsabari Hebron polgármestere volt. Robins, Philip: *A History of Jordan*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 71.

¹⁸ Sela, 672.

¹⁹ Reuven Siloáh (1909–1959) cionista politikus, diplomata. Izrael megalapítása után megszervezte az állam hírszerzési apparátusát, a háború alatt ő irányította a katonai és politikai hírszerzést is. 1949-ben ő vezette az állam fegyverszüneti tárgyalásait.

²⁰ Abdalláh király személyes orvosa és tanácsadója. Ben-Dror, 881.

Ez a két település az izraeli hadsereg ellenőrzése alatt állt, ráadásul Tel-Avivhoz is nagyon közel helyezkednek el, így Izrael számára stratégiai jelentőséggel bírtak. Abdalláh azzal érvelt, hogy a két arabok lakta települést 1947-ben az ENSZ is az arab államnak ítélte.²¹ A király ezenkívül a Gázai övezetet is meg akarta szerezni, Jaffát pedig, mint arab várost korridorral kívánta összekötni a Nyugati Parttal. Izrael ezzel szemben követelte az egész Negev-sivatag feletti ellenőrzést, és igényt tartott az Arab Légiónál által korábban elfoglalt területre, a Holt-tenger északi partvidékére is. Természetesen mindkét fél elutasította a másik követését.²²

Mindeközben Izrael megkezdte offenzíváját Egyiptom ellen abból a célból, hogy kiűzzék az arab csapatokat a Negev területéről.²³ Ez alapvetően befolyásolta a jordániai–izraeli tárgyalások menetét. A hadművelet sikeresnek bizonyult, a Gázai övezet kivételével kiűzték Palesztina területéről az egyiptomi sereget.²⁴ Egyiptom így két hónappal az ENSZ BT 62. számú határozatának kiadása után megkezdte a fegyverszüneti tárgyalásokat. Ez a határozat 1948. november 16-án látott napvilágot, és kimondta, hogy „Palesztina teljes területén fegyverszünetet kell kötni annak érdekében, hogy felszámolják a Palesztina békéjét fenyegető veszélyt”, valamint demarkációs vonal létrehozását írta elő.²⁵ Az egyiptomi–izraeli fegyverszüneti egyezményt végül 1949. február 23-án írták alá. A tárgyalásokat vezető ENSZ-közvetítő, Ralph Bunche²⁶ számára a következő lépés Izrael és a többi arab ország közötti fegyverszüneti megállapodás megkötése lett volna, de Izrael és Jordánia arra törekedett, hogy még mielőtt az ENSZ közvetítésével meg-

²¹ Shlaim, Avi: *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine 1921–1951*. Oxford University Press, New York, 1990. 278.

²² Shlaim. 268.; Ben-Dror. 881.

²³ Ez volt az ún. Horev-hadművelet. Gilbert, 227–228.; Henriksen Waage, Hilde: *The Winner Takes All. The 1949 Israel of Rhodes Armistice Negotiations Revisited. The Middle East Journal*, 65. évf., 2. sz. (2011. tavasz) 285.

²⁴ Rostoványi, 113.

²⁵ [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/62\(1948\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/62(1948)), letöltés: 2014. november 10.

²⁶ Ralph Bunche (1904–1971), a politikatudományok doktora, diplomata. Folke Bernadotte gróf halála után nevezték ki ENSZ-közvetítőnek Palesztinába. Feladata Izrael és az arab államok közötti fegyverszünet megkötése volt. A tárgyalások Rodosz szigetén zajlottak. 1950-ben tevékenységéért béke Nobel-díjat kapott. Jensehaugen – Henriksen Waage, 80–81.

kezdődnének a tárgyalások, megegyezésre jussanak.²⁷ 1949. január 16-án Dajan, Élijáhu Szaszon és Abdalláh a király téli rezidenciáján, Sunehben a Negev birtoklása ügyében tárgyalt. Mivel azonban az uralkodó továbbra sem akart kivonulni a Negevből, csupán szabad mozgást akart biztosítani az izraelieknek a területen, a januári–februári tárgyalások megrekedtek. Izrael hiába érvelt azzal, hogy a területet az 1947-es ENSZ-felosztási határozat is a zsidó államnak ítélte.²⁸

Izrael számára ekkor vált világossá, hogy a Negevot erőszakkal kell elfoglalnia, ezért kidolgozták az ún. Uvda-hadműveletet. Az izraeliek próbálták rávenni Bunche-ot, hogy a Jordániával való tárgyalásokkal csak utoljára foglalkozzon, így a hadművelet miatt nem rekednének meg a tárgyalások. Bunche erről hallani sem akart, sőt február 15-én hivatalos meghívást intézett a két államhoz, és kérte, hogy küldjék el delegációjukat Rodoszra.²⁹ Mivel maga Abdalláh is átlátott a szitán, elmondta Bunche-nak, hogy amint a delegációja megérkezik Rodoszra, követelni fogja az izraeliektől, hogy ne indítsanak több katonai akciót Palesztinában.³⁰ Izrael és Jordánia között végül 1949. március 4-én kezdődtek meg a fegyverszüneti tárgyalások.

A fegyverszüneti tárgyalások

Izraelnek Jordániával volt a leghosszabb közös határszakasza, amely alaposan megnehezítette a felmerülő problémák megvitatását, ráadásul a Nyugati Part északi részét az iraki sereg foglalta el, ami tovább bonyolította a helyzetet. Az iraki sereg uralta ugyanis az Ara vádit, amely Izrael számára stratégiai jelentőséggel bírt.³¹ Jordániára várt a feladat, hogy Irak nevében tárgyaljon a zsidó állammal.³² A Negevvel kapcsolatban is megegyezésre kellett jutni, amelyet Izrael akart megszerezni, hogy zavartalan összekötte-

²⁷ Gelber, Yoav: *Israeli-Jordanian Dialogue 1948–1953. Cooperation, Conspiracy or Collusion?* Sussex Academy Press, Brighton, 2004. 73.

²⁸ Ben-Dror, 882–883.

²⁹ Maan, Abu Nowar: *The Jordanian-Israeli War 1948–1951. A History of the Hashemite Kingdom of Jordan.* Ithaca Press, Reading, 2002. 293.

³⁰ Ben-Dror, 883–884.

³¹ Shlaim, 276–278.

³² Iraknak ugyanis nem volt akkora politikai rálátása a konfliktusra, mint Jordániára, ezért egyezséget kötöttek: Jordánia Irak nevében is tárgyalni fog. Jensehaugen – Henriksen Waage, 83.

tést létesítsen Éilat kikötőjével, azonban a területen az Arab Légiónak állomásozott. A zsidó állam már a tárgyalások megkezdése előtt kész katonai tervvel rendelkezett a térség elfoglalására. Egyedül Jeruzsálemmel kapcsolatban értettek egyet a felek. Egyikük sem akarta ugyanis, hogy az ENSZ határozata szerint a város nemzetközi felügyelet alá kerüljön, és belátták, hogy egyikük sem tudja komoly harcok nélkül megszerezni az egész várost, ezért itt hajlottak a felosztásra.³³

Ebből a kiindulópontból kezdődtek meg a tárgyalások 1949. március 4-én. Az izraeli delegációt Reuven Silóah vezette, tagja volt Móse Dajan alezredes is. A kormánytól kapott instrukciók szerint³⁴ tárgyaltak az Ahmed Szudki al-Dzsundi vezette jordániai küldöttséggel, amely február 28-án érkezett meg Rodoszra. A tárgyalásokat vezető Bunche itt megtudta, hogy Izrael és Jordánia között folyamatosan zajlottak és zajlanak titkos tárgyalások, bár ennek eredményeibe őt nem avatták be. Abdalláh királynak az állt érdekében, hogy minél hamarabb meg tudjon egyezni Izraellel, kormánya viszont épp a tárgyalások lassítását szorgalmazta, mert félt attól, hogy Jordániának meg kell majd hajolnia az izraeli akarathoz. Abdalláh ezért úgy döntött, olyan delegációt küld Rodoszra, amely nem igazán kompetens a tárgyalások lefolytatására. Így elhallgattathatja a kormányában az elégedetlen, vagy inkább óvatos hangokat, miközben ő tovább folytathatja a titkos tárgyalásokat.³⁵ A delegáció tagjai közül többen nem is jártak soha a Nyugati Parton, nem ismerték az ottani körülményeket, ráadásul többségük alacsonyrangú katona volt, nem tudtak, nem mertek önállóan döntést hozni a felmerült kérdésekben. „Tehetetlenné, elvesztettnek tünnek, minden apró kérdésben a fővárostól kértek útmutatást”,³⁶ teljesen hiányzott belőlük a politikai irányítás, manőverezés minden tehetsége.³⁷ Az izraeli–jordániai tárgyalásokat a többi megbeszéléshez képest egyedivé tévő körülmények közül

³³ Uo. 89.

³⁴ Az izraeli delegáció feladata volt tárgyalni arról, hogy az iraki frontot lehetőleg tolják el keletre, és így az Ara vádi az ő kezükbe kerüljön, az Arab Légiónak vonuljon vissza Latrunból, s fogadják el az Araba vádit mint határvonalat a két ország között. Ebből az következik, hogy Jordániának ki kellett volna vonulnia a Negevből. Továbbá Jeruzsálemmel kapcsolatban Izrael szabad összeköttetést akart a Szkópusz-hegyre és a Siratófalhoz, valamint Jeruzsálemet vasútvonallal szeretnék volna összekötni Tel-Avivval, és szabad összeköttetést kívántak a Holt-tengerrel is. Shlaim, 284.

³⁵ Ben-Dror, 884–885.

³⁶ Shlaim, 284–285.

³⁷ Jensehaugen – Henriksen Waage, 90.

ez volt az egyik legfontosabb, hiszen a többi arab ország a legmagasabb állami tisztviselőit küldte az egyeztetésekre.

Az első tárgyaláson Bunche elmondta, hogy a felek már önként megtették az első lépést a béke felé, amikor 1948. november 30-án tűzszüneti egyezményt kötöttek Jeruzsálemben, továbbá kijelentette, hogy ő csak mint az ENSZ megbízottja van jelen a tárgyalásokon, a döntéseket a delegációknak maguknak kell meghozniuk.³⁸

A tárgyalások menetét azonban Izrael katonai akciója megzavarta. A két fél nem tudott megegyezésre jutni a Negevvel kapcsolatban. At-Tall Jeruzsálemben próbált tűzszünetet kötni Izraellel, amely rögzítette volna a status quót, vagyis Jordánia a Negevben maradhatott volna. Sárett kijelentette, hogy Izrael csak akkor hajlandó egyezményt kötni, ha Jordánia visszavonul az Araba vádi mögé, vagyis elhagyja Izrael területét. Ha az Arab Légiónak távozik Izraelből, a két hadsereg összecsapása elkerülhetetlen.³⁹ Március 9-én végül megindították az Uvda-hadművelet, melynek során két dandár indult meg Éilat felé. Fegyveres összecsapásra végül nem került sor, 11-én az izraeli erők harc nélkül foglalták el a kikötőt.

Mindeközben Rodoszon al-Dzsundi panaszt tett Bunche-nál, aki kérdőre vonta Silóáhot az akció miatt. Az izraeli válaszában rámutatott arra, hogy Izrael semmi rosszat nem tett, hiszen nem lépte át az állam határait.⁴⁰ Bunche március 10-én Silóáhhhoz írt levelében idézi al-Dzsundi panaszát, amelyben al-Dzsundi kifejezte abbéli aggodalmát, hogy ha Izrael folytatja a negevi agresszióját, az nevetségessé teszi a tárgyalásokat, és azok megszakításához vezethet.⁴¹ Bár Abdalláh király fel volt háborodva az izraeliek viselkedésén, nem akarta megszakítani a tárgyalásokat. Bunche nyomására a felek március 11-én tűzszünetet kötöttek. Az események arra engednek következtetni, hogy tulajdonképpen Izraelé volt a politikai, diplomáciai és katonai vezető szerep, és hogy a fegyverszünetet csak akkor kötötte meg, amikor már mindent elért a másikkal szemben, azaz kényszerítő politikája siker-

³⁸ Az izraeli–jordániai fegyverszüneti tárgyalások első ülésének jegyzőkönyve (1949. március 4.) In: Rosenthal, Yemina (szerk.): *Documents on the Foreign Policy of Israel*. Vol. 3. Armistice Negotiations with the Arab States. December 1948 – July 1949. Israel State Archives, Jerusalem, 1983. 366. (a továbbiakban: Documents of Israel)

³⁹ Gelber, 80.

⁴⁰ Izrael joggal hivatkozhatott az ENSZ 1947-es felosztási határozatára.

⁴¹ Bunche levele Silóáhhhoz. In: Documents of Israel. 379.

rel járt.⁴² Más szavakkal: Izraelnek nem volt érdeke a hadművelet miatt megszakítani a tárgyalásokat Jordániával, csupán a számára legeslegkedvezőbb katonai-diplomáciai pozícióval akart rendelkezni, és az alapján megkötni a fegyverszünetet.

Bunche úgy értékelte az eseményeket, hogy Izrael megszegte a tűzszünetet, de Jordánia mégis úgy tesz, mintha nem történt volna semmi, ezért felmerült benne a gyanú, hogy az akció jordániai beleegyezéssel zajlott.⁴³ A korábban leírtak értelmében viszont véleményem szerint Bunche feltevése nem helytálló. Abdalláh céljai közt éppen az szerepelt, hogy csapatokat átlomásoztathasson a Negeven, ugyanakkor nem akart sem katonailag, sem politikailag konfrontálódni Izraellel, annál is inkább, mert még voltak olyan kérdések, amelyekben meg akart vele egyezni.

Ezek közül az egyik az iraki fronttal kapcsolatos megállapodás tető alá hozatala volt. A Nyugati Part északi részét még a háború alatt foglalta el az iraki hadsereg. Az itteni helyzetet az tette igazán bonyolulttá, hogy Irak nem vett részt a fegyverszüneti tárgyalásokon, hanem – mint láttuk – Jordánia képviselte, amiről a két Hásimita-ország még 1949. február 1-jén egyezett meg. Az irakiak eleinte arra gyanakodtak, hogy Abdalláh az ő kárukra titkos megállapodásokat főg kötni a cionistákkal és Bunche-csal. Annak érdekében, hogy ezt elkerüljék, Irak sokat gondolkodott azon, hogy mégiscsak részt vesz a tárgyalásokon, de csak oly módon, hogy küldöttéi a jordániai delegáció tagjai lennének.⁴⁴

Irak éppen a zsidó állam negevi akciója közepette, március 10-én egyezett bele, hogy tizenöt napon belül hazahívja csapatait a Nyugati Partról, ekkor viszont Jordánia kezdett tiltakozni. Glubb, a Légio parancsnoka szerint ezáltal a jordániai seregnek túl nagy területet kellene az ellenőrzése alatt tartania.⁴⁵ Mindeközben Izrael, amelynek (mint korábban említettük) továbbra is területi követelései voltak a Nyugati Part északi részén, abból az okból kifolyólag, hogy a március 11-i izraeli–jordániai tűzszüneti egyezmény nem rendelkezett az iraki frontról, elérkezettnek látta az időt, hogy újabb katonai akciót tervezzen. Alig pár óra telt még csak el azóta, hogy az Uvda-hadművelet sikerrel zárult, de 12-én már érkezett is a parancs az újabb terv előkészítéséről. A „Fogat fogért” hadműveleti terv célja az iraki sereg keletre való eltolása, egyszer-

⁴² Jensehaugen – Henriksen Waage, 91.; Shlaim, 288.

⁴³ Ben-Dror, 888.

⁴⁴ Uo. 890–891.

⁴⁵ Gelber, 80.; Shlaim, 289.

smind a két fél közötti határvonal módosítása, az Ara vádi elfoglalása volt. Ezzel azonban megint csak Abdalláhhall kerültek szembe, mivel a király az egész iraki sereg által ellenőrzött területre igényt tartott.⁴⁶ Abdalláh elbizonytalanodott az izraeliek újabb lépése miatt, az irakiak hiába sürgették, hogy a Légio vegye át a frontot. Március 14-én sürgős üzenetet küldött Sárrett külügyminiszternek, melyben arról érdeklődött, igaz-e, hogy az izraeliek elfoglalják a Nyugati Part északi részét az iraki sereg távozása után. A másnapi válaszbán Sárrett a fegyverszünet megszegésének minősítette az iraki front Arab Légio általi esetleges átvételét.⁴⁷ Abdalláh a nézeteltérést inkább tárgyalás útján kívánta rendezni, ezért meghívta Dajant Sunehbe.⁴⁸ Az izraeli–jordániai fegyverszüneti tárgyalások legfontosabb időszaka kezdődött el, amely nem Rodoszon, hanem Sunehben zajlott, és ami a legfontosabb, az ENSZ közvetítői részvétele nélkül. A fegyverszünet megkötésében a Sunehben zajló tárgyalások kiemelt, sőt kizárólagos szerepet játszottak.⁴⁹

Mindeközben a rodoszi tárgyalásokon az iraki frontról nem esett szó. Jeruzsálemről annál inkább. Mivel a felek nem tudtak megegyezni a várossal kapcsolatban, Bunche úgy döntött, saját kezébe veszi a kezdeményezést, és alternatív megoldási javaslatot készít Jeruzsálemre vonatkozóan.⁵⁰ Ennek fő mondanivalója az volt, hogy a várost demilitarizált zónává kell alakítani, tehát szükségszerűen minden fegyveres erőnek vissza kellene vonulnia a zóna határa mögé. A zóna védelmében pedig az ENSZ is részt venne.⁵¹ Elmondható tehát, hogy Bunche lényegében az 1947-es ENSZ-felosztási határozat Jeruzsálemre vonatkozó részét kívánta megvalósítani, amit mindkét fél elutasított.⁵² Bunche ezen lépése szintén arra ösztönözte a két országot, hogy Rodoszon kívül, az ENSZ-t mellőzve kössenek fegyverszünetet, mely Jeruzsálemre vonatkoztatva az 1948. november 30-i tűzszüneti egyezményen alapul.⁵³

Az „igazi” tárgyalásokra⁵⁴ tehát Abdalláh téli rezidenciáján, Sunehben került sor. Dajan március 18-án Jeruzsálemben átadta at-Tall alezredesnek hazá-

⁴⁶ Ben-Dror, 891.

⁴⁷ A válaszlevelet idézi: Shlaim, 292.

⁴⁸ Gelber, 82–83.

⁴⁹ Jensehaugen – Henriksen Waage, 80.

⁵⁰ Shlaim, 290.

⁵¹ Documents of Israel, 419–423.

⁵² Shlaim, 290.

⁵³ Uo.

⁵⁴ A kifejezést Jensehaugen – Henriksen Waage használja. 80.

ja követeléseit. Eszerint Izrael, amennyiben megkapja az Ara vádi területét, szemet huny afelett, hogy az Arab Légión átveszi az iraki hadsereg helyét a térségben.⁵⁵ Abdalláh és Dajan másnap tárgyalta Sunehben. A király tudta, hogy ismét kész helyzet elé állították. Két lehetősége volt: elfogadja a követeléseket, vagy Izrael támadást indít, hogy megszerezze a területet. Dajan felajánlotta Abdalláhnak, hogy Izrael beleegyezik az iraki front Arab Légión általi átvételébe, amennyiben a Légión 15 kilométerre visszavonul délkelet felé.⁵⁶ Cserébe Jordánia „még meg nem határozott” területeket kapna.⁵⁷ Abdalláh a tárgyalás után 24 órát kapott, hogy elfogadja Izrael feltételeit, máskülönben Izrael visszavonja ajánlatait, és elindítja a „Fogat fogért” hadműveletet.⁵⁸ Ki is adták a parancsot, hogy március 20-án este hajtsák végre az akciót, de a király még időben elfogadta az ajánlatot, a hadműveletet így lefűjték.⁵⁹ Abdalláh mindenképpen titokban akarta tartani, hogy Izraellel külön fórumon tárgyal, még a rodoszi jordániai delegáció sem tudott a sunehi tárgyalásokról, ami újabb bizonyítéka annak, hogy nem a rodoszi tárgyalások játszották a főszerepet az izraeli–jordániai fegyverszünet megkötésében.⁶⁰

Abdalláh elérkezettnek látta az időt, hogy bármi áron egyezményt kössön Izraellel. „Mit veszíthetünk, ha odaadunk nekik néhány dombot, hogy megvédjék a hazájukat?”⁶¹ Néhány napra még a rodoszi delegáció vezetőjét, al-Dzsundit is hazahívta Ammánba, bár ő a 22–23-i sunehi tárgyalásokon nem vett részt.⁶² At-Tall alezredes értesítette Dajant, hogy Jordánia kész a megállapodásra, és kérte, hogy az izraeli delegáció március 22-én este 7 órakor legyen Jeruzsálemben. Innen at-Tall kocsival sötétedés után Sunehbe fuvarozta a (többek között) Dajan, Valter Ejtán⁶³ és Jigáél Jadín⁶⁴ alkotta delegáci-

⁵⁵ Uo. 93.

⁵⁶ Telegram Ammanból a Foreign Office-nak. (1949. március 23.) In: Priestland, Jane (szerk.): *Records of Jordan 1919–1965*. Vol. 6. 1948–1950. Cambridge Archive Editions, 1996. 337. (a továbbiakban: *Records of Jordan*.)

⁵⁷ Telegram Ammanból a Foreign Office-nak (1949. március 21.) Uo. 335.

⁵⁸ Jensehaugen – Henriksen Waage, 94.

⁵⁹ Ben-Dror, 892.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Idézi: Shlaim, 295–296.

⁶² Ben-Dror, 892.

⁶³ Valter Ejtán (1910–2001) magas rangú izraeli diplomata. 1948–1959 között a külügyminisztérium főigazgatója, majd 11 évig (1959–1970) Izrael franciaországi nagykövete volt.

ót. A tárgyalások éjszaka hat órán át zajlottak, ám nem valami barátságos hangulatban. Az izraeliek ellentmondást nem tűrően, térképeken mutogatva követelték az iraki frontvonal kiigazítását. A front eltolásával egy nem túl széles (átlagosan 5 kilométer), ámde kb. 60 kilométer hosszú terület (15 arab településsel és 12 000 lakossal⁶⁵) került volna izraeli fennhatóság alá. A jordániaiak (jelen volt Abdalláh király, at-Tall és Husszein Sziráj helyettes külügyminiszter⁶⁶) azzal próbáltak érvelni (sikertelenül), hogy nekik kötelességük az itt élő palesztinai arab lakosság jogait védeni.⁶⁷ Továbbra is hangsúlyoznunk kell, hogy Abdalláh nem akart, és nem is lett volna képes sem katonai, sem diplomáciai fórumon fellépni Izrael ellen, így csak egyetlen lehetősége volt, elfogadni Izrael ultimátumát. Az izraeliek azzal fenyegetőztek, hogy ha 24 órán belül nem írják alá az egyezményt, megkezdik a „Fogat fogért” hadműveletet. Március 23-án délután at-Tall telefonon értesítette a másik felet arról, hogy Jordánia kész megkötni az egyezményt, amire még aznap este Sunehben sort is kerítettek.⁶⁸ Az egyezmény értelmében Izrael beleegyezett, hogy az iraki frontot az Arab Légiónak vegye át, de erre csak az általános fegyverszüneti egyezmény aláírása után kerülhetett sor. Meghatározták azt is, hogy hol húzódjon a két fél közötti demarkációs vonal.⁶⁹

Az egyezményben foglaltak szerint azt mindkét kormánynak ratifikálni kellett, különben érvényét veszti. Erre mindkét félnek március 30-ig volt lehetősége. Abdalláhnak szerencséje volt, hogy a számára egyáltalán nem kedvező egyezményt csak egy héttel a megkötése után kellett ratifikálni, ahhoz ugyanis a jordániai miniszterelnök aláírása is szükséges volt, de ő ekkor éppen Libanonban tartózkodott. Az egyezmény érvénybe lépéséig még egy hét volt hátra, így a királynak lehetősége volt a nagyhatalmaktól is segítséget kérni.⁷⁰ Truman amerikai elnöknek írt üzenetében azt kérte, hogy az Egyesült Államok nyomásgyakorlással próbálja rávenni Izraelt, hogy mond-

⁶⁴ Jigáél Jadin (1917–1987) 1933-ban csatlakozott a Hágánához, majd az állam megalapítása után az Izraeli Védelmi Erők vezérkari főnökévé nevezték ki. 1952-ben leszerelt, és régészetből szerzett doktori fokozatot.

⁶⁵ Jensehaugen – Henriksen Waage, 94.

⁶⁶ Shlaim, 297.

⁶⁷ Uo. 295–297.

⁶⁸ Uo. 299.

⁶⁹ Egyezmény a Jordániai Hásimita Királyság és Izrael Állam között (1949. március 23.). *Records of Jordan*, 367–369.

⁷⁰ Jensehaugen – Henriksen Waage, 94.; Shlaim, 303.; Gelber, 84.

jon le további területi követeléseiről.⁷¹ Az amerikaiak azonban csak azt követelték Izraeltől, hogy tartózkodjanak az Arab Légio vagy az iraki sereg elleni katonai akciótól.⁷²

Időközben Siloáh március 25-én tájékoztatta Bunche-ot az Izrael és Jordánia között megkötött egyezményről, és arra kérte a közvetítőt, hogy halassza el a következő tárgyalást, mivel a jordániai delegáció nem is tud a sunehi titkos megállapodásról. Bunche elfogadta Siloáh javaslatát.⁷³ Másnap Bunche próbált nyomást gyakorolni a felekre, mert egy héten belül megakarta kötni a fegyverszüneti egyezményt, sőt két nappal később még az izraeliek fenyegetését is tolmácsolta al-Dzsundinak: ha Jordánia nem hajlandó mihamarabb megkötni a fegyverszünetet, akkor az iraki frontról nem fognak tárgyalni,⁷⁴ vagyis katonai akciót helyeztek kilátásba. Ha az iraki front nem került volna bele az egyezménybe, Jordánia helyzete bizonytalanná vált volna a Nyugati Parton.

Március 27-én at-Tall Jeruzsálemben tárgyalt az izraeliekkel, és három módosítási javaslatot ismertetett a 23-i egyezménnyel kapcsolatban: (1) hozzák nyilvánosságra az egyezményt, (2) készítsenek menetrendet a területek átadásáról, és (3) módosítsák a demarkációs vonalat. Izrael csak a harmadik módosítási javaslatot utasította el.⁷⁵ A sunehi titkos egyezményt végül március 30-án módosították.⁷⁶

A március 30-i megállapodás után Abdalláh beleegyezett a fegyverszüneti szerződés megkötésébe. Mozgástere annyira beszűkült, hogy végül – annak érdekében, hogy ne veszítsen még több területet a Nyugati Parton – a végső megegyezést szorgalmazta. Április 1-jén Siloáh jelentette Bunche-nak, hogy Jordánia kész aláírni a megállapodást, így a megbízott hozzá is látott az előkészületekhez. Másnap al-Dzsundi is visszatért Rodoszra, hogy április 3-án részt vegyen az ünnepségen.⁷⁷ Az izraeli–jordániai Általános Fegyverszüneti Egyezmény attól különbözik a többi ilyen egyezménytől, hogy ez a sunehi titkos megegyezéseken és a még 1948. november 30-án

⁷¹ Jensehaugen – Henriksen Waage, 94.

⁷² Gelber, 85.

⁷³ Ben-Dror, 892.

⁷⁴ Uo. 894.

⁷⁵ Gelber, 87–88.

⁷⁶ Shlaim, 309.

⁷⁷ Ben-Dror, 896.

megkötött tűzszüneti egyezményen alapul.⁷⁸ Meghatározta, hol helyezkedik el a felek közötti demarkációs vonal. Ami Palesztinát illeti, az elnevezés hosszú időre eltűnt a térképekről, helyette a Nyugati Part, ritkábban a Nyugat-Jordánia elnevezést használták.⁷⁹ Ugyanakkor az egyezmény nem gondoskodott teljes mértékben a Jeruzsálemmel és Holt-tengerrel kapcsolatos problémákról. A 8. cikk viszont rendelkezett egy közös bizottság felállításáról, amely ezekkel a kérdésekkel foglalkozott volna. Nagyon fontos megjegyezni, hogy ebben a bizottságban ENSZ-megbízottak nem kaptak helyet.⁸⁰

Az egyezményt végül mindkét fél sikernek könyvelhette el. Abdalláhnak sikerült elérnie, hogy Izrael formálisan elismerje a Nyugati Part Jordánia általi bekebelezését. A 2. cikk kimondja, hogy „az Egyezmény egyetlen intézkedése sem sértheti egyik fél jogát, igényeit, pozícióit sem a Palesztina-kérdés alapvető, békés rendezésével kapcsolatban”.⁸¹ Jeruzsálem továbbra is megosztott maradt, és az ENSZ-t is sikerült távol tartani a beavatkozástól. A fegyverszünet megkötésével Izrael és Jordánia között véget ért a háború, bár a két ország között ez a konfliktus inkább csak politikai téren zajlott.⁸² Avi Shlaim gondolatai idézve: „Minden hiányossága ellenére a Jordániával megkötött fegyverszüneti egyezmény az izraeli diplomácia fényes győzelmének tekinthető.”⁸³ Abdalláh számára pedig „az egyezmény, annak ellenére, hogy sok engedményre kényszerült és megannyi követeléssel szembe-sült, a lehető legjobb dolog volt a lehetséges alternatívákhoz képest”.⁸⁴

Összegzés

Az első arab–izraeli háború pikantériája abban áll, hogy Jordániát nemigen lehet egyik háborús fél szövetségesének sem tekinteni. Rostoványi Zsolt szavai, úgy vélem, nagyon jól magyarázzák a kialakult helyzetet:

⁷⁸ Általános Fegyverszüneti Egyezmény Izrael Állam és a Jordániai Hásimita Királyság között. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/isjorarm.html>, letöltés: 2014. november 12.

⁷⁹ Shlaim, 312.

⁸⁰ Uo. 313.; A fegyverszüneti egyezmény 8. cikke.

⁸¹ Az egyezmény 8. cikke.

⁸² Kivéve persze Jeruzsálemet, ahol még 1948 májusában a háború talán legvéresebb csatája folyt a két fél között. Rostoványi, 109.

⁸³ Shlaim, 313.

⁸⁴ Uo. 314.

„[Abdalláh] hivatalos arab szövetségesei voltaképpen riválisai és ellenfelei voltak, míg »hivatalos« ellenfele (Izrael) fokozatosan a szövetségesevé vált.”⁸⁵ Láthattuk, Jordániának a háború alatt végig az volt a célja, hogy az ellene a közel-keleti hegemoniáért küzdő arab államok, elsősorban Egyiptom és Szíria ne tudjanak Palesztinában gyökeret verni, és ezért végig fenntartotta titkos kapcsolatait a zsidó állammal. Ne feledjük azonban, hogy Jordániának nem sikerült elérnie minden célját, csak a legfontosabbakat, mégpedig Izrael miatt. A Nyugati Part és fél Jeruzsálem így is az ő kezében maradt. Egyéb céljai, amelyekről részletesen beszéltünk, az izraeli kényszerítő politika jóvoltából nem valósultak meg.

Izrael katonai dominanciájának köszönhető, hogy képes volt kényszerítő politikát kifejteni Jordániára. Abdalláhnak nagyon szűk mozgástere volt, amit próbált maximálisan kihasználni. Mind a Negevvel, mind az Ara vádival kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a király Izrael nyomásának nem tudott ellenállni, viszont nem is akart katonai konfrontációba keveredni. Ennek köszönhető, hogy Izrael harc nélkül foglalta el mindazokat a területeket, amelyeket Jordániával szemben meg akart szerezni.

Ugyanakkor Jordánia is meg lehetett elégedve a fegyverszünettel. Hiszen Izrael lényegében elismerte a Nyugati Part feletti szuverenitását, és ezzel növelni tudta országa területét. Jeruzsálem egyik felének az országához való csatolásával viszont presztízsgyőzelmet aratott. Ugyanakkor a háború legnagyobb vesztesei, a palesztinai arabok joggal mondhatták, hogy a zsidók és Abdalláh elvették tőlük az ENSZ által nekik ítélt államot. Abdalláh iránti gyűlöletük végül oda vezetett, hogy a királyt 1951-ben Jeruzsálemben meggyilkolták.

Izrael számára a fegyverszünet nem csak azt jelentette, hogy megnyerte a háborút, hanem azt is, hogy kétségtelenné vált: Izrael Állam fenn fog maradni. Ezt a tényt csak megerősítette, hogy az ENSZ 1949. május 11-én felvette tagjai közé az alig egyéves államot, és így az a szervezet 59. tagállama lett.⁸⁶ Az utókor ezt igazolta is, hiszen a zsidó állam ma is létezik, ráadásul azon határok között, amelyeket az 1949-es fegyverszünet értelmében húztak meg, ami tovább növeli az egyezmények jelentőségét.

A fentiek fényében úgy gondolom, nagyon óvatosan kell fogalmaznunk akkor, amikor Jordániát Izrael ellenségének vagy szövetségeseének tituláljuk. Utóbbival kapcsolatban mindig eszünkbe kell jusszon, hogy bár a két állam

⁸⁵ Rostoványi, 106.

⁸⁶ Gilbert, 239.

között szoros volt a kapcsolat, mégis Izrael politikai és katonai eszközökkel juttatta érvényre saját akaratát a másik kárára, amiből arra kell következtetnünk, hogy a zsidó állam alapvetően ellenséggént kezelte Jordániát.

Felhasznált irodalom

Forrásgyűjtemények

LUGOSI Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet 20. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest, 2006.

PRIESTLAND, Jane (szerk.): *Records of Jordan 1919-1965*. Vol. 6. 1948–1950. Cambridge Archive Editions, 1996.

ROSENTHAL, Yemina (szerk.): *Documents on the Foreign Policy of Israel*. Vol. 3. Armistice Negotiations with the Arab States. December 1948 – July 1949. Israel State Archives, Jerusalem, 1983.

Monográfiák

ABIDI, Aqil Hyder Hasan: *Jordan. A Political Study 1948–1957*. Asia Publishing House, New York, 1965.

CLEVELAND, William L. – BUNTON, Martin: *A History of the Modern Middle East*. (4th ed.). Westview Press, Boulder, 2009.

FADDAH, Mohammad Ibrahim: *The Middle East in Transition. A Study of Jordan's Foreign Policy*. Asia Publishing House, London, 1974.

GELBER, Yoav: *Israeli-Jordanian Dialogue 1948–1953. Cooperation, Conspiracy or Collusion?* Sussex Academy Press, Brighton, 2004.

GILBERT, Martin: *Izrael története*. Pannonica, Budapest, 2000.

J. NAGY László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok története a 19–20. században*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2009.

MAAN, Abu Nowar: *The Jordanian-Israeli War 1948–1951. A History of the Hashemite Kingdom of Jordan*. Ithaca Press, Reading, 2002.

MAKAI György: *Izrael három háborúja*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

OSZETZKY Tamás: *Arab–izraeli háborúk, 1948–1982*. Zrínyi, Budapest, 1984.

PAPPÉ, Ilan: *The Making of the Arab-Israeli Conflict 1947–1951*. I.B. Tauris, London, 2001.

ROBINS, Philip: *A History of Jordan*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

ROSTOVÁNYI Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina, Budapest, 2006.

SALIBI, Kamal: *The Modern History of Jordan*. I.B. Tauris, New York, 2010.

SHLAIM, Avi: *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine 1921–1951*. Oxford University Press, New York, 1990.

Tanulmányok

BEN-DROR, Elad: The Armistice Talks between Israel and Jordan, 1949: The View from Rhodes. *Middle Eastern Studies*, 48. évf., 6. sz. (2012. november) 879–902.

BRADSHAW, Tancred: Israel and the West Bank, 1948–1951. *Israel Affairs*, 16. évf., 2. sz. (2010. április) 234–250.

GAZIT, Mordechai: The Israel-Jordan Peace Negotiations (1949–51): King Abdallah's Lonely Effort. *Journal of Contemporary History*, 23. évf., 3. sz. (1988. július) 409–424.

HADDAD, William W. – HARDY, Mary M.: Jordan's Alliance with Israel and its Effects on Jordanian-Arab Relations. *Israel Affairs*, 9. évf., 3. sz. (2003. tavasz) 31–48.

HENRIKSEN WAAGE, Hilde: The Winner Takes All. The 1949 Island of Rhodes Armistice Negotiations Revisited. *The Middle East Journal*, 65. évf., 2. sz. (2011. tavasz) 279–304.

JENSEHAUGEN, Jørgen – HENRIKSEN WAAGE, Hilde: Coercive Diplomacy. Israel, Transjordan and the UN – a Triangular Drama Revisited. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39. évf., 1. sz. (2012. április) 79–100.

KARSH, Efraim: The Collusion That Never Was: King Abdullah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine. *Journal of Contemporary History*, 34. évf., 4. sz. (1999. október) 569–585.

RONEN, Yitzhak: A Small Consolation for a Big Loss: King Abdallah and Jerusalem During the 1948 War. *Israel Affairs*, 14. évf., 3. sz. (2008. június) 398–418.

SELA, Avraham: Transjordan, Israel and the 1948 War: Myth, Historiography and Reality. *Middle Eastern Studies*, 28. évf., 4. sz. (1992. október) 623–688.

SHLAIM, Avi: The Debate about 1948. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 27. évf., 3. sz. (1995. augusztus) 287–304.

SOFER, Naim: The Political Status of Jerusalem in the Hashemite Kingdom of Jordan 1948–1967. *Middle Eastern Studies*, 12. évf., 1. sz. (1976. január) 73–94.

WRIGHT, Esmond: Abdallah's Jordan: 1947–1951. *The Middle East Journal*, 5. évf., 4. sz. (1951. ősz) 439–460.

Internetes források

Jewish Virtual Library, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/index.html>

Az ENSZ honlapja, <https://www.un.org>